

UNIVERZITA KARLOVA
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ
Pracoviště historické sociologie

Bc. Markéta Týfová

**Sociální proměny města Svoboda nad Úpou na pozadí sčítání lidu 1910 a
1921**

Diplomová práce

Vedoucí práce: **doc. JUDr. PhDr. Jan Štemberk, Ph.D.**

Praha 2017

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně a že jsem všechnu použitou literaturu a prameny řádně citovala a uvedla v seznamu literatury. Práce nebyla užita pro získání jiného či stejného titulu.

V Praze dne 30. června 2017

.....

Markéta Týfová

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucímu diplomové práce doc. JUDr. PhDr. Janu Štemberkovi, Ph.D. za jeho cenné rady a odborné vedení při psaní práce. Dále děkuji rodině za veškerou podporu, které se mi během studia dostávalo.

Abstrakt

Diplomová práce „Sociální proměny města Svoboda nad Úpou na pozadí sčítání lidu 1910 a 1921“ se zabývá analýzou a komparací sčítání lidu z let 1910 a 1921 pro město Svoboda nad Úpou, které se nachází v Krkonoších. Náplní a cílem práce je popsat jednotlivá sčítání a porovnat jejich změny, a to zejména z pohledu toho, jak vypadalo sčítání za dob Rakouska-Uherska, konkrétně poslední sčítání v rámci monarchie a jak v počátcích samostatné Československé republiky. Práce pak dále sčítání z obou let analyzuje a interpretuje jejich výsledky. Následně sčítání komparuje a sleduje, jak se město v období mezi sčítáními proměnilo a jak se to na výsledcích sčítání projevilo. Pozornost je zejména věnována počtu, pohlaví a věku obyvatel, dále pak národnostní struktuře, náboženskému vyznání či ekonomickým aktivitám a povolání obyvatel města. Práce se taktéž zaměřuje i na možný vliv první světové války. Dále pak také, jak na město dolehl vznik Československé republiky a jak se vyvíjela národnostní situace. V práci jsou využity metody historické práce, a to metody přímá, statistická a komparace.

Klíčová slova: Svoboda nad Úpou, sčítání lidu, město, obyvatelstvo

Abstract

Diploma thesis "Social changes of the town Svoboda nad Úpou on the background of the census of 1910 and 1921" deals with the analysis and comparison of the census of 1910 and 1921 for the town Svoboda nad Úpou, which is located in Giant Mountains. The content and aim of the thesis is to describe particular censuses and compare their changes, especially from the point of view of the census in the times of Austria-Hungary, concretely the last census within the monarchy and thus at the beginning of the independent Czechoslovak Republic. The work then analyzes the census of both years and interprets their results. Consequently, the census compares and tracks how the city changed between the censuses and how the census results were reflected. Attention is primarily paid to the number, sex and age of the inhabitants, furthermore to the national structure, religion or economic activities and the occupation of the city's inhabitants. The work also focuses on the possible impact of World War I. Then also how the town was influenced by the creation of the Czechoslovak Republic and how the national situation evolved. In the thesis are used methods of historical work, namely direct, statistical and comparative methods.

Key words: Svoboda nad Úpou, census, town, population

Obsah

Úvod	8
1. Sčítání lidu a pojmy s ním spojené.....	11
1. 1 Sčítání lidu	11
1. 2 Obyvatelstvo	13
1. 3 Obcovací řeč.....	14
1. 4 Národnost, národ	14
1. 5 Domovská příslušnost	16
1. 6 Sudetští Němci	17
2. Historie sčítání lidu.....	19
2. 1 Předmoderní sčítání lidu	19
2. 2 Moderní sčítání lidu	22
2. 3 Rakousko-Uherské sčítání lidu v letech 1869-1910	23
2. 4 Rakousko-Uherské sčítání – rok 1910	26
2. 5 Sčítání lidu v Československé republice 1921	28
2. 6 Sčítání následující po roce 1921	33
3. Události v období 1910-1921	34
4. Město – jeho význam a funkce.....	39
5. Město Svoboda nad Úpou	42
5. 1 Historie Svobody nad Úpou.....	42
5. 2 Život ve Svobodě nad Úpou na počátku 20. století	46
6. Postup a výzkumné metody.....	52
6. 1 Cíl práce	52
6. 2 Výzkumné otázky.....	52
6. 3 Výzkumné metody	52
6. 4 Sčítací operáty pro rok 1910 a 1921	53
7. Sčítání lidu z roku 1910 a Svoboda nad Úpou	55
7. 1 České země v číslech z pohledu sčítání lidu 1910	55
7. 2 Svoboda nad Úpou z pohledu sčítání lidu 1910.....	57
7. 2. 1 Počet obyvatel.....	58
7. 2. 2 Pohlaví	59
7. 2. 3 Věková struktura.....	61

7. 2. 4 Obcovací řeč	62
7. 2. 5 Náboženské vyznání	63
7. 2. 6 Gramotnost.....	64
7. 2. 7 Domovská příslušnost.....	65
7. 2. 8 Ekonomická činnost, povolání.....	67
8. Sčítání lidu z roku 1921 a Svoboda nad Úpou	69
8. 1 České země v číslech z pohledu sčítání lidu 1921	69
8. 2 Svoboda nad Úpou z pohledu sčítání lidu 1921	72
8. 2. 1 Počet obyvatelstva	72
8. 2. 2 Pohlaví	73
8. 2. 3 Věková struktura.....	75
8. 2. 4 Národnost.....	76
8. 2. 5 Náboženské vyznání	77
8. 2. 6 Gramotnost.....	78
8. 2. 7 Domovská příslušnost.....	79
8. 2. 8 Ekonomická činnost a povolání.....	80
9. Shrnutí výsledků sčítání lidu pro Svobodu nad Úpou z let 1910 a 1921 dle výzkumných otázek	82
9. 1 Výzkumná otázka č. 1: Jak se město Svoboda nad Úpou proměnilo v letech 1910 a 1921?	82
9. 2 Výzkumná otázka č. 2: Jak na město dolehla první světová válka a vznik ČSR?	83
9. 3 Výzkumná otázka č. 3: Jak se ve městě vyvíjela národnostní situace?	84
Závěr.....	85
Seznam literatury.....	88

Úvod

Tato práce je věnována sociálním proměnám města Svoboda nad Úpou, kterými prošlo během 11 let mezi dvěma sčítáními lidu, která proběhla na počátku minulého století, a to konkrétně v letech 1910 a 1921. Prakticky jde o dvě odlišná sčítání, jelikož každé se odehrálo v rámci jiného státního zřízení, za jiných podmínek, ale i některé metody zjišťování údajů prošly určitou změnou. V roce 1910 šlo o poslední rakousko-uherský cenzus, v roce 1921 pak o první československé sčítání lidu. V období mezi těmito dvěma sčítacími lety se stalo mnoho událostí, z nichž nejdůležitějšími byla první světová válka, rozpad Rakousko-Uherské monarchie a následný vznik samostatné Československé republiky. Práce tak především sleduje proměny města před a po Velké válce a před a po vzniku Československa na začátku období První republiky.

Malé pohraniční městečko v Krkonoších se nachází na půli cesty mezi Trutnovem a Pecí pod Sněžkou, v oblasti bývalých Sudet. Z toho vyplývá, že toto území, a tedy i Svoboda nad Úpou byla oblast převážně německá. Neobydlené pohraničí bylo německým obyvatelstvem, které zde zakládalo osady a města, kolonizováno již od středověku. Pro toto území se vžil pojem Sudety, a tudíž pro obyvatele této oblasti sudetští Němci, který je dnes hojně používán. V té době tomu ale tak nebylo a běžně se toto označení nepoužívalo. Tím navazuji na strukturu práce a na to, že v rámci jedné z kapitol se práce bude věnovat také vymezení a vysvětlení jednotlivých pojmů souvisejících s tématem diplomové práce.

Práce je strukturována do celkem devíti kapitol, které jsou dále členěny na další podkapitoly. Práce je rozdělena na dvě části, na teoretickou a praktickou. Část teoretická se věnuje nejprve obeznámení a vysvětlení pojmů, které jsou důležité a se sčítáním a tématem práce spojené. Druhá kapitola se zaměřuje na historii sčítání lidu, a to od úplných počátků soupisů obyvatelstva, tedy od starověku přes středověk a novověk až po moderní sčítání lidu. Kapitola je rozdělena na popis předmoderních a moderních sčítání. V části o moderních cenzech jsou samostatné části věnované pouze rakousko-uherským sčítáním a dále roku 1910 a 1921. Následující kapitola v rámci kontextu doby popisuje společenské a politické

události, které v daném období probíhaly, a především pak z hlediska národnostní situace. Pro zasazení tématu do sociologické perspektivy je pátá kapitola zaměřena na význam města, jeho funkce a urbanizaci. Následující kapitoly popisují historii samotného města a přibližují, jak vypadal život ve Svobodě nad Úpou v období mezi cenzy. Dále pak následuje také metodologická část, tedy postupy a metody historické práce, výzkumné otázky a cíl práce. Poslední kapitoly prezentují výsledky analýzy sčítacích operátů a jejich následnou komparaci a shrnutí výsledků dle stanovených výzkumných otázek.

Cílem práce je sledovat proměny města Svoboda nad Úpou před a po první světové válce, a to jak po stránce vývoje počtu obyvatel, jejich věku a pohlaví, tak i například v oblastech národnostní struktury, ekonomické aktivity, povolání či náboženského vyznání. V rámci práce jsem i stanovila tři výzkumné otázky, které jsou následující: 1. Jak se město Svoboda nad Úpou proměnilo v letech 1910 a 1921? 2. Jak na město dolehla první světová válka a vznik ČSR? 3. Jak se ve městě vyvíjela národnostní situace? Zde bylo zajímavé sledovat, jak Češi využili nové metody zjišťování národnosti při československém sčítání. Jako metody práce byly použity metody přímá, statistická a metoda komparace. V rámci výzkumu jsem čerpala z archivních materiálů, konkrétně sčítacích archů z daných let, které mi poskytl Státní okresní archiv Trutnov a které jsou zde i k nahlédnutí. Sčítací operáty lze najít i na webových stránkách, čehož jsem i já využila a z důvodu odkazování v textu na tyto prameny jsem odkaz zkrátila pouze na AT (archiv Trutnov) - sčítání 1910 nebo 1921: vol (archivní číslo). Celá citace je pak uvedena v seznamu literatury. Vedle toho mi cenné informace poskytl mimo jiných autorů a jejich publikací především Český statistický úřad v rámci článků nebo publikace o historii sčítání lidu či dobové statistiky, za kterými stál především Antonín Boháč. Jelikož prozatím ještě neexistuje žádná souhrnná kniha o Svobodě nad Úpou, která by mapovala její historii, tak jsem nejvíce využila článků pana Antonína Tichého, které jako jediné poskytují tyto informace.

Jelikož jsem se v rámci bakalářské práce věnovala tématu chataření a chalupaření z hlediska druhého domova, tak jsem měla pocit, že bych se měla zaměřit i na domov první, tedy na rodné město Svoboda nad Úpou. A proto jsem

si toto téma, při jeho nabídnutí v trutnovském archivu, také vybrala. Zajímalo mě, zda se město nějak proměnilo nebo jak moc i v důsledku právě zmíněných událostí. Historie Svobody je i na tak malé město vcelku pestrá a zajímavá a má vlastně dvojí charakter, jednu a tu prozatím delší část jeho historie tvořilo obyvatelstvo německé, tu druhou část, která stále trvá pak po smutných a dramatických událostech, které s sebou nesla druhá světová válka, obyvatelstvo české. Já se zaměřila na období mezi lety 1910 a 1921, které ještě spadalo do první části historie města a které možná bylo začátkem jeho konce.

1. Sčítání lidu a pojmy s ním spojené

1.1 Sčítání lidu

Z hlediska demografie je sčítání lidu definováno takto: „Sčítání lidu – též populační census nebo soupis obyvatelstva – souborná statistická akce sběru, uspořádání, zhodnocení, analýzy a publikování vybraných demografických, ekonomických a sociálních údajů, zjišťovaných k určitému okamžiku a týkajících se všech osob v zemi nebo v její určité, přesně vymezené části.“ [Kalibová, Pavlík, Vodáková 2009: 117]

Sociologický slovník pojem sčítání lidu definuje jako empirický základ pro demografii a jako akci státních orgánů příslušné země, jejichž cílem je získat kompletní data obyvatelstvu. Moderním státům sčítání lidu slouží jako prostředek pro plánování a pro určitou kontrolu. Důležité je přitom zjistit data demografická a sociální, díky kterým se dají sledovat změny, ke kterým došlo od posledního provedeného sčítání lidu. Desetiletý odstup mezi cenzy je pro nákladnost provádění sčítání lidu [Jandourek 2007: 212].

Pojem lze nalézt i v dobovém slovníku. Ten pak obdobně sčítání lidu popisuje jako statistický úkon, díky kterému se v daném státě či správním obvodu zjistí stav i složení obyvatelstva. Sledují se důležité znaky obyvatelstva jako například pohlaví, věk, domovská příslušnost, náboženské vyznání nebo rodinné poměry a další. Tento statistický úkon, který se koná po deseti letech, tak slouží k vědeckým potřebám a potřebám státní správy [Masaryk et al. 1932: 490-491].

Sčítání lidu je velice důležitým statistickým šetřením, jehož úkolem je zjistit stav obyvatelstva na území celého státu. Území, kterého se sčítání lidu týká, se rozděluje na sčítací obvody, které představují určité jednotky, které jsou i přesně územně vymezené. Jak je výše uvedeno, stav obyvatelstva se zjišťuje k jednomu datu. Při sčítání lidu se zjišťují údaje buďto o obyvatelstvu přítomném anebo o obyvatelstvu bydlícím, možné je ale také zjišťovat údaje o obojím [Kalibová, Pavlík, Vodáková 2009: 118].

Sčítání lidu je vůbec jedna z nejstarších statistických akcí [Český statistický úřad 2012a], během které se sbírají, zpracovávají, analyzují a dále pak i publikují

určité demografické, ale i sociální či ekonomické údaje. Sleduje se tak především počet obyvatelstva ve státě, díky čemuž se dá následně pozorovat jeho vývoj, znaky a proměny. Tomu napomáhá i to, že metodický základ, který je pro sčítání využíván, je, dá se říci, stálý. Sleduje se také struktura obyvatelstva, jako například věk, vzdělání nebo náboženství, ale také ekonomická aktivita. Ze současného názvu, tedy *Sčítání lidu, domů a bytů*, vyplývá, že se sleduje i struktura domácností, domovní a bytový fond, vybavenost a kvalita domácností, což poskytuje užitečné informace o určitých částech životní úrovně obyvatel státu, jako je například již výše zmiňovaná vybavenost bytu a kvalita bydlení. „Neocenitelnou předností je rovněž získání cenných informací v největším územním detailu (obce, části obce či základní sídelní jednotky), což umožňuje sestavovat data do prakticky libovolných územních celků. V takovéto územní podrobnosti neposkytuje údaje žádné jiné statistické šetření.“ [Český statistický úřad 2003]

Sčítání lidu je realizováno pod Českým statistickým úřadem (ČSÚ) a je prováděno podle speciálního zákona. Metoda, která se pro sčítání lidu používá, se nazývá metoda sebesčítací, což znamená, že každý vyplňuje záznamové archy sám za sebe. Tato technika vyplňování pak koresponduje s technikou vyplňování dotazníků. V zemích, kde je úroveň gramotnosti obyvatelstva nízká anebo pokud se jedná o terénní sčítání, pak se využívá metody sčítacích komisařů, jinak také metoda dotazovací a ta naopak koresponduje se strukturovaným rozhovorem [Český statistický úřad 2003; Kalibová, Pavlík, Vodáková 2009: 118].

Sčítání lidu tak představuje důležitý pramen, o který se opírá a čerpá z něj i veřejná správa a politika, a to jak v případě změn zákonů nebo správních úprav, jednoduše téměř všude v této oblasti lze nalézt informace, které vychází ze sčítání lidu [Bašta, Bráf 1910: 7]. Je to tedy pramen, který poskytuje státu mnoho informací, které mohou pomoci i pro jeho fungování.

1. 2 Obyvatelstvo

Pro vysvětlení pojmu obyvatelstvo využijí opět definice z pohledu demografie. Obyvatelstvo je tak definováno jako: „Soubor lidí žijících na určitém území (státu, kraje, města apod.).“ [Kalibová, Pavlík, Vodáková 2009: 80] Autoři dále uvádí, že se tento pojem může v určitých případech s definicí pojmu populace překrývat, většinou se ale k těmto dvěma pojmům přistupuje jako k pojmům synonymním. Avšak obyvatelstvem se také rozumí složení právě i rozdílných populací, ale také samozřejmě národů či etnik. V rámci zjišťování hlavních a podstatných charakteristik o obyvatelstvu se určuje například hustota obyvatelstva, věk a pohlaví obyvatelstva, dále pak také náboženské vyznání, ekonomické aktivity, zaměstnání, vzdělání, samozřejmě také etnická a národnostní skladba obyvatelstva, mateřský jazyk či sociální příslušnost. Těchto charakteristik a struktur pak využívá sociologie, která díky souhrnu znaků o obyvatelstvu daného území určuje společenskou strukturu a její jednotlivé vrstvy. Kromě toho také sociologie může z těchto znaků zkoumat vytváření nejrůznějších skupin a komunit z daného obyvatelstva, např. rodiny.

Sociologický slovník definuje obyvatelstvo prakticky stejným způsobem: „Všichni lidé žijící na nějakém konkrétním území.“ [Jandourek 2007: 174] Samozřejmě i zde je hledisko sociologie, která charakterizuje a popisuje obyvatelstvo podle určitých charakteristik, které jsou již zmíněny výše.

Masarykův slovník naučný podává pojem obyvatelstvo v sociologickém smyslu, kdy ho tedy definuje jako soubor jednotlivých osob, které obývají určité území a které tím vytváří základnu sociálnímu životu. Obyvatelstvo se rozlišuje podle počtu, hustoty a složení, což jsou demografické faktory. Počet obyvatelstva vytváří kooperující a navzájem na sebe působící sociální jednotku, složení obyvatelstva se definuje dle rasové a kulturní stejnorodosti či různorodosti, pak také podle pohlaví a věku [Masaryk et al. 1931: 291].

Konkrétně pro sčítání lidu se pak rozlišují určité kategorie obyvatelstva, a to například obyvatelstvo podle přítomnosti, domovského práva, práce či bydliště. Je to tedy určováno dle poměru k místu [Kalibová, Pavlík, Vodáková 2009: 80-81].

1. 3 Obcovací řeč

Otázka na obcovací řeč byla při sčítáních za dob Rakouska-Uherska důležitou částí cenzu. „Otázkou na obcovací řeč se nepřímo mapovala etnická skladba obyvatelstva.“ [Český statistický úřad 2010a] Z tohoto důvodu byla otázka velmi důležitá. Znamená to tedy, že tato otázka představovala způsob, jakým se při sčítáních od roku 1880 až po poslední rakousko-uherské sčítání v roce 1910, zjišťovala národnost obyvatelstva [Berrová 2009].

Obcovací řeč vysvětluje také slovník dobový. Ten ji popisuje jako jazyk používaný jednotlivci ve služebním, společenském nebo úředním styku, a to s ohledem na okolí, ve kterém jednotlivec žije. Zmiňuje se zde Petrohradský mezinárodní statistický kongres z roku 1872, který stanovil, že se při sčítání bude zjišťovat řeč mluvená, čímž se rozuměla řeč mateřská (naučená především od matky) jako znak národnosti. V Rakousku se tím ale neřídili a od roku 1880 byla ministerstvem vnitra nařízena obcovací řeč. Tedy řeč, kterou jedinec používá v obyčejném styku. Co se rozumí obyčejným stykem, ale nebylo přesně vymezeno. Zda se tím rozumí styk v rámci rodiny, povolání, společnosti či školy atd. Údajně se tím národnost nezjišťovala, přesto ale se z tohoto zjištění národnostní poměry určovaly. Politická propagace to interpretovala různě, často byl zmiňován nápor na podřízené jedince. Proto začal při sčítáních lidu vzrůstat především český odpor proti obcovací řeči [Masaryk et al. 1931: 251].

V jiném dobovém zdroji, ještě z dob monarchie je obcovací řeč vysvětlena následovně: „Prováděcí nařízení ke sčítání lidu ze dne 6. srpna 1880, z 9. srpna 1900 a 25. srpna téhož roku praví, že obcovací řečí jest ona řeč, které užívá sčítanec v obyčejném obcování (styku).“ [Bašta, Bráf 1910: 11]

1. 4 Národnost, národ

Otázka na národnost je u nás stálým prvkem, který se při sčítání lidu zjišťuje. To, jak se národnost zjišťuje, jaký je postup, jak se vůbec národnost definuje, ale i samotný význam tohoto zjištění se během času měnil. Při sčítáních, která se konala od roku 1921 - od prvního Československého sčítání, nahradila otázka národnosti právě obcovací řeč, která se zjišťovala při cenzech rakousko-uherských a která

představovala zdroj informací o národnosti obyvatelstva. Například při prvním československém sčítání v roce 1921 mělo toto zjištění velký význam jakožto cenný zdroj informací pro nově vzniklý stát [Český statistický úřad 2012b].

Národnost je například ve *Velkém sociologickém slovníku* definována prostřednictvím národa. Národ je zde definován jako „Osobité a uvědomělé kulturní a politické společenství, na jehož utváření mají největší vliv společné dějiny a společné území.“ [Petrušek et al. 1996: 668-669] Z toho je pak vyvozena národnost. Tedy národností se převážně rozumí státní příslušnost. Často se národ či národnost také popisuje skrze pojem etnikum, což ale není přesné a nelze tyto pojmy chápat jako totožné [Petrušek et al. 1996: 277, 669]. Podobně je také národ popsán jako „Skupina lidí charakterizovaná většinou společnou řečí, kulturou, tradicí a dějinami a vymezující se vůči lidem považovaným za cizince.“ [Jandourek 2007: 168] K tomu ještě autor dodává, že dříve byl národ chápán především z etnického pohledu, dnes je to spíše vnímání politické. Při sčítání lidu v roce 1921 byla národnost chápána jako kmenová příslušnost, jejímž projevem byl jazyk mateřský. Při sčítáních, která proběhla po druhé světové válce, se již národnost nespojovala s mateřským jazykem a víceméně se chápala jako příslušnost k národu, se kterým jedince pojí pracovní a kulturní svazek [Český statistický úřad 2006: 18, 20].

Pojem národnost také vysvětluje i *Masarykův slovník naučný*. Ten národnost definuje jako nacionalitu, jako národní uvědomění nebo jako příslušnost k národu nebo státu. Národnost je zde také popisována jako určitá část ve státě, který je, co se týká národností, smíšený. Zvláštního významu pak dosáhl tento pojem v Evropě po první světové válce, především pak ve střední a jižní Evropě. V nově vzniklých nebo ve státech rozšířených se totiž utvořily početné národnostní menšiny. Mnoho států se pak považovalo za národní. Uvnitř těchto států ale také existovaly národnostní menšiny, které spíše užívaly pro tento stát název národnostní stát, kde tedy národnostní většina tento stát vytvořila. Upozorňuje se zde také na protikladnost pojmů národ a národnost. Národ se vyznačuje kladným vztahem k národnímu státu. Národnost pak přistupuje k národnímu státu záporně až revolučně a chce se odtrhnout [Masaryk et al. 1931: 54].

1. 5 Domovská příslušnost

Svémi slovy bych domovskou příslušnost popsala jako náležitost člověka k určitému území, oblasti, ve které trvale žije, bydlí. Údaj o domovské příslušnosti byl součástí všech rakousko-uherských sčítání.

Domovské příslušnosti se ve svém článku věnuje Petra Berrová [2009] a v následujícím odstavci uvedu její popis tohoto pojmu a problematiku, která se domovské příslušnosti týkala. Pojem je vysvětlován jako „příslušnost osoby k určité obci“. Domovská příslušnost byla nejprve vymezována konskripčním patentem vydaným v roce 1804. Možností, jak domovskou příslušnost získat bylo tehdy buďto usazením anebo pobytem v dané obci po dobu deseti let. Po tom, co bylo zrušeno poddanství a byla tak zrušena i patrimoniální správa se nabytí domovské příslušnosti řídilo dle obecního zřízení. Podle něj se pak domovská příslušnost získala buďto narozením, sňatkem, takzvaným „*přijetím do obecního svazku*“ se souhlasem zastupitelstva dané obce či nařízením, což bylo například v případě vojenských důstojníků nebo učitelů a duchovních. To, že určitá osoba přísluší k nějaké obci se prokazovalo dokladem, který se nazýval domovský list a který taktéž mohl sloužit i jako cestovní doklad, ale pouze po zemích Rakouska-Uherska. Do zahraničí už bylo třeba na tento domovský list obstarat vízum. V polovině 19. století, ale tuto funkci domovní listy přestaly plnit a využívaly se pouze jako doklad o domovské příslušnosti k určité obci, kterou měl mít každý občan. A právě občané byli dle domovské příslušnosti rozděleni do dvou skupin. V obci byli buď lidé, kteří byli nazýváni jako obecní příslušníci anebo lidé, kterým se říkalo přespolní, a ti neměli právo se nijak podílet na obecní politice. Podle předpisu říšského zákona z roku 1863 obsahovalo domovské právo kromě nepřerušovaného setrvání v obci i právo na zaopatření v chudobě. Obec také měla například na starosti i o osoby bez této domovské příslušnosti v dané obci, ale pouze pokud v dané obci přímo onemocněly. Při sčítáních, která se konala již v Československé republice v období První republiky, to znamená v letech 1921 a 1930, se taktéž ještě zjišťovala domovská příslušnost.

1. 6 Sudetští Němci

Tento pojem se sice přímo sčítání lidu jako takového netýká, ale je to pojem, který souvisí s tématem této diplomové práce, proto pokládám za důležité i pojem „Sudetští Němci“ vysvětlit a trochu popsat.

Od března roku 1919, kdy byla vyhlášena německou sociální demokracií z Československa při Národním shromáždění generální stávka a probíhaly mnohé protičeskoslovenské demonstrace, byl tímto položen základní kámen odporu Němců proti Československému státu, který trval mezi oběma národy až do druhé světové války. Dal při tom vzniknout i pojmu „sudetští Němci“, který se do té doby příliš nevyskytoval a nebyl často používán, jelikož byli čeští, moravští nebo slezští Němci. S tím souvisí i to, že když se po roce 1919 stala v Československu německá politika oficiální, začaly tak právě vznikat i pojmy jako „sudetští Němci“ a „sudetská politika“. Šlo ale o označení, které bylo stále spíše symbolické. Používat tento pojem začala vláda Německého Rakouska, což, dá se říci, bylo jakési předznamenání k vžití a ustálení používání tohoto pojmu. Správně terminologicky by pak ale měli být i například sudetští Češi [Kárník 2000: 43, 91].

Podle mého názoru, ale nejlepší vysvětlení pojmu sudetští Němci a Sudety poskytuje publikace polského autora věnovaná přímo sudetským Němcům. Zde jsou sudetští Němci definováni z pohledu české a polské historie. Ta tak pojmenovává německé obyvatelstvo žijící na území českých zemí do skončení druhé světové války. S tímto pojmem se ale pojí značná problematika, jelikož toto pojmenování je redukcující. A to v tom smyslu, že redukuje osídlení německého obyvatelstva v českých zemích, tedy v Čechách, na Moravě i ve Slezsku, pouze na horský masiv Sudet. Problém je ale v tom, že Němci nežili pouze na tomto území, ale na daleko větším. Poprvé bylo označení sudetští Němci použito na začátku 20. století, v roce 1903. Použit byl v Habsburské monarchii za účelem odlišení Němců, kteří žili v českých zemích od Němců, kteří žili v zemích alpských. V meziválečné době se tento termín ujal více a začal se používat trvale, ale pouze co se týká tradice německé. Na území českém se dříve totiž mluvilo spíše o rakouských Němcích nebo pouze a jednoduše o Němcích, kterým se také často dodával přívlastek čeští, moravští nebo slezští. Důležité je zmínit, že se tento

termín vyznačuje velkým ideologickým nádechem. Ten totiž vytváří dojem, že všechny Němce na českém území pojila společná identita a politická jednota. To ale častokrát tak vůbec nebylo. I když už je tento pojem v historiografické terminologii ustálený, bylo by z výše zmíněných důvodů vhodné, aby se takto přestali Němci v té době žijící na českém území, označovat. Hlavně pak v souvislostech období před rokem 1918. Pro období následující už jen jako synonymum pro Němce československé [Majewski 2014: 12-13].

Sudetští Němci jako obyvatelé pohraničního území zvané Sudety. Sudety *Masarykův slovník naučný* vymezuje jako součást území Česko-německé vysočiny, která z části zasahuje do německého území v Prusku a Slezsku, ale především je pak součástí českých zemí, kde tvoří severo-východní horský masiv, který se táhne od Čech, přes Moravu po Opavsko [Masaryk et al. 1932: 1031]. Sudety představují ale ještě mnohem více problematický pojem. Termínem Sudety se rozumí etnicky německá část území českých zemí. V českém kontextu ale má především politický důraz. A kromě toho, není používán jako geografické vymezení. Tedy ve smyslu vymezení, které by nahrazovalo jména pohoří v pohraničních oblastech. Například Krkonoš, Jeseníků či Orlických hor. V období druhé světové války se ale takto nazývala sudetská župa, což bylo správní území Třetí říše, které vzniklo jako následek mnichovské dohody, kdy bylo toto území odtrženo od Československé republiky [Majewski 2014: 13].

2. Historie sčítání lidu

Jak jsem se již zmínila sčítání lidu náleží k nejstarším statistickým technikám. Není tedy záležitostí pouze dnešní doby. Historie sčítání lidu se rozlišuje na pět období. Fáze vývoje sčítání lidu jsou následující. Za první období lze považovat již období Starověku. Řadí se sem Řecko, Řím, Babylón, Palestina a Egypt. Druhé období se řadí do období absolutismu v Evropě a toto období se pojí především s rozvojem státního aparátu. Třetím obdobím je doba počátku sčítání lidu již v moderním smyslu a které je doprovázeno rozvojem a zlepšením sčítací metodiky, konkrétně je to tedy přibližně polovina 19. století. Čtvrté období sčítání lidu je dobou od konce 19. století trvajícím až do druhé světové války. S tímto obdobím je spojený jiný způsob zpracování získaných dat ze sčítání, a to přesněji strojový způsob, který nahradil ruční zpracovávání. Pátou etapou v historii sčítání lidu je období od skončení druhé světové války. Od této doby byl významně zvětšen obsah cenzů, a především pak se pro zpracovávání dat začala používat již moderní výpočetní technika. Charakteristická je také metodika, která se pro sčítání využívá a která se vyznačuje jednotností. Příslušné statistické orgány také v této době doporučují, aby bylo možné mezinárodní srovnávání výsledků ze sčítání [Kalibová, Pavlík, Vodáková 2009: 118-119].

V následující kapitole bude historie sčítání popsána podrobněji. Od předchůdců sčítání v dnešním slova smyslu až po ta moderní.

2.1 Předmoderní sčítání lidu

Takové sčítání nebo spíše soupisy obyvatelstva probíhaly již ve starověkém Římě a Řecku. Tehdy bylo využíváno především pro zjištění počtu dospělých svobodných mužů. Zejména tedy pro účely vojenské, ale dále pak také samozřejmě i pro účely daňové. Starověké sčítání lidu ale zahrnovalo jen občany svobodné, mnohdy pouze dospělé muže a otroci nebyli součástí sčítání vůbec [Kalibová, Pavlík, Vodáková 2009: 118]. Ovšem například starověký Řím sehrál i velmi důležitou roli v oblasti sčítání. Za prvé se v Římě začalo pro tuto statistickou akci používat slovo cenzus, které je využíváno i v dnešní době a za druhé, sčítání již nesloužilo pouze pro účely vojenské a daňové, ale v rámci sčítání se také

zjišťovaly údaje o obyvatelstvu, a to například jméno, věk, rodinné poměry, dále také bydliště či velikost majetku [Kněžáčková 2010:11]. Sčítání prováděli takzvaní cenzoři¹.

Za první „sčítání lidu“ v oblasti českých zemí je považován soupis lidu neboli revise z roku 1705, která měla konkrétně zjistit, jaká byla spotřeba soli [Masaryk et al. 1932: 490-491]. Na našem území se ale prováděly soupisy obyvatel již ve středověku, a taktéž byly využívány hlavně pro daňové a vojenské účely [Český statistický úřad 2012a] než tedy pro zjištění celkového stavu obyvatel země. Navíc také soupisy nebyly prováděny pro celé území země, ale byly prováděny pouze pro určitá panství či města [Kněžáčková 2010: 12]. Za takový nejstarší soupis u nás, který se dochoval, je ale pokládán soupis z roku 1058 o majetku kostela v Litoměřicích, který tvořil část zakládací listiny, kterou nechal vytvořit kníže Svytihněv II. [Srb 2004: 15]. Za předchůdce moderních sčítání tak lze považovat například berní seznamy ve 14. století, seznamy poddaných (15. – 19. století) či berní rulu (1654) [Kaiseršat 2015], do které se sepisovali majitelé pozemků a která vlastně fungovala jako první katastr. Platila ale pouze pro Čechy. Z těchto městských knih, jako byly právě zmiňované berní seznamy (berní knihy² a berní rejstříky³) lze sice zjistit, jaký byl asi přibližně počet obyvatel města či panství a jejich majetek, na druhou stranu se například v těchto seznamech neuváděl zbytek členů rodiny nebo ti nejchudší obyvatelé [Kněžáčková 2010: 12]. Kromě výše uvedených lze považovat za předstatistické prameny a předchůdce moderních sčítání i například urbáře⁴ nebo matriky, které se u nás objevují od 16. století. Matriky měli na starosti faráři a do matrik zaznamenávali narození, úmrtí či sňatky. Ke konci 18. století, za vlády Josefa II. pak došlo k úpravě matrik a zpřesnění, jak matriky správně vést. V roce 1651 díky rekatolizaci a požadavku církve znát počet nekatolíků, vznikl také Soupis obyvatelstva podle víry, který platil pro celé území

¹ „(V starověkém Římě) nejvyšší hospodářský a finanční úředník starající se o soupis majetku, sčítání lidu, veřejné stavby a státní dodávky a dozírající na mravy občanů.“ [Klimeš 1994: 84]

² V berních knihách byly ve středověku zaznamenány předpisy, kolik mají poplatníci na daních odvést.

³ V berních rejstřících se pak evidovalo, kolik, kdo odvedl.

⁴ Definice urbáře zní takto: „Soustavný soupis poddanského pozemkového majetku a důchodů vrchnosti z něho plynoucích.“ [Klimeš 1994: 820] Jednalo se tak o předpis, ve kterém by sepsán pozemkový majetek poddaných, rovněž zde byla uvedena výše úroku, který poddaní měli vrchnosti odvádět.

státu [Kněžáčková 2010: 12]. Jiný typ sčítání proběhl na počátku 18. století, kdy bylo panovníkem nařízeno zmiňované sčítání konzumentů soli ve státě podle jednotlivých panství, což pak sloužilo pro finanční správu [Srb 2004: 16].

Velmi významným datem v oblasti sčítání byl 13. říjen 1753, kdy došlo k vydání patentu císařovny Marie Terezie, který nařizoval sčítání lidu každý rok. To souviselo s panovnickými reformami, pro které byl nutný přehled o obyvatelstvu země. Následujícím rokem 1754 tak byla započata nová éra v dějinách sčítání lidu v habsburské monarchii. Sčítání toho roku bylo provedeno jednotně a současně na celém území [Český statistický úřad 2006: 7]. Druhé sčítání lidu na našem území pak proběhlo v roce 1761 [Kalibová, Pavlík, Vodáková 2009: 119]. Bylo to z důvodu sedmileté války, která sčítání odsunula, původně mělo proběhnout už roku 1757. Sčítání obyvatelstva měly zprvu provádět farní úřady, a tak soupisy měli mít na starosti duchovní představitelé dle jednotlivých farností. Obyvatelstvo při tom bylo rozdělováno do tří skupin dle věku. Poté ale došlo k rozhodnutí, že se bude provádět i sčítání, které bude pod záštitou vrchnosti a které bude rozšířeno o soupis domů a popis majitele domu z hlediska hospodářského. Probíhala jak sčítání prováděná církevními úřady, tak úřady politickými. I když sčítání z roku 1754 bylo výjimečné, cenzy, které proběhly následně v 60. letech celkově moc úspěšné nebyly. A to především z důvodu zkreslení, které vyvolávaly situace ve společnosti (spory mezi dvorem a šlechtou či obavy ze zvyšování daní). V roce 1770 bylo sčítání církevními úřady zrušeno, zůstaly pouze soupisy z hlediska politického, které ale spolupracovaly s institucemi vojenskými. O několik let později, roku 1777 se stal nově vydaný konskripční patent podkladem pro soupisy obyvatelstva a jejich systém, s určitými úpravami to trvalo až do roku 1851. V 80. letech 18. století byly také ve městech a na panstvích zavedeny populační knihy. V takové knize byla zapsána každá rodina a všichni její členové. Pokud došlo ke změnám v rodině, například k úmrtí nějakého člena rodiny nebo naopak se nový člen narodil, bylo povinností hlavy rodiny tyto události nahlásit k následnému zaznamenání do populační knihy. Díky tomu se tak dal sledovat vývoj obyvatelstva v daném městě či panství. Výsledky sčítání této doby byly ale státní tajemství, až roku 1844 se publikace s výsledky sčítání staly přístupnými i pro

veřejnost [Český statistický úřad 2006: 7-8; Kárníková 1965: 296; Srb 2004: 16-17].

Ke zdokonalení soupisů obyvatelstva v Evropě tedy došlo v době absolutismu, kdy také došlo k rozvoji správního aparátu [Český statistický úřad 2015], to znamená zlepšení jak státní, tak i vrchnostenské a církevní administrativy. Tento rozvoj tak umožnil lepší podmínky pro provádění sčítání lidu. A tak se v zemích Evropy postupně od poloviny 18. století začala uskutečňovat první sčítání, která zahrnovala veškeré obyvatelstvo – „Švédsko 1748, Prusko 1748, Finsko 1749, Rakousko 1754, Norsko a Dánsko 1769 Švýcarsko 1789, Francie 1790, Velká Británie 1801“ [Kalibová, Pavlík, Vodáková 2009: 118].

V 19. století už se technika cenzů i statistika jako věda zdokonalily. Získaly nový směr. Sčítání měla v zemi za úkol provádět pouze jedna jediná příslušná instituce – politická, a k jednomu konkrétnímu dni. Sčítání z roku 1851 se tak stalo posledním podle pravidel josefínského období. Následující sčítání v roce 1857 už proběhlo podle novodobých požadavků, za první moderní sčítání je ale považováno to z roku 1869 [Srb 2004: 17-18]. Konec roku 1856 tak představuje v Českých zemích počátky statistiky, která byla pořádaná státem [Český statistický úřad 2006: 8]

2. 2 Moderní sčítání lidu

Historie sčítání lidu v moderním smyslu na našem území sahá do druhé poloviny 19. století, do dob Rakouska–Uherska. Konkrétně u nás první moderní sčítání lidu proběhlo v roce 1869 a vycházelo přitom z principů, které byly stanoveny mezinárodními kongresy [Český statistický úřad 2010a]. Tento rok se zapsal jako významný pro novodobé sčítání lidu a započal tak novou éru v historii této oblasti. Moderním požadavkům tedy vyhovovalo již sčítání lidu v roce 1857, ovšem toto sčítání se týkalo jen obyvatel domácích [Kalibová, Pavlík, Vodáková 2009: 119]. Sčítání od roku 1869 zjišťovalo obyvatelstvo přítomné. K místu, kde bylo v daný okamžik sčítání, tedy v tzv. rozhodný okamžik [Srb 2004: 18]. Toto sčítání proběhlo až v roce 1870, ale údaje byly zpětně převedeny k 31. prosinci 1869 [Berrová-Brabcová 2006].

Co se týká Evropy celkově, tak státům šlo o centralizování takové statistické akce, kterou je sčítání lidu a mimo to také o to, aby se data získaná při cenzech dala mezinárodně srovnávat [Kalibová, Pavlík, Vodáková 2009: 118-119].

2. 3 Rakousko-Uherské sčítání lidu v letech 1869-1910

Jak sčítání v době Rakouska-Uherska vypadala? Na co se zaměřovala a co zjišťovala? Sčítání lidu v těchto letech měla za úkol zjistit, jaký je aktuální stav tzv. obyvatelstva přítomného. Kromě tohoto také například zjišťovalo, jaké jsou migrační směry nebo jaké jsou změny z hlediska struktury společnosti [Berrová-Brabcová 2006]. Asi tím nejpodstatnějším ale bylo zjišťování toho, jak vypadá národnostní složení v jednotlivých částech monarchie. „Zjišťování etnické skladby obyvatelstva se ovšem pro své výrazné politické aspekty stalo velmi sledovanou a často kontroverzní částí sčítání.“ [Český statistický úřad 2006: 16]

O otázce národnostní mluví Antonín Boháč. Otázka národnosti obyvatelstva řešila v Rakousku již při sčítání lidu v roce 1850, a to pro velkou národnostní rozmanitost. Například Uhry se v tomto roce v rámci sčítání dotazovaly na mateřský jazyk, při následném sčítání o sedm let později, díky vítězství centralistického absolutismu, tato otázka již zařazena nebyla, a to z důvodů obav posílení určitých národnostních snah. Ke změně pak došlo roku 1872, kdy proběhl petrohradský mezinárodní statistický kongres, kde bylo také usneseno, že má být mezi otázky sčítání začleněn i jazyk, kterým se mluví. Na to nakonec přistoupila i rakouská a uherská vláda. Od roku 1880 se tak v Rakousku zjišťovala národnost skrze obcovací jazyk, v Uhrách pak přes jazyk mateřský. Především rakouské rozhodnutí se českým obyvatelům monarchie nelíbilo, a to kvůli nátlaku, uvádět německý obcovací jazyk, některých německých obcí na české menšiny, které tam žily. Tím pak vznikala rozdíly v úředních statistikách od skutečnosti. V letech 1900 a 1910 ale proběhla soukromá sčítání českého obyvatelstva v těchto německých obcích. Sčítání pak posloužila jako oprava úředních statistik, které díky obcovací řeči úplně skutečnosti neodpovídaly [Boháč 1926: 8-9].

Samozřejmě se v rámci sčítání obyvatelstva zjišťovaly klasické údaje jako je pohlaví či věk. Mimo to se zaznamenávala i případná fyzická postižení lidí, tedy

kromě roku 1900. V prvním moderním sčítání roku 1869 to byla z tělesných postižení například hluchota nebo slepota, při dalších sčítáních se pak uvádělo i mentální postižení [Český statistický úřad 2010a]. Sčítání v letech 1880 a 1890 zjišťovala z duševních vad pro příklad choromyslnost či blbost nebo také kretenismus [Berrová 2009]. Kromě biologických znaků cenzy sledovaly i rysy ekonomické, přesněji oblast či odvětví, ve kterém se nacházelo povolání lidí, ale i rysy společenské, konkrétně rodinný stav, náboženské vyznání, dále obcovací řeč a státní příslušnost [Český statistický úřad 2006: 17]. V roce 1880 byla do sčítání lidu zahrnuta zmiňovaná otázka na obcovací řeč, což bylo vůbec poprvé. Kromě této otázky se zjišťovaly i například údaje týkající se vojska. Při sčítání v roce 1880 došlo i k zařazení otázky na gramotnost obyvatelstva, čímž se zkoumala způsobilost lidí číst a psát. Od sčítání lidu provedeného o deset let později, tedy od roku 1890 navíc ještě přibyla i povinnost uvádět datum narození, a kromě toho došlo i k úpravám otázek v oblasti povolání [Český statistický úřad 2006: 17; Kalibová, Pavlík, Vodáková 2009: 119]. V rámci rakousko-uherských sčítání byla také zjišťována i domovská příslušnost obyvatelstva.

Berrová [2009] ještě zmiňuje, že se u všech sčítání provedených za Rakouska-Uherska sledoval i stav domácích zvířat, která lidé chovali, což znamená, že se uváděl jejich počet i druh. Kromě toho se například uvádělo i jaký počet úlů mají.

Co se pak týká právní úpravy cenzů, tak sčítání lidu bylo stanoveno Říšským zákonem, vydaným 29. března téhož roku, kdy proběhlo první moderní sčítání u nás. Tento zákon mimo jiné nařizoval opakování sčítání po deseti letech, a to vždy k 31. prosinci v roce, který končí nulou, kromě prvního sčítání v roce 1869 [Růžková 2014]. Od roku 1869 byla započata éra, kdy souvisle a pravidelně probíhala moderní sčítání lidu [Kalibová, Pavlík, Vodáková 2009: 119]. Další sčítání lidu pak v Rakousku-Uhersku proběhla v letech 1880, 1890, 1900 a poslední v roce 1910 [Berrová 2009]. Tentýž nebo spíše podobný zákon, který nařizoval sčítání lidu u nás, platil i pro Uhersko, což znamená, že platil také pro Slovensko [Kalibová, Pavlík, Vodáková 2009: 119]. Jazyková úprava sčítacího archu pak záležela na etnické skladbě příslušné oblasti, řídila se tedy podle převládající etnické skupiny [Růžková 2014]. Pověření k této statistické akci

dostalo ministerstvo vnitra, přičemž ji regulovaly okresní úřady. V rámci obcí pak byly za provedení sčítání odpovědné příslušné obecní úřady, které nesly odpovědnost i za jmenování sčítacích komisařů, kterými byli nejčastěji pracovníci či spolupracovníci daného obecního úřadu anebo také učitelé. Roku 1897 byl ale založen *Zemský statistický úřad Království českého*, jehož součástí byla veškerá pracoviště zabývající se statistikou, a která předtím spadala například právě pod ministerstva [Český statistický úřad 2006: 10, 17]. Sčítání probíhalo tak, že buďto byly listy popisné, které vyplňovaly samostatně přednostové domácnosti, tj. majitelé bytu/domu, anebo byly archy soupisné, kde měli vyplňování na starosti sčítací komisaři podle toho, co jim dotazovaní lidé odpovídali [Bašta, Bráf 1910: 13].

Určitě je také dobré zmínit, jak se taková data z tehdejších sčítání zpracovávala. Do roku 1880 včetně se veškeré údaje a data třídily ručně. Data se sumarizovala postupně. Tento způsob zpracovávání byl decentralizovaný. O konečné výsledky se starala Ústřední statistická komise [Růžková 2014]. Velký převrat ve způsobu třídění dat přišel v roce 1890, kdy se začaly používat třídící přístroje Hollerith poháněné elektrickým proudem [Český statistický úřad 2006: 17], což zcela jistě v tomto ohledu velmi usnadnilo práci. Zpracování výsledků sčítání strojovým způsobem se uskutečňovalo pomocí takzvaných děrnoštítkových strojů, ty byly poprvé použity při sčítání v roce 1890 a kromě těchto strojů se ještě používalo kombinační zpracování jednotlivých zjišťovaných charakteristik obyvatelstva [Kalibová, Pavlík, Vodáková 2009: 118-119]. Po zpracování všech dat byly především ty nejpodstatnější části výsledků sčítání v Rakousku-Uhersku zveřejňovány v rámci vydání rakouské statistiky [Růžková 2014]. Výsledky byly zveřejňovány samozřejmě celkově, poté se ale uveřejňovaly i podle správních obvodů – podle politických či soudních okresů, podle zemí, ale také podle obcí nebo osad [Bašta, Bráf 1910: 6]. Pro přehled hlavních a podstatných údajů jako počet obyvatel a domů zjištěných sčítáním lidu vždy z každého cenzu vyšel *Statistický lexikon obcí* – někdy tento lexikon zahrnoval i údaje dle náboženského vyznání nebo národnosti [Český statistický úřad 2012a].

Součástí zákona nařizujícího sčítání byly také sankce, které při případném unikání před sčítáním nebo při vyplňování lživých informací nařizovaly buďto zaplacení pokuty v určité výši nebo několikadenní vězení [Růžková 2014].

Nakonec je dobré zmínit, že cenzy konané za dob Rakouska-Uherska lze považovat za velmi dobře uspořádané a provedené, a to jak samotným obsahem sčítání, tak i kvalitou, kterou byly následně údaje ze sčítání zpracovány, ale i mírou publikace zjištěných dat. Potvrzením může být například to, že určité metody, které byly pro sčítání tehdy používány, převzaly i státy vzniklé po tom, co se Rakousko-Uhersko v roce 1918 rozpadlo [Český statistický úřad 2006: 17].

2. 4 Rakousko-Uherské sčítání – rok 1910

Poslední sčítání před první světovou válkou nebo jinak také Velkou válkou v roce 1910 bylo zároveň posledním sčítáním lidu za Rakouska-Uherska. Obsah sčítání lidu, která proběhla v době Rakouska-Uherska jsem již popsala v předchozí podkapitole. Ještě bych ale dodala několik informací, které se týkají pouze posledního rakousko-uherského sčítání lidu.

Jak uvádí v článku o sčítání lidu Petra Berrová [2009], cenzus z 31. prosince 1910 zjišťoval mimo již v předchozí podkapitole zmiňovaných údajů také, zda sčítané osoby na území státu vlastní nějaký nemovitý majetek, který tak byli povinni do určených sčítacích tiskopisů také zaznamenat. Jednalo se tak například o to, zda jsou tyto osoby vlastníky nějakého lesního pozemku, pole nebo také například i okrasné zahrady. Dále samozřejmě lidé také uváděli, zda vlastní nějaký dům.

Jak jsem uvedla v první kapitole o pojmech souvisejících se sčítáním lidu a poté i v podkapitole o sčítáních lidu v Rakousko-Uhersku, od roku 1880, kdy proběhlo vlastně druhé sčítání lidu u nás v moderním smyslu byla zařazena otázka, která se týkala obcovací řeči, tedy zjišťovala národnostní stránku obyvatelstva. V této souvislosti jsem při hledání dostupné literatury narazila na dobový dokument, který je ve formě brožury, ta nese název *Pokyny pro sčítání lidu po stránce národnostní (ve smyslu porad Sčítací komise menšinového odboru Národní rady české)*. Tato brožura byla vydána v roce 1910. Následující odstavec bych věnovala,

jako takovou zajímavost, těmto Pokynům k poslednímu sčítání před vznikem samostatné Československé republiky. Tento dokument tak podává i informace o tom, co se dělo na pozadí sčítání lidu.

Z textu, který Pokyny obsahují, je patrné, že jde o protiněmeckou reakci na příkladu sčítání lidu, která měla v českém obyvatelstvu vyvolat a podpořit národní sebeuvědomění. Vyznívá to i v takovém smyslu jako boj proti německému utlačování, hlavně právě ve zmiňované otázce obcovací řeči, kterou autoři za Národní radu českou popisují jako nevhodný prostředek pro zjišťování národnosti a současně i vyplývá, že pro ně nebyla dosavadní sčítání lidu zcela „čistá“. Konkrétně autoři říkají: „Třeba si uvědomiti, čeho žádáme od orgánů, provádějících sčítání lidu. Dvě věci: Naprostou nestrannost a šetření jazykových práv.“ [Bašta, Bráf 1910: 15] Jejich cílem bylo, aby sčítání lidu v roce 1910 již neobsahovalo dotaz na obcovací řeč, ale aby byl nahrazen vhodnější a přesnější otázkou, která by se přímo dotazovala na národnost nebo alespoň na mateřskou řeč. Tento krok byl hlasován i v parlamentu a v červnu 1910 byl schválen i říšskou radou, nakonec ale rozhodnutím ministerstva vnitra v srpnu téhož roku byla tato žádost o změnu v otázce dotazování se na národnost, zamítnuta. Otázka na obcovací řeč, a tedy i samotné sčítání lidu pak podle autorů vyznívalo v neprospěch českého obyvatelstva. A to z toho důvodu, že například mnoho lidí z českého obyvatelstva pracovalo v továrnách a podnicích německých průmyslníků, podnikatelů (například právě v pohraničí) a v běžném styku používali německý jazyk, který pak i uvedli při sčítání lidu do kolonky obcovací řeč, přestože jejich mateřský jazyk byl jazyk český. Z toho pak plyne, že bylo při sčítání lidu zjištěno více německého obyvatelstva, jelikož, jak autoři také uvádí, se k obcovací řeči všeobecně přistupovalo jako ke zdroji dat, který vypovídá o národnostním složení, o národnosti. V tom samém duchu mluví o jazykových úpravách sčítacích tiskopisů. Tam požadovali, aby byly tisknuty v řeči sčítaných osob atd. [Bašta, Bráf 1910: 5-16].

K problematice obcovací řeči se vyjádřil i Ivan Šedivý. Ten mluví o tom, že zcela nepochybně díky uvádění obcovací řeči v nemálo případech došlo jistě k určitému zkreslení, které neodpovídalo skutečnosti v oblasti národnostní

příslušnosti obyvatel Rakouska-Uherska a které je nutné vzít v potaz i u statistik z tehdejší doby. Současně s touto problematikou také mluví o tom, že „jazykový princip určování národnosti“ způsobil i například problém přesného zjištění počtu židovských obyvatel [Šedivý 2014: 38].

2. 5 Sčítání lidu v Československé republice 1921

V roce 1921 proběhlo vůbec první sčítání lidu v Československé republice. Současně s tím to také bylo první sčítání po skončení Velké války. Tento cenzus proběhl konkrétně 15. února 1921.

Sčítání lidu v roce 1921 posloužilo zejména jako zdroj informací pro nově vzniklý stát. Ten potřeboval zjistit, co nejvíce demografických údajů a zároveň, co možná nejpodrobnější data o nově vzniklé republice [Český statistický úřad 2006: 17]. Zároveň vznikaly nové základy národnostní statistiky, jejímž cílem především bylo to, aby při sčítáních v Československé republice bylo dosaženo záruky čistoty a objektivnosti sčítání [Boháč 1926: 15].

Trochu jiný pohled na sčítání lidu a statistiky popisuje Kateřina Čapková, která při popisu vychází z Benedicta Andersona. Uvádí, že cenzus reprezentoval jakýsi prostředek moci k tomu, aby se utvořila představa jedné národní pospolitosti nebo společenství. Z tohoto pohledu pak při sčítání lidu k tomu lidé museli přistupovat tak, že jsou národy od sebe oddělená společenství, která se od sebe odlišují jazykem a každému jasně určují a ohraničují jedno jediné místo [Anderson citován in Čapková 2013: 59]. K tomu autorka ještě dodává, že u státu, jakým bylo Československo, tedy mnohonárodnostním, šlo také prostřednictvím sčítání lidu o to „posílit autoritu vládnoucího národa“ [Čapková 2013: 59].

Sčítání se ale neopakovalo v desetiletém intervalu, tak jak to bylo ustanoveno již za Rakouska-Uherska. Pravidelnost opakování sčítání lidu po deseti letech byla narušena z několika příčin. Hlavní příčinou bylo asi to, že nový zákon týkající se sčítání lidu byl přijat teprve necelý rok před sčítáním, přesněji 8. dubna 1920. Dále ale také z těch důvodů, aby proběhly dostačující přípravy na sčítání, nebo také z důvodu ne zcela ujasněných hranic nového státu. Podle zákona o sčítání lidu z roku 1920 bylo nařízeno, aby se první sčítání v nově vzniklé Československé

republice uskutečnilo v období jednoho roku od přijetí zákona. Šlo konkrétně o zákon č. 256/1920 Sb. Legislativa sčítání lidu pro rok 1921 mimo to nařizovala, aby se konala pravidelná sčítání již po pěti letech. Nově byl také sčítáním lidu pověřen příslušný orgán, který měl na starost veškerá statistická šetření v rámci státu. Dostal název *Státní úřad statistický* a vznikl v roce 1919 [Český statistický úřad 2006: 17-18].

Co se týká samotného obsahu sčítání, tak byl částečně jiný než obsah sčítání, která byla provedena ještě před první světovou válkou za Rakouska-Uherska, ale i přesto bylo zjišťování údajů v rámci sčítání lidu zaměřené na takzvané přítomné obyvatelstvo, a ne na obyvatelstvo bydlící [Český statistický úřad 2006: 18]. Přesněji sčítací tiskopis obsahoval 19 otázek.

Podle Českého statistického úřadu [2010c] jsou následovné. Nejprve sčítaná osoba musela vyplnit řadové číslo, poté příjmení, jméno, příbuzenský nebo jiný poměr k majiteli bytu, pohlaví, rodinný stav, den, měsíc a rok narození, pak také přesné rodiště, kde se uváděla rodná obec, okres a země, s čímž souvisel i dalším zjišťovaný údaj, který byl, od kdy daná osoba v obci bydlí. Dále se vyplňovala zmiňovaná domovská příslušnost nebo státní příslušnost.

Důležitou a velkou změnou oproti rakousko-uherským sčítání byla povinnost uvedení národnosti nebo mateřského jazyka, čímž se nahradila obcovací řeč. Tímto krokem se mělo odstranit definování národnosti dle řeči obcovací, která českou a slovenskou národnost znevýhodňovala a která tak podporovala spíše jazyk německý. Nyní se k národnosti přistupovalo jako ke kmenové příslušnosti, kterou obvykle značí jazyk mateřský. Národnost každý přítomný obyvatel, který byl příčetný a starší 14 let, vyplňoval dle vlastního svobodného rozhodnutí [Český statistický úřad 2010b, 2012b]. Problém, který se ale v této souvislosti často vyskytoval, byl ten, že se náboženství zaměňovalo s národností [Boháč 1926: 19-20]. V problematice národnosti byly mnohé rozepře i mezi Čechy a Slováky. Oficiálně byla národnost československá, avšak bylo možné určit i počet obyvatel obou národností samostatně. Toto zjištění bylo také považované za velice důležité, až nejdůležitější, především v politické oblasti, a to z toho důvodu, že se tím měl

jaksi stvrdit oprávněný a spravedlivý vznik již samostatného Československa [Český statistický úřad 2006: 19].

Uvádělo se také náboženské vyznání, zda umí sčítaná osoba číst a psát, dále také druh povolání a postavení v povolání a také konkrétnější označení závodu, kde je povolání vykonávané. U povolání se mimo to také zjišťovalo, zda daná osoba měla 16. července 1914 nějaké povolání, kterým si vydělávala, s tím souvisel i předposlední dotaz na konkrétní druh tohoto povolání a poslední otázka na postavení v daném povolání k zmiňovanému 16. červenci 1914. Povolání obyvatelstva bylo taktéž pokládáno za důležité zjištění. V této době se ale nezaznamenávala klasicky povolání, profese, ale šlo o ekonomickou činnost podle různých hospodářských oborů [Český statistický úřad 2010b, 2010c].

Zjišťování povolání sčítaných osob k roku 1914 bylo z toho důvodu, aby se mohly porovnat, jak změny v oblasti profese, tak i změny sociální v době před první světovou válkou a po ní [Český statistický úřad 2006: 18].

Několik věcí již ale do nových, československých cenzů oproti rakousko-uherským sčítáním lidu zařazeno nebylo. Byly to například otázky na nemovitý majetek. Tedy zda má daná osoba ve vlastnictví nějaké domy, pole, lesy atd. Kromě toho se již neuváděly údaje o domácím zvířectvu [Berrová 2009].

Jak jsem se výše zmínila, obsahem bylo také zjišťování domovské příslušnosti obyvatel Československé republiky. Otázka domovské příslušnosti byla zařazena i na první československé sčítání lidu a následně i na to druhé v roce 1930. Navázalo se tak na rakousko-uherské cenzy. Byla totiž pro české země nově vzniklou Československou republikou převzata „rakouská právní úprava domovského práva“ z předlitavského zákonodárství. Oprávněným orgánem pro řešení těchto věcí byl Institut domovské příslušnosti. Fungoval po dobu trvání takzvané První republiky i po ní, a zcela zrušen pak byl po komunistickém převratu v únoru roku 1948. Spolu s ním byla zrušena domovská příslušnost a právo, a tak osoby postižené nemocí, chudobou či osoby ve stáří již neměly na starost obce. Péči o ně zajišťoval stát [Berrová 2009].

Národnostní poměry a otázka národnosti byly zcela jistě v Československu v období První republiky velmi řešeným a diskutovaným problémem. Sčítání lidu

1921 tak posloužilo i pro účely vytvoření národnostní mapy Československa [Boháč 1926: 3], kde se autor Antonín Boháč této problematice také věnuje.

Otázka národnosti, která byla tehdy v nově vzniklé Československé republice dána kmenovou příslušností, nově také umožnila, aby svou národnost uvedlo i romské a židovské obyvatelstvo. A to i v tom případě, že nepoužívali svůj jazyk, tedy hebrejštinu a romštinu [Český statistický úřad 2006: 18-19]. Ovšem i to s sebou neslo určité problémy.

Problémem bylo právě to, v čem národnost spočívá, podle čeho ji uvádět. Dle zákona z roku 1920 to byla zmiňovaná kmenová příslušnost, která se vyznačovala mateřským jazykem. Židé uváděli židovskou národnost a nemuseli ji nijak dokazovat. Mohli uvést jak národnost židovskou, tak i pokud hovořili česky, československou. Čímž se ve výsledku snižoval i počet Němců ve státě. Národnost se dala chápat dvěma způsoby a byly vedeny mnohé diskuze mezi zastánci těchto dvou názorů. Za prvé se dala národnost chápat subjektivně, bylo to svobodné rozhodnutí každého jednotlivce, jakou národnost uvede. Za druhé se pak dalo k národnosti přistupovat objektivně. Tento přístup zastával například Antonín Boháč, docent demografie, který působil ve Státním úřadu statistickém [Čapková 2013: 52-60]. Co se týká židovské národnosti, bylo to téma velmi diskutované a byly o ní svedeny mnohé spory. Například německá strana uznávala mateřský jazyk. Zde totiž existovaly obavy, že by se mohlo stát, že by došlo ke snížení počtu německy hovořících obyvatel. Česká strana zase uznávala židovskou národnost [Boháč 1926: 16]. Pro objektivní přístup byl rysem národnosti mateřský jazyk. Pokud ale komisař, který prováděl sčítání, měl podezření, že sčítaná osoba uvedla lživý údaj ohledně národnosti, mohl i za danou osobu národnost vyplnit sám, a to podle mateřského jazyka osoby. Jelikož kolem této problematiky byly velké nepřesnosti a nesrozumitelnosti, vznikl pro jejich řešení i „podvýbor statistické rady“. Zde se řešil a diskutoval další problém. Tím byl národní jazyk Židů, který by určoval židovskou národnost. Pro některé členy podvýboru byla hebrejštinou vymřelým jazykem a žargon, kterým někteří Židé mluvili byl zase nářečím němčiny. Tudíž neměli samostatný jazyk. Jiní ale upozorňovali, že jidiš má povahu národního jazyka Židů [Čapková 2013: 52-60]. Pokud jde o otázku národnosti bylo

sčítání v roce 1921 velmi odlišné od sčítání předešlých, od rakouských a uherských i pruských. V této oblasti je československé sčítání nechtělo následovat [Boháč 1926: 16].

Mnohé z metod sčítání lidu bylo převzato z dob Rakouska-Uherska. Byly použity opět sčítací archy pro jednotlivé domácnosti, jako tomu bylo u sčítání, která se uskutečnila ještě před válkou a v rámci Rakouska-Uherska. Data získaná z prvního československého sčítání byla také zpracována na děrnošítkových strojích, konkrétně na Powersových strojích. Již vyhodnocené výsledky tohoto prvorepublikového sčítání byly vydány v edici *Československá statistika*. Svazků vyšlo sedm. Mimo to vyšel i vůbec poprvé *Statistický lexikon obcí* v Československé republice. Vyšel odděleně jak pro Čechy, tak i pro Moravu a Slezsko a samozřejmě Slovensko. Jak jsem již uvedla, otázka týkající se povolání obyvatelstva se při sčítání v roce 1921 poněkud lišila od předválečných sčítání. Samozřejmě i když byla snaha, co nejvíce navázat na rakousko-uherská sčítání, došlo k určité změně, která následně vyvolala i jisté problémy, co se týká analyzování a srovnávání dat u povolání obyvatelstva. Což se ale očekávalo [Český statistický úřad 2012a, 2012b].

Velkou měrou se o přípravu a následné provádění sčítání lidu v roce 1921, ale poté i v roce 1930, zasloužil Antonín Boháč, který byl zakladatelem demografie a statistické činnosti v rámci demografie u nás. Díky němu mělo zpracovávání získaných dat znamenitou úroveň. Kromě toho jeho zásluhou byla tato data vytisknuta a publikována, a to právě i v době, kdy stát musel přistoupit na úsporný režim. Jeho velkým a podstatným přínosem taktéž byl přístup k otázce národnosti, ale také příslušnosti jedinců k církvím, tedy náboženského vyznání. Jeho působení tak lze označit jako tvrdý boj za to, aby data ze sčítání týkající se národnosti byla v každém případě správná, a to i v případě, že výsledky sčítání nebudou v tomto ohledu pro československou národnost moc pozitivní a příznivé [Fialová et al. 1996: 325].

Tuto podkapitolu bych zakončila tím, že celkově je ale první sčítání lidu v Československé republice bráno jako zdařilé. Úspěšně proběhla již samotná organizace sčítání. Nutné je také zdůraznit i zdařilost ve správně zjištěných údajích

a jejich kompletnosti. Největší úspěch je ale u sčítání lidu v roce 1921 spatřován v následném zpracování zjištěných dat a samozřejmě jejich vydání a zveřejnění [Český statistický úřad 2006: 19]. Sčítání bylo zdařilé, a to i přes to, že v Československé republice byla situace sociální, hospodářská, politická a také národní oproti jiným státům vcelku složitá, což zcela jistě populaci státu ovlivňovalo [Boháč 1928: 5].

2. 6 Sčítání následující po roce 1921

Pro úplnost historie sčítání lidu bych v této krátké kapitole ve stručnosti popsala sčítání lidu, která v Československé republice následovala po cenzu v roce 1921.

Zákon o sčítání lidu z roku 1920 nařizoval opakovat sčítání po pěti letech. K dalšímu sčítání tedy mělo dojít v roce 1925. Nakonec ale z hospodářských důvodů, ale i z těch důvodů, že se ve světě sčítání opakovala většinou po deseti letech, bylo zákonem z roku 1927 stanoveno, že i v Československé republice bude odstup mezi jednotlivými cenzy desetiletý. Následující sčítání tak proběhlo na konci roku 1930. Druhé československé sčítání obsahovalo oproti prvnímu ještě několik změn, jako například zjišťování minulého bydliště sčítané osoby, odkud se přistěhovala. Kromě toho se sčítání nově zaměřilo i na plodnost žen. Další sčítání lidu mělo být v roce 1940, k němu ale vlivem druhé světové války nedošlo – v jeho uskutečnění zamezili čeští demografové i politici. Důvodem samozřejmě bylo, aby nebyly Německu poskytovány informace. Po válce v letech 1946 a 1947 pak proběhly určité soupisy, které ale nepředstavovaly plnohodnotné sčítání lidu. Sčítání jako takové pak proběhlo až v roce 1950, tedy 20 let od posledního, předválečného sčítání. Zároveň šlo o poslední sčítání u nás, které zjišťovalo obyvatelstvo přítomné. Kromě toho bylo sčítání z roku 1950 posledním za komunistického režimu, které zjišťovalo náboženské vyznání – tato otázka se stala opět součástí sčítání až v roce 1991 [Český statistický úřad 2006: 19-20]. Následující sčítání se pak uskutečnila v letech 1961, 1970 a 1980. Po pádu komunismu sčítání proběhla v letech 1991, 2001 a poslední v roce 2011, u kterého byla již možnost sčítací formulář vyplnit přes internet [Český statistický úřad 2016a].

3. Události v období 1910-1921

Doba na počátku 20. století byla plná různých a důležitých politických událostí, proto bude tato kapitola, zejména pro popsání souvislostí z této doby, věnována událostem v letech 1910-1921. Jednou z nejdůležitějších událostí tohoto období byla zcela jistě první světová válka. Rok 1918 je pak spojen s další velkou událostí, což byl rozpad Rakouska-Uherska a následný vznik Československé republiky a dalších nástupnických států.

Důležité je ještě zmínit národnostní a politické poměry, které v českých zemích panovaly ještě před válkou. Před válkou počet německého obyvatelstva v českých zemích spíše klesal, a naopak počet českého obyvatelstva spíše narůstal. Češi stejně jako pět dalších národů monarchie žili v hraničních oblastech monarchie. A neměli „oporu“ ve svém národním státě. Konec 19. století se vyznačoval završením procesu, kdy se česká společnost emancipovala a prosazovala se jak v oblasti sociální, kulturní, tak hospodářské a politické. To ale německá strana chápala spíše negativně a brala to jako jisté ohrožení. S tím souviselo i to, že české menšiny v pohraničí celkem vzrůstaly, a to rychlejším tempem než německé menšiny ve vnitrozemí, které bylo české. Politická situace mezi německou společností a českou společností se spíše vyhrcovala, každá měla své cíle a zájmy. Na některých úrovních, jako například odborné či hospodářské, se dokázaly obě společnosti nějakým způsobem tu a tam dohodnout, přesto národní rozepře spíše stoupaly, jako tomu bylo ku příkladu u národního školství [Šedivý 2014: 38-41]. V českých zemích spolu obě národnosti soutěžily již od 19. století, a to jak v politické, tak hospodářské oblasti. České obyvatelstvo v rámci monarchie usilovalo o zrovnoprávnění s Němci, ti zase naopak chtěli, aby se německy mluvící oblasti českých zemí administrativně odloučily a aby se z němčiny stal státní jazyk [Michlová 2013: 10].

V letech 1914–1918 proběhla světová válka, která Rakousko-Uhersko značně vyčerpala. Je nutné říci, že válka ale také mnoha lidem z hlediska všedního, každodenního života změnila i jejich společenské postavení, kdy jim byly přisuzovány nové role a měnil se jejich status ve společnosti. Muži museli jít do boje, nemohli tak vykonávat svou práci. Jejich ženy zase musely mnohdy

vykonávat povinnosti v domácnosti i za ně. A nejen v domácnosti, ale častokrát je zastupovaly i v jejich povolání [Šedivý 2014: 255-256].

Roku 1918 pak monarchie zanikla a rozpadla se na nástupnické státy. Jedním z nich bylo Československo. Jaké události tomu ale předcházely? V době, kdy probíhala válka se události v českých zemích točily především kolem česko-německého soužití a národnostních svárů. Český národ byl sice kulturně i sociálně na výši, co mu ale chybělo, bylo odpovídající podílení se na moci. Tudíž se čeští političtí představitelé snažili o co možná nejlepší pozici Čechů v rakouské politice. Avšak o odtržení od monarchie a vytvoření vlastního státu se prozatím nijak neuvažovalo. Tyto rozepře mezi Němci a Čechy se měly vyřešit tzv. česko-německým vyrovnáním, ve kterém mělo jít o to, že by oba národy měly stejná práva, čímž by se přispělo ke stabilitě Předlitavska (Rakouska a Českých zemí). Domluvit se oběma národům však stále nedařilo. Hráli zde totiž roli i němečtí nacionalisté. Vše pak následně ještě narušila válka, čímž se pro Čechy naděje na vyřešení česko-německého vyrovnání vzdalovaly a postupně vytrácely. Během války, v roce 1916 přišli rakouští Němci s programem, který měl vše vyřešit. Došlo by k rozdělení Čech na české a německé, kde by se v české části mluvilo jak česky, tak německy, jelikož státním úředním jazykem by byla němčina. V této době český odboj započal s úsilím o vznik samostatného státu. Revoluce v Rusku roku 1917 měla i jistý vliv na Habsburskou monarchii, kde také proběhly určité změny. V říšské radě se například jednalo o tom, že by se z monarchie stal spolkový stát, jehož součástí by byl i český národní stát. Z české strany byl ale požadavek na zřízení československého státu. Což se z pohledu německé strany moc s úspěchem nesetkávalo. Vzniku samostatného státu český národ po různých a komplikovaných jednáních a událostech dosáhl v říjnu 1918, těsně před koncem světové války - 28. října 1918 tedy došlo k českému národnímu převratu [Kárník 2000: 17-44].

Začalo se také rozhodovat o hranicích nově vzniklého Československa. Hranice Československé republiky byly stanoveny mírovými jednáními, a to přesně podle několika měřítek. Byly jimi národní sebeurčení, historický vývoj a dále pak hospodářská samostatnost. Přihlíželo se při tom i na stránku strategickou [Boháč

1926: 23]. Předcházela tomu ale komplikovaná a problémová jednání. Šlo především o pohraniční oblasti, kde byla většina obyvatel německá a čeští obyvatelé byli spíše v menšině. Probíhaly tedy národnostní rozepře o pohraničí. Stát Německé Rakousko předpokládal, že jeho součástí budou i německé oblasti ze zemí českých. Ve Vídni se pak usnesli na vzniku Deutscheböhmem, v překladu Německých Čech. Později pak ještě na vzniku Sudetenland [Kárník 2000: 37]. Kromě toho vznikaly i další provincie Rakouska, a to na jižní Moravě, na Šumavě a v jižních Čechách. Tyto provincie disponovaly vlastní ústavou, samostatnou zemskou vládou i sněmem. To se samozřejmě Československu nelíbilo a situaci to značně komplikovalo [Olivová 2000: 73]. Održením těchto částí by Československo nemohlo fungovat. Nakonec byl tento německý převrat odvrácen, z pozice českého státu to ale bylo vcelku diktátorsky. Oblasti převážně německé byly tehdy obsazeny československým vojskem. To bylo často doplňováno legionáři z Itálie či Francie. Československo začalo svou moc upevňovat, a tak se německé obyvatelstvo rozhodlo neriskovat kvůli nejistým a neurčitým poměrům, které ve Vídni panovaly. Podnikatelé v průmyslu se obávali o svůj majetek a nechtěli zbytečně riskovat jeho ztrátu. Vládě Československa se tedy podrobili, jelikož tento krok pro ně představoval asi cestu nejschůdnější, ale zároveň také mnohem více bezpečnou. Začal se budovat nový stát a země se vyrovnávaly s poválečnou situací. Po roce 1919 také začala německá politika působit v československém státě. Němci byli zproštěni ze státní věrnosti Rakousku a stali se občany Československé republiky, tímto okamžikem začalo oficiální působení německé politiky v Československu [Kárník 2000: 38-44, 90-91; Olivová 2000: 73-77].

Kromě politických změn došlo v novém státě i k revoluci v oblasti sociální, hospodářské a kulturní. Česká společnost procházela takovými změnami jako například změny právního řádu či administrativy [Fialová et al. 1996: 281]. Poválečná léta však kromě změn doprovázely také značné nejen politické, ale i sociální a hospodářské problémy způsobené válkou. Hospodářská situace byla obzvláště závažná. Lidé trpěli nedostatkem některých základních potravin a potřeb, jako například oblečení nebo hygienických prostředků. Trh, který byl

orientovaný na válečné potřeby se nedokázal rychle přeorientovat a přizpůsobit nové situaci [Olivová 2000: 79]. Změny se ale týkaly samozřejmě i oblasti národnostní. Z německého a maďarského obyvatelstva se totiž staly ze skupin většinových skupiny menšinové. Kromě toho se také formovaly vztahy Čechů a Slováků. První světová válka a události roku 1918 dále oslabily, už tak křehké vztahy mezi českou a německou společností v Československé republice. Ve společnosti ale vznikaly také nové hodnoty, kultura a celkově kulturní orientace, ale i politické a geopolitické zaměření. Tyto nové společenské struktury se ale mísily i s původními pozůstalými strukturami z dob Rakouska-Uherska, a to jak s institucionálními, tak i hospodářskými. Ke změnám však postupně docházelo již během předchozích let. Česká společnost se na přelomu 19. a 20. století modernizovala. Probíhala industrializace, urbanizace, demografické změny, ale i sekularizace. K těmto změnám přispěla právě i první světová válka, která těmto změnám vlastně otevřela dveře. Válka totiž snížila moc Rakouska, která už tak byla sama o sobě dost podlomená. Do Evropy vlivem války začal pronikat americký vliv, což se projevovalo i na změnách životního stylu. Na jedné straně se usilovalo o stabilitu a řád ve společnosti. Na straně druhé revoluce v Rusku se v Evropě také projevila a měla spíše opačný účinek. Začaly se totiž radikalizovat mnohé vrstvy obyvatelstva, což vedlo ke vzniku radikálně orientovaných politických hnutí. První republika ale byla také obdobím, kdy byla zajištěna občanská práva a volební právo získaly i ženy [Fialová et al. 1996: 267-290].

Vztahy mezi Němci a Čechy se začaly v dalších letech První republiky více a více vyhrocovat, a to pak především, když v Německu nastoupil nacismus. To bylo v 30. letech minulého století. Vzestup nacismu v sousedním Německu tak vedl k tomu, že narůstal počet německy hovořících obyvatel Československa, kteří následovali agresivní a útočné nacionalistické smýšlení. Což se projevovalo i tím, že sílil nenávistný pohled sudetských Němců na Československo, především pak anexí Rakouska Hitlerem, která v nich zvýšila naději v to, že se co nejdříve připojí k Německu a stanou se tak součástí Třetí říše. K začátku konce několikasetletého soužití Čechů s Němci došlo 30. září 1938, kdy byly Mnichovskou dohodou

pohraniční oblasti, které byly většinou německé podstoupeny nacistickému Německu [Fialová et al. 1996: 329-330; Majewski 2014: 349].

4. Město – jeho význam a funkce

Město funguje jako typ sídla či společenství na určitém území. Město jakožto forma komunity představuje určité soužití členů této komunity, při kterém členové sdílí určité zájmy, ale celkově také veškeré hlavní podmínky pro společenský život. Městská nebo též urbánní komunita tak poskytuje prostředky k různým aktivitám a uspokojování lidských potřeb. Město lze brát jako komunitu, kde se společnost realizuje. Na město se lze také dívat ze čtyř pohledů. První je to, že město poskytuje uspořádání jak lidí, tak různých objektů v prostoru, umožňuje pohyb lidí, představuje síť, obyvatelstvo a budovy. Za druhé má určité funkce a instituce. Umožňuje společenské, hospodářské a politické aktivity. Mimo to ve městě fungují organizace, právo a pravidla. Za třetí se ve městě utváří síť sociálních vztahů. Za čtvrté si pak každé město nese určitý a pro něj typický soubor znaků a informací, které vyjadřují kulturní stránku města [Petrušek et al. 1996: 609].

Max Weber se v rámci sociologie města zajímal o středověké město, které má podle něj jistou míru autonomie a která umožňuje vytvořit městskou komunitu. Město je podle něj také orientováno ekonomicky. Weber taktéž vymezil základní funkce města, kterými jsou podle něj především obrana a trh, který dominuje, dále pak vlastní soudnictví a zmiňovaná politická autonomie. Podle Webera je pak středověké město předznamenáním moderní společnosti, kdy jsou vztahy mezi obyvateli města řízeny vzájemnými smlouvami a na základě občanství [Bernard 2013].

Město také definuje Martin Šimon [2006: 10-11], a to prostřednictvím několika autorů. Například podle Harolda Cartera, který rozděluje funkce a služby, které město obyvatelstvu nabízí. Funkce jsou středisková, speciální a transportní. Středisková poskytuje služby jako pracovní či obytnou. Speciální funkce mají působnost širší vůči zázemí města, což je například v podobě mezinárodního obchodu anebo užší v podobě drobné výroby na lokální úrovni. Transportní pak představuje město jako určitého zprostředkovatele v dopravě. Nebo pak podle Wenera Sombarta, který dle funkcí dělí město na město tvorné a obslužné. Tvorné město produkuje zboží a exportuje ho, čímž město roste. Město obslužné poskytuje služby na lokální úrovni pro potřeby samotného města.

S tím souvisí i jev zvaný urbanizace, což je proces, kdy roste soustředění se lidí ve městě. Na tento proces se váže i koncentrace hospodářské činnosti, která se postupně rozrůstá, roste dělba práce a vzájemná vazba a závislost všech v dané společnosti [Jandourek 2007: 266-267].

Urbanizace v 60. letech minulého století začala být také formulována jakožto proces, na který je díky jeho mnohostrannosti potřeba pohlížet z více aspektů, a ty zkoumat zároveň. Podle tohoto se urbanizace začala dělit na sociální, ekonomickou, prostorovou a demografickou. Procesem sociální urbanizace si jednotliví lidé, ale i skupiny začínou osvojovat způsob života ve městě. Toto osvojování probíhá buď spoluprací nebo i konfliktem. Ekonomická urbanizace byla definována jako děj, který se vyznačuje tím, že počet lidí zaměstnaných v průmyslu a službách se zvyšuje, a naopak počet pracujících v zemědělství klesá. Například právě pohraniční území severovýchodních Čech bylo zhusta pokryto městy orientovanými na řemeslnou výrobu, ale i vesnicemi průmyslového charakteru. Pojem prostorová urbanizace začal být vysvětlován jako přeměna v uspořádání sídelních jednotek, a to jak hmotně, tak i prostorově. Příkladem může být rozvoj infrastruktury společně s veřejnou dopravou, ale i nárůst počtu domů s více podlažími. A poslední, demografická urbanizace znázorňuje migraci lidí z venkova do města [Horská, Maur, Musil 2002: 10-11, 145].

Jako centrum zaměřené na činnosti ryze nezemědělské vznikala města na evropském kontinentu a obdobně i na území českých zemí. Jak už bylo řečeno, města vznikala jako centrum činností, kterými byl především obchod, výměna zboží. Postupem času města získávala i jisté výhody a práva, ta v době, kdy vznikala ještě neměla. Města jakožto sídla odlišná od sídel venkovských totiž existovala již v době Velkomoravské říše, tedy v 9. století, české země ale začaly městům privilegia poskytovat o několik století později, a to konkrétně od 13. století. Města byla u nás zřizována podle určitých právních norem, kterými bylo norimberské nebo magdeburské právo. Z 13. století jsou dochované zmínky o některých našich největších městech, mezi kterými samozřejmě nechybí Praha, dalšími známými městy bych pak jmenovala například Hradec Králové, Olomouc nebo České Budějovice. Města ovšem také vznikala kolonizací. Příkladem takto

vzniklého města je například Trutnov [Srb 2004: 58], pohraniční město v Krkonoších, v jehož blízkosti se nachází právě Svoboda nad Úpou, která stejně jako Trutnov a mnoho ostatních obcí vznikla v době kolonizace pohraničí německým obyvatelstvem.

Proces urbanizace probíhal ve smyslu postupné gradace a mezi městský typ obcí byly a jsou zařazovány i městyse, které disponují některými výsadami a privilegii jako města. To znamená tyto obce nemají typický ráz města, který je charakterizován obchodně, stavebně, právně a ekonomicky, přesto ale městy jsou. Mezi tento typ měst se řadí ku příkladu turisticky a rekreačně oblíbené a vyhledávané obce, jako jsou například místa, která jsou zaměřená na lázeňství [Srb 2004: 58]. Obec, která nemá charakteristický ráz města, ale přesto jím je, je i případ Svobody nad Úpou, která má status města dán historicky, kdy ve středověku jakožto horní osada získala hornická privilegia a byla panovníkem povýšena na město.

Přístup sociologie k městskému prostředí se vyznačuje i předpokladem v rozdílu mezi venkovskými a městskými společnostmi. Tento rozdíl by se dal vysvětlit na dichotomii „Gessellschaft“ a „Gemeinschaft“ Ferdinanda Tönniese, kdy pod pojmem „Gessellschaft“ by byl příklad společnosti městské, ve které vládou neosobní vztahy. To se pojí i s jinými zvyky, kulturou a hodnotovým žebříčkem, než jaké má společnost venkovská, která by se dala přirovnat k „Gemeinschaft“. S růstem městského obyvatelstva je spojován i rozpad komunit na lokální úrovni. Celkově jde o jinou společenskou povahu ve městě než na venkově. Podobný přístup měl i Louise Wirth v rámci chicagské školy [Šimon 2006: 13]. Wirth se řadí do „klasické“ školy humánní ekologie, která se zaměřovala na sociologii města. Díky empirickému šetření Wirth ukázal na to, že život ve velkoměstě má za následek rozpad až úplné zániknutí vztahů mezi lidmi, které jsou omezovány a orientovány pouze na prospěch. Mezi další vlivy městského životního způsobu patří i znehodnocení funkce rodiny, ale i rozpad sousedských vztahů. Tím Wirth ukázal reálný pohled na soužití lidí [Petrušek et al. 2011: 132].

5. Město Svoboda nad Úpou

Tato práce je zaměřena na sčítání lidu z let 1910 a 1921, a to konkrétně pro město Svoboda nad Úpou, proto bych zde chtěla, a považuji to za důležité, toto malé město, ležící v oblasti bývalých Sudet, také představit. Popsat důležité okamžiky z jeho historie, jak se město vyvíjelo, jakým způsobem fungovalo, co se v něm dělo a čím se také například vyznačovalo.

5.1 Historie Svobody nad Úpou

Město Svoboda nad Úpou se rozprostírá na východě Krkonoš mezi okresním městem Trutnov a městem Pec pod Sněžkou. Podle některých nepodložených zdrojů mohla být Svoboda nad Úpou založena již roku 1009 německými horníky. Z první poloviny 13. století se pak objevují také opět nepotvrzené zprávy o tom, že se na tomto území a jeho blízkém okolí začaly dobývat drahé kovy jako zlato a stříbro [Tichý 2011]. To, že se zde a v okolí Černého dolu či Rýchor těžilo zlato, přesněji se spíše rýžovalo, není moc známé – důvodem proč tomu tak je, je asi to, že tyto doly nedosáhly takové významnosti, ale i to, že se o zdejších zlatých dolech nedochovalo mnoho zpráv. Přesto se ale dochovaly například zprávy o tom, že se ze zdejších dolů odvádělo zlato do pražské mincovny [Tásler, Jirásek, Tichý 2003: 7-8]. Svoboda nad Úpou je také ve velmi úzkém spojení s vlčickým panstvím – majitelé panství právě v okolí Svobody započali s hledáním drahých kovů [Tichý 2005: 4]. Doložené informace o tom, že město na soutoku řeky Úpy a Janského potoka existuje, ale pocházejí až z roku 1546, tehdy to byla hornická osada, která v tomto roce získala od Ferdinanda I. jak veškeré hornické výsady společně s vlastním erbem, ale taktéž byla osada povýšena na městys [Svoboda nad Úpou 2011a; Tichý 2005: 4]. Erb byl vylepšen dvěma zkříženými kladívky používanými horníky [Tásler, Jirásek, Tichý 2003: 26]. A podle těchto hornických privilegií, tedy i horních svobod pak osada získala jméno Svoboda, z německého názvu Freiheit pak vznikla i česká odvozenina Vrajt [Tichý 2005: 4]. Úplně první název, který byl oficiální, byl však „Pergfreiheit unterm Gúlden Rehorn“, což v překladu znamená „Horní Svoboda pod zlatými Rýchorami“ – a právě německý název Rehorn lze přeložit jako smččí paroží, které také souvisí s erbem města, a kdy každá

ze čtyř výsad na každém paroží má právě značit osm hornických privilegií [Tásler, Jirásek, Tichý 2003: 29]. Název ale postupem času procházel různými změnami. Stejně tak se v průběhu času měnili i majitelé panství, pod které Svoboda spadala. Přesto ale až do roku 1848 byla pod panstvím Vlčice [Svoboda nad Úpou 2011a].

V říjnu roku 1580 byl hornický městys Svoboda povýšen císařem Rudolfem II. na horní město [Tichý 2011]. Město v této době velmi vzkvétalo. Doly dobře vynášely, což dokazuje, jak množství zlata, které se odvádělo, ale i to, že horní město Svoboda začalo fungovat jako centrum administrativní i obchodní v této oblasti [Tásler, Jirásek, Tichý 2003: 26]. Výhody, které z toho plynuly, souvisely především s volným obchodem a podnikáním, výhody tak umožňovaly městu pořádat dvakrát v týdnu trhy, také dva, později i čtyři, výroční jarmarky, což samozřejmě velmi prospívalo podnikání ve městě, tedy obchodníkům a řemeslníkům, kromě toho pak bylo město také oproštěno i od určitých poplatků [Tichý 2005: 4]. Cechy řemeslníků díky povýšení na město zaznamenaly ve Svobodě velký rozvoj a staly se významnou oporou města – kromě řemeslníků a obchodníků do hor přišlo i na tři stovky dřevařů, kteří pocházeli ze zemí obklopených Alpami [Svoboda nad Úpou 2011a]. Konec 16. století znamenal pro město velké neštěstí. V roce 1599 totiž došlo k požáru radnice, který svými plameny zničil veškeré záznamy a písemnosti o městě [Tichý 2011]. Velký požár zastihl Svobodu také o několik let dříve, v roce 1571, po kterém vznikl ráz města, který se nesl v renesančním duchu a který zčásti přetrval do počátku 20. století [Tichý 2005: 4]. Roku 1650 bylo horní město Svoboda uvolněno od placení daní a osvobozeno od roboty [Tichý 2011].

Těžba drahých kovů, tedy zlata, které zde bylo především těženo, byla ukončena v druhé polovině 18. století, přesněji v roce 1772 novými majiteli panství, kterým byl známý rod Schwarzenbergů [Tichý 2005: 4]. Schwarzenbergové panství získali v roce 1675 [Tichý 2011]. Skrze Svobodu také procházela jediná spojovací cesta od Trutnova podél řeky Úpy k východní části Krkonoš a procházela ve Svobodě i přes most, který sloužil městu i jako nemalý zdroj financí, vybíralo se zde totiž mýtné – o mostě byl zmínka již v roce 1553, a to v trutnovské kronice [Tichý 2005: 4].

Dalším významným datem pro městečko je například to, že v září roku 1779 měl údajně na své cestě ve Svobodě přenocovat císař Josef II., který o pět let později také stvrdil městu privilegia. Kromě toho se od tohoto data začaly vést matriky s narozením a úmrtím obyvatel. O další tři roky později, tedy roku 1787 pak vlčické panství spolu s dnešním Rudníkem (Heřmanovy Sejfy) Josef Adam Schwarzenberg směnil s císařem za jihočeské klášterní statky, mezi kterými byla například Třeboň nebo Zlatá Koruna. Tím Vlčické panství opět změnilo vlastníka. Dalším datem je rok 1819, kdy se objevuje první písemný doklad o papírně ve Svobodě. Od srpna roku 1859 také ve městě započal provoz pošty. V roce 1866 svobodskou papírnu koupil Prosper Piette, kterému se pak budu věnovat ještě dále, jelikož Prosper Piette a následně i jeho syn, který nesl stejné jméno, byl významnou osobou pro město. Ke konci 60. let 19. století ve Svobodě také vznikl například sbor dobrovolných hasičů, v roce 1884 vznikl tělocvičný spolek s názvem Svoboda-Maršov, 1897 pak byla otevřena tělocvična. Rok před koncem 19. století byla ve Svobodě postavena nová škola. Velmi důležité datum ale bylo 17. prosince roku 1871, kdy byla uvedena do provozu železniční trať z Trutnova do Svobody nad Úpou [Tichý 2011]. „Spojení s okolním světem prostřednictvím železnice v prosinci 1871 pasovalo Svobodu nad Úpou na opravdovou vstupní bránu do Krkonoš.“ [Tichý 2005: 4]

Důležité je rovněž zmínit, že až do roku 1867 byla součástí Svobody nad Úpou, i vlčíckého panství obec Janské Lázně, kde byly podle bájí léčivé prameny objeveny již na počátku 11. století [Tichý 2011]. S větší pravděpodobností to ale bylo mnohem později při hledání zlata. Místo se ale stalo cílem, který byl navštěvován četnými průvody lidí, které tam putovaly za léčivým pramenem. Za skutečné zakladatele je ale možno pokládat Schwarzenberský rod, který se zasloužil o rozkvět města novou výstavbou budov, ale i prvním chemickým rozborem léčivých vod, který nechal vypracovat [Tichý 2005: 2]. Od roku 1872 bylo město Svoboda nad Úpou s Janskými Lázněmi, konkrétně s jejich středem, spojeno promenádou, která se táhla přes údolí Janského potoka a vedla při tom kolem dvou pramenů [Tichý 2005: 53].

Pro Svobodu tak byla, po středověku, druhá polovina 19. století obdobím velkého rozkvětu, za kterým stály především papírny, které město svými produkty proslavily po celé Evropě, ale také jiné důležité podniky jako strojírna a svíčkárna. Železnice zase pomohla k rozvoji turistického ruchu v této oblasti na počátku 20. století, a tak pasovala Svobodu na výchozí bod pro území výhodní části Krkonoš [Svoboda nad Úpou 2011a]. Změna byla znát i na vzhledu města. Staré dřevěné domky již moc nevyhovovaly, a proto začaly být nahrazovány zděnými jednopatrovými domy, které se vyznačovaly „bohatou historizující štukatérskou výzdobou fasád“ [Tichý 2005: 4]. Název Svoboda nad Úpou se pro město začal úředně používat od roku 1921 [Vašata 2011].

Město a život v něm se výrazně změnil po druhé světové válce. Německé obyvatelstvo bylo nuceno ze země odejít a začalo postupné osídlování pohraničí obyvatelstvem českým. S novým obyvatelstvem se od 50. let i kronika města začala psát česky [Tichý 2016]. Na tovární výrobu bylo navázáno a například výroba ve strojírně pokračovala v rámci národní správy i několik let po válce. Od roku 1951 zde fungoval komunální podnik, který sdružoval různé drobné živnosti. K obratu došlo při změně podniku, který začal provoz orientovat na kůži a textil. Následovala firma Úpavan Trutnov s výrobou a šitím komponentů ke stanům, na kterou roku 1993 navázala firma JAPIO [Tichý 2015]. Stejně jako strojírna byla i svíčkárna po válce řízena národní správou a vyráběla například svíčky kuřácké, které vyvážela i mimo hranice země. V roce 1950 byla výroba ale zcela zastavena [Tichý 2010]. Papírny byly také znárodněny a převedeny pod Krkonošské papírny [KRPA 2005]. Na počátku 50. let byla Svoboda spravována pouze místním národním výborem a až ke konci 80. let získala opět statut města. Roku 1960 se stal součástí Svobody nad Úpou také Dolní Maršov, ve kterém došlo i k výstavbě panelákových bytů. I ve Svobodě se zástavba rozšiřovala, nové domy vyrostly především na úpatí strání, které město obklopují. Kromě toho vznikl nový most přes řeku Úpu, a to v důsledku výstavby nové silnice, která tak přímo spojila Trutnov s Pecí pod Sněžkou [Tichý 2009b].

5. 2 Život ve Svobodě nad Úpou na počátku 20. století

Historie tohoto malého města v Krkonoších byla tvořena zejména německým obyvatelstvem, kterého tam tehdy byla převážná většina. Ale i přesto ve Svobodě nad Úpou na počátku 20. století žila malá česká menšina, která byla co do počtu v tehdejších maršovském soudním okrese tou největší. Zásahu na tom měl především provoz papírenských továren, kde byli Češi zaměstnání jako dělníci. Češi se do pohraničí tedy stěhovali zejména za práci [Vašata 2011]. Na přelomu 30. a 40. let 19. století se totiž i v této oblasti projevila průmyslová revoluce, díky které vzniklo množství podniků, které poskytly pracovní místa nejen pro zdejší obyvatele a obyvatele chudých horských vesniček [Kulichová 1999: 68].

A právě zdejší papírny a jejich výrobky měly velkou zásluhu na tom, že se Svoboda nad Úpou proslavila i ve světě. Velký papírenský podnik byl založen ke konci 50. a počátku 60. let 19. století Gustavem Röederem a Juliem Eichmannem. Zaměřoval se především na výrobu kancelářského, bankovkového a ceninového papíru. Na zdejší bankovkový papír své peníze tisklo celkem velké množství států, a to nejen těch evropských. Později se společníci rozdělili [Svoboda nad Úpou 2011b]. Poté pak v roce 1866 koupil, v blízkosti Eichmannovi továrny, papírnu v Dolním Maršově (dnes součástí Svobody nad Úpou) také Prosper Piette, původem Lucemburčan. Výroba byla zaměřena na krepové, kopírovací a hedvábné papíry, ale zejména pak na papír cigaretový, který byl světoznámý [Tichý 2005: 4]. Krkonošské papírny v čele s těmi v Hostinném měly dokonce v rámci celé monarchie na výrobu tabákového papíru výhradní právo [KRPA 2005]. Některé budovy továren, jakožto objekty charakteristické pro dané období jsou v dnešní době z architektonického hlediska cenné [Mladá fronta Dnes 2009]. Pietteho syn, jehož jméno neslo ještě šlechtický přídomek Rivage, který získal od císaře Františka Josefa I. za zásluhy, pak spolu se svými dvěma bratry v papírenské výrobě pokračoval a výrobu ještě vylepšil. Podnik rodiny Piette vlastnil také papírny v Praze-Bubenči nebo Plzni. Pro Svobodu se Prosper Piette-Rivage stal velmi významnou osobou, která zcela nepochybně zdejší život nezanedbatelně ovlivnila. Podnikatel Prosper Piette-Rivage (1846-1928) byl velmi vzdělaný člověk, mecenáš a humanista, který se kromě chodu své firmy věnoval také mnoha

jiným aktivitám, kterými podporoval společenský a kulturní život, a to nejen ve Svobodě [Kulichová 1999: 68-69; Tichý 2009a]. Jeho velkou snahou bylo, aby byly zlepšeny jak pracovní, tak sociální podmínky zaměstnanců papírny. Jelikož podmínky dělníků v tehdejší době byly opravdu bídné, dělníci pracovali až 15 hodin denně, neměli žádné pojištění ani plat v případě nemoci, zavedl podnikatel pro své zaměstnance několik pokladen, které byly například pro případ nemoci či nehody. Dále byla zřízena také invalidní, spořitelní nebo penzijní pokladna [Kulichová 1999: 69-70].

Úctyhodnou činností byla podpora nejen zaměstnanců továrny, ale celkově obyvatel města. Například při příležitosti oslav svých 60. narozenin, 40. letům činného podnikání a k tomu i 40letému provozu papírny rozdělil svým zaměstnancům asi 7000 korun rakouských, kromě toho každý dělník, který v papírně pracoval již od počátku jejího vzniku, obdržel dalších 500 rakouských korun jako příplatek za věrnost. Mimo to také další částku 4000 rakouských korun rozdělil mezi místní korporace a také spolky. Nezapomněl při tom ani na chudé obyvatelstvo obce. Co je také zajímavé a důležité, tak v roce 1879 svobodský podnikatel nechal zřídit jesle a školku, které byly určeny dětem zaměstnanců firmy. Ovšem je nutné podotknout, že takovéto zařízení bylo zcela první v Rakousko-Uherské monarchii [Tichý 2009a]. Rok poté, tedy roku 1880 pak byla díky podnikateli otevřena v Maršově I. soukromá obecná škola, kde také sám působil v roce 1884 jako učitel ruční výroby. Mimo to také nechal postavit i několik domů pro úředníky i dělníky. Nadané, ale chudé dělníky také podporoval ve studiu, a to na vlastní výdaje. Kromě toho, když měly dobré výsledky, podporoval i děti ostatních občanů [Reil 1996].

Podnikatel Prosper Piette-Rivage se angažoval téměř ve všem, co se ve společnosti dělo. V době tohoto továrníka se zde velmi rozvíjel průmysl, ale byla to také doba velkého rozkvětu turistiky, kterou taktéž podporoval. Podporoval na desítky spolků, a to jak místních, tak i spolků v okolí, jejichž se pak stal i čestným členem. Za zmínku jistě stojí, že figuroval i u vzniku Krkonošského muzea v nedalekém Vrchlabí a u vzniku Krkonošského spolku, jehož byl i řadu let nejen mecenášem, ale i pokladníkem. Díky podpoře podnikatele také vznikaly ubytovací

prostory pro studenty, kteří jezdili do Krkonoš. Mapa Krkonoš z roku 1881 vznikla také jeho zásluhou. Díky tomu je Prosper Piette-Rivage nazýván jako „Otec Krkonoš“ [Kulichová 1999: 70; Tichý 2009a]. Za zmínku také určitě stojí, že nejenže sem s rodem Piette přišel průmysl, který poskytl dělnickou práci (předtím se zde lidé živili zemědělstvím a lesním hospodářstvím), ale díky jeho éře vzrostl i počet obyvatel. Dolní Maršov měl 300 obyvatel, když zde roku 1866 otec Prospera Piette-Rivage založil papírnu. O šest desetiletí později, ve 20. letech, jich zde bylo 1400 [Reil 1996]. Je jasné, že zásluhy pro tuto oblast tedy tento průmyslník nesl mnohé, které určitě výše uvedeným výčtem nekončí.

Co se týká průmyslu, hrály zde zcela jistě velkou úlohu zmiňované papírny, ale nebyly to jediné továrny, které zde tehdy fungovaly. Jednou z firem byla také strojírna Václava (Wenzela) Schneidera, která byla nejdříve od roku 1893 zaměřená na dekorativní nábytkové a stavební kování a na výrobu žehliček. Později, po vzniku Československé republiky a s rostoucí oblibou zimních sportů, se zaměřil právě na zimní sportovní potřeby. Firma se zaměřila na výrobu bruslí a lyžařského vázání [Tichý 2015].

Další, kdysi celkem význačnou továrnou byla svobodská svíčkárna. Tato firma se zaměřovala samozřejmě na výrobu svíček i na jiné zboží z vosku, ale také na výrobu mýdla či krystalové sody. Majitelem byl podnikatel Franz Stephan, který svíčkárnu založil v roce 1874 a který byl také dlouhou řadu let (do roku 1908) místním starostou. Jako starosta se zasloužil například o vznik spořitelny ve městě, o zavedení vodovodu z Rýchor do obce nebo o vybudování nové a na tehdejší poměry i moderní tělocvičny, stavbu školy ale i mnohé další. Svíčkárna a její zdobené svíčky se pyšily císařskou výsadou, exportovaly se i na velké vzdálenosti a byly oceňované na různých výstavách. Firmu po smrti továrníka vedl jeho syn a po něm i vnuk zakladatele svíčkárny ve Svobodě. Firma i nadále rostla a prosperovala, a to až do druhé světové války. Stephan junior musel narukovat do německé armády a firmu vedla jeho žena. Po válce ale rodinu čekal odsun. Svíčkárna, již tedy s trochu jiným sortimentem fungovala i několik let po válce, pak byla zrušena [Tichý 2010].

Musím zde také určitě zmínit železniční dopravu a dopravu celkově. Jak jsem již uvedla, provoz železniční dopravy z Trutnova do Svobody nad Úpou započal v prosinci 1871. Tato událost s sebou nesla velkou slávu a samozřejmě měla pro město a okolí velký význam. S železnicí přišlo i zvýšení turistického ruchu, což pomohlo i vedlejším Janským Lázním, které už ale pod Svobodu nad Úpou nespádaly. Právě v Janských Lázních svobodský průmyslník Prosper Piette od roku 1880 také vlastnil a provozoval výletní restaurant s názvem Rudolfsthal, ten ale roku 1918 bohužel shořel. Na jeho místě pak byly kurty pro hraní tenisu, za druhé světové války to zde sloužilo jako výcvikové místo pro Hitlerjugend [Tichý 2005: 32]. Na přelomu století z Trutnova do Svobody jezdilo mezi 12 až 16 vlaků denně. Za První republiky se pak jejich počet výrazně zvýšil, a to na 24 vlaků za den. A jezdily sem i přímé vlaky z Prahy či Berlína, jehož součástí byl i jídelní a salonní vagon s tanečním parketem [Tichý 1996]. Železnice ale měla zcela jistě význam i pro zdejší továrny, kdy se po železnici dopravovalo zboží nebo materiály. Jelikož koleje ve Svobodě končily, v této souvislosti se na počátku 20. století začalo jednat a vznikaly plány o výstavbě kolejí do Maršova, ale i dál, až do Pece pod Sněžkou. I Prosper Piette-Rivage se do tohoto plánování zapojil. Roku 1911 bylo dokonce schváleno i zahájení přípravných prací pro prodloužení železnice do Maršova [Tichý 2011]. U svobodského železničního nádraží fungoval také hotel Nádraží, který tak čerpal ze svého příznivého umístění. Kromě toho hotel nabízel i vlastní kočárové povozy [Tichý 2005: 76].

Kromě kočárů, které patřily hoteliérům a které od nádraží ve Svobodě dopravovaly hosty k hotelům, se dalo dopravovat například poštovními dostavníky. Po první světové válce koňské povozy již nahradily první automobily. Fungovaly zde soukromé taxi služby, ale také doprava autobusová, která už jezdila pravidelně. Kromě Janských Lázní se dopravovalo například také do Pece pod Sněžkou [Tichý 2016/2017].

Ke konci druhého desetiletí 20. století ve Svobodě nad Úpou již fungovalo elektrické veřejné osvětlení a do Janských Lázních už také vedla kolem Janského potoka nová silnice. Konkrétně to byl rok 1916, který přinesl městu tyto dvě důležité události. Jednou z nich bylo zprovoznění veřejného osvětlení na

elektrický proud, které tak nahradilo osvětlení napájené z místní plynárny, která byla v provozu od roku 1902. Druhou významnou událostí pak bylo dokončení stavby silnice do Janských Lázní [Tichý 2011]. Na počátku 20. století začaly Janské Lázně také nabývat na významu jakožto centrum zimních sportů, kdy se zde nejprve uchytilo sáňkování a později pak i lyžování. Závody v sáňkování proběhly například už v roce 1900 [Tichý 2005: 39].

Ale i ve Svobodě a Maršově začala vzrůstat obliba lyžování. Počátky zdejšího lyžování jsou připisovány obchodníkovi Formanovi, který si nechal ve svobodské firmě vyrábět sáně, zhotovit vůbec první pár lyží ve Svobodě – vzorem byly ski německých lyžařů z vrchlabského spolku. Kovové vázání, které nahradilo rákosové, si firma následně nechala patentovat. Obchodník Forman pak lyžování i učil. Lyžování bylo stále více oblíbenou aktivitou, a i ve Svobodě-Maršově vznikl lyžařský spolek. Díky němu se ve Svobodě pořádaly závody lyžařských spolků z Krkonoš, a kromě toho poskytly lidem novou, dosud nevídanou a napínavou podívanou, a to skoky na lyžích. Lidé tak svůj volný čas trávili jako diváci u skokanského můstku. Tato aktivita si získala i zdejší mládež. Jeden z mladých mužů, Franz Wende, se dokonce účastnil i mezinárodních závodů, v roce 1924 Československou republiku úspěšně reprezentoval na olympiádě ve Francii a lyžování i vyučoval. První světová válka byla pro vývoj lyžování určitou brzdou, avšak poválečné roky opět zaznamenaly velký rozmach a lyžaři se opět po nedělích vydávali na krkonošské kopce a hřebeny [Suk 2013].

Boj v první světové válce se nevyhnul ani mužům ze Svobody nad Úpou. Uvádí se, že celkem jich bylo do války odvedeno 333. Mužů, kteří válku nepřežili nebo zemřeli po válce na následky zranění, bylo 63. Na počest vojáků vzniklo tablo i pomníky ve Svobodě a Maršově I. Ani jeden z pomníků se ale do dnešní doby nedochoval. Mezi svobodskými vojáky je na tablu fotografie například Rudolfa Lissaka, který pak byl několik počátečních let První republiky starostou ve Svobodě nad Úpou a který se zasloužil o vznik vlastivědného muzea ve městě. I to ovšem bylo po druhé světové válce zrušeno [Tichý 2014].

Vzhledem k většinovému počtu německého obyvatelstva nebyl asi rozpad Rakouska – Uherska a vznik Československé republiky vítán příliš přívětivě. To

dokládá i článek, který čerpá z nádržní kroniky. Do Svobody zprvu přišla zpráva o této události spolu s cestujícími, kteří dorazili po železnici. Přílišnou váhu ani trvání tomu nikdo nepřikládal, a to ani po zprávách z novin. Úřední oznámení přišlo den po převratu s tím, že z bývalého Rakouska je nyní český stát a Deutschböhmen. Tato představa o německé části Čech se rozplynula, když město Trutnov obsadili čeští vojáci [Kulichová 1999: 88-89]. Od konce listopadu 1918 do léta roku 1919 bylo město Svoboda nad Úpou obsazeno francouzskými legionáři. Jejich počet byl přibližně 34–36 legionářů. Ti byli ubytováni v budově umístěné na pomezí Svobody a Janských Lázních, která dříve fungovala jako hostinec, který byl při promenádě mezi obcemi navštěvován hosty lázní. Později ho do roku 1918 vlastnil spolek vojenských veteránů a poté manželský pár, který právě legionáře ubytoval. Kromě nich také zřejmě ubytoval i 28. pěší pluk, který do Svobody přišel dohlížet na pořádek. Od roku 1921 budovu vlastnila Nemocenská pojišťovna v Trutnově. Místo tak sloužilo jako léčebna, a to hlavně pacientů s tuberkulózou [Tichý 1999, 2011].

6. Postup a výzkumné metody

V této kapitole se budu věnovat nejprve vymezení cíle mého empirického zkoumání v rámci této práce. Následně zde také vymezím a popíšu výzkumné otázky, postupy práce a použité výzkumné metody.

6. 1 Cíl práce

Cílem této práce je sledovat proměny města Svoboda nad Úpou před a po první světové válce, a to jak po stránce vývoje počtu obyvatel, věku a pohlaví, tak i například po stránce národnosti, tedy v oblastech národnostní struktury města. Dále pak v oblastech ekonomické aktivity, povolání či náboženského vyznání. Tyto proměny města jsou sledovány na pozadí sčítání lidu z let 1910 a 1921.

6. 2 Výzkumné otázky

V rámci této práce a empirického zkoumání jsem si stanovila následující tři výzkumné otázky:

1. Jak se město Svoboda nad Úpou proměnilo v letech 1910 a 1921?
2. Jak na město dolehla první světová válka a vznik ČSR?
3. Jak se ve městě vyvíjela národnostní situace?

6. 3 Výzkumné metody

Pro tento výzkum a získání odpovědí na výzkumné otázky bylo použito několik metod historické práce. Za prvé byla použita metoda přímá, tedy přímé čerpaní informací z pramenů, které se tématu práce týkají. V tomto případě jimi byly archivní prameny v podobě sčítacích archů sloužících pro cenzu v letech 1910 a 1921 poskytnuté Státním okresním archivem v Trutnově.

Konkrétně se dle klasifikace pramenů jedná o prameny písemné. Podle jejich původu pak jde o písemnosti institucionální, které jsou výsledkem činnosti veřejné instituce. Činnosti veřejných a soukromých institucí nám poskytují největší kategorii pramenů v písemné podobě, a i institucionální písemnosti se nadále dělí. Sčítání lidu se tak jakožto záznamy o obyvatelstvu řadí do skupiny evidenčních

pramenů, které zachycují rozmanité jevy z různých částí života dané společnosti [Hroch 1985: 122, 142-148].

Mimo přímé metody byla použita i metoda nepřímá, tedy zdroje informací, z již literárního zpracování tématu. V rámci výzkumu tak byly také využity tištěné statistiky, které poskytovaly již zpracované výsledky z daných sčítání lidu pro území buď Rakouska-Uherska nebo následně Československé republiky a které byly využity pro upřesnění demografické situace celé země nebo jejích územních jednotek.

Pro samotné zpracování výsledků pak byla použita metoda statistická a následně metoda komparace, pomocí které byly výsledky z obou sčítání porovnány.

6. 4 Sčítací operáty pro rok 1910 a 1921

Součástí empirického výzkumu této práce byla analýza a práce se sčítacími operáty z počátku 20. století. V kapitolách o tom, jak se sčítání v průběhu doby měnila, jsem se již o obsahu jednotlivých cenů zmiňovala. V rámci této kapitoly bych ale ještě popsala, jak sčítací archy konkrétně vypadly, z vlastního pohledu a zkušenosti.

Údaje, na které se dotazovalo zůstaly až na několik výjimek stejné, což ale bylo i úmyslem, co nejvíce navázat. Ke změně došlo v tom, jakou formu měly samotné sčítací archy. Hlavním rozdílem bylo, že v roce 1910 byly operáty pouze v německém jazyce, v roce 1921 už disponovaly i českým popisem. Přesněji řečeno nejprve byla česká verze popisu a pod ní německá. První strana posledního rakousko-uherského sčítání obsahovala číslo popisné domu či bytové jednotky, jméno majitele domu, zemi, politický okres a jméno obce nebo údaje o domu, jako například, zda se jedná o hlavní budovu či vedlejší, zda slouží k trvalému či dočasnému obývání, zda je určen pouze k bydlení atd. Pak již následovaly listy, kde se vyplňovaly údaje jako příjmení, jméno, postavení k majiteli bytu, který byl u každého bytu vždy uveden na prvním místě, dále pohlaví, rok narození a další. U tohoto sčítání se všechny byty v domě psaly do archu hned za sebou a byly odděleny pořadovým číslem. Poslední strana pak zjišťovala počet hospodářského

zvířectva, například počet koní, slepic, prasat atd. Rok 1921 byl v tomto rozdílný, i tam se na prvním listu sčítacího archu vypisovala země, okres a obec, popisné číslo domu a jméno majitele domu, kromě toho se ale také na přední stranu vypisoval počet bytových jednotek, zda jsou obydlené a počet osob v každém z bytů daného domu. Vždy následovala další strana pro výpis bytů v domě pro případ jejich většího počtu. Poté už následovalo vyplňování kolonek s klasickými údaji podobně jako v roce 1910, jen pro každý byt zvlášť. To znamená, že se bytové jednotky již nepsaly najednou za sebe, ale každý měl svůj arch s dostatečným počtem kolonek pro přítomné osoby. Rozdíl byl i v tom, že se v roce 1910 do archu zaznamenávaly kromě lidí trvale žijících či v moment sčítání přítomných i osoby, které byly zřejmě v bytě zapsané, ale byly buď již trvale nepřítomné nebo dočasně nepřítomné, což způsobovalo trochu problémy a zmatek při analýze dat. Pokud bylo u osoby uvedeno, že je dočasně či trvale nepřítomná, uvádělo se i místo, kde se nachází. Tímto způsobem se zřejmě zjišťovaly právě migrační směry obyvatelstva. Roku 1921 byly zapsané pouze osoby přítomné. Dalším drobným rozdílem ve formě samotných archů bylo také to, že v roce 1910 se pohlaví a znalost čtení a psaní zaškrťovaly, tedy označila se buďto kolonka s mužským nebo ženským pohlavím a u znalosti čtení a psaní se v případě znalosti udělala svislá čárka, v případě neznalosti vodorovná nebo se políčko nechalo prázdné.

7. Sčítání lidu z roku 1910 a Svoboda nad Úpou

V této kapitole popíšu základní údaje o městě, které sčítání poskytuje. Nejprve se ale pro přehled a porovnání zaměřím na obecnější výsledky, jak z hlediska českých zemí, tak z hlediska menších územních jednotek, do kterých město Svoboda nad Úpou v té době spadalo.

7.1 České země v číslech z pohledu sčítání lidu 1910

Na území Čech, Moravy a Slezska v roce 1910 bylo podle sčítání lidu 10 148 768 obyvatel. Z toho 10 059 257 bylo obyvatelstvo domácí. Z tohoto celkového počtu domácího obyvatelstva uvedlo 6 291 237 českou obcovací řeč. Německou obcovací řeč uvedlo 3 512 682 obyvatel. Česká a německá obcovací řeč byla zastoupena nejčastěji. Česká obcovací řeč dominovala v Čechách a na Moravě. Ve Slezsku to pak byla německá obcovací řeč spolu s polskou. Přítomné obyvatelstvo, které uvedlo českou a německou obcovací řeč, také nejvíce uvádělo římsko-katolické náboženské vyznání. Římsko-katolické vyznání z veškerého přítomného obyvatelstva všech obcovacích řečí uvedlo 9 616 560, tedy 6 072 484 české obcovací řeči a 3 309 144 německé obcovací řeči. To ukazuje, že velká většina obyvatelstva českých zemí byla nábožensky založena, s drtivou převahou katolíků. Co se týká pohlaví, tak z veškerého přítomného obyvatelstva bylo s převahou 5 201 701 žen nad 4 946 709 mužů. Přitom českou obcovací řeč uvedlo 3 068 016 mužů a 3 222 715 žen. Německou obcovací řeč pak uvedlo 1 702 832 mužů a 1 809 721 žen. V oblasti znalosti čtení a psaní celkově za české země odpovědělo, že umí číst a psát 3 574 000 mužů (98 %) a 3 755 000 (96 %) žen, kterým bylo přes 10 let. To znamená, že přes sedm milionů lidí bylo v českých zemích gramotných. Tento počet představoval 97 % obyvatel. Mužů starších 10 let bylo celkově 3 657 000 a žen starších 10 let bylo 3 923 000. V oblasti povolání převažovala skupina povolání, která zahrnovala činnosti v zemědělství, lesnictví atd. Konkrétně šlo o zemědělství, chov zvířat a zahradnictví. V této skupině povolání bylo z obyvatelstva Čech, Moravy a Slezska 3 380 543 mužů i žen. Druhou nejčastější skupinou byl pak průmysl. Zde šlo především o živnosti stavební, textilní a oblast oděvní spolu s čistírnami.

Z hlediska obcovací řeči se zemědělské činnosti věnovalo z domácího obyvatelstva s českou obcovací řečí 2 469 255 lidí a 919 018 s německou obcovací řečí. V zemědělství pracovalo především obyvatelstvo s českou obcovací řečí. V obou případech se pak obyvatelstvo činné v tomto povolání řadilo k samostatným, dělníkům nebo k pomáhajícím členům rodin. Povolání v průmyslu uvedlo 2 300 441 lidí české obcovací řeči. Německé obcovací řeči pak 1 584 069. Opět šlo především o samostatné nebo dělníky [Státní úřad statistický 1920].

Tab. 1 Počet domácích obyvatel podle území a obcovací řeči v roce 1910

Území	Počet domácích obyvatel	Obcovací řeč		
		česká	německá	polská
Čechy	6 712 944	4 241 918	2 467 724	1 541
Morava	2 604 857	1 868 971	719 435	14 924
Slezsko	741 456	180 348	325 523	235 224
Celkem	10 059 257	6 291 237	3 512 682	251 689

Zdroj dat: Statistická příručka republiky Československé I.: Státní úřad statistický 1920.

Tab. 2 Přítomné obyvatelstvo podle pohlaví a obcovací řeči v roce 1910

Pohlaví	Celkový počet v českých zemích	Obcovací řeč		
		česká	německá	polská
Muži	4 946 709	3 068 016	1 702 832	126 275
Ženy	5 201 701	3 222 715	1 809 721	123 868

Zdroj dat: Statistická příručka republiky Československé I.: Státní úřad statistický 1920.

Tab. 3 Skupina povolání a obcovací řeč u domácího obyvatelstva v roce 1910

Skupina povolání	Obcovací řeč	
	česká	německá
Zemědělství	2 469 255	919 018
Průmysl	2 300 441	1 584 069

Zdroj dat: Statistická příručka republiky Československé I.: Státní úřad statistický 1920.

Území bylo ještě dále děleno na nižší územní jednotky, které se nazývaly župy. Město Svoboda nad Úpou spadalo do župy Hradec Králové. Na celém území župy Hradec Králové bylo při sčítání lidu v roce 1910 zjištěno 542 151 přítomného obyvatelstva. Z toho přítomného obyvatelstva uvedlo 371 376 českou obcovací řeč a 167 193 německou obcovací řeč [Státní úřad statistický 1920].

Župy se dále dělily na politické okresy. Svoboda nad Úpou tak spadala pod politický okres Trutnov. Ten se v roce 1910 skládal ze 72 místních obcí a 95 místních osad. Mimo to se tento politický okres dělil ještě na soudní okresy. Těmi byly Trutnov, Úpice, Žacléř a Maršov, pod který patřila i Svoboda nad Úpou. V trutnovském politickém okrese bylo při sčítání lidu 85 514 přítomných obyvatel, z toho bylo 41 111 mužů a 44 403 žen. Tento region byl spíše německý, a proto údaje o obcovací řeči nejsou příliš překvapivé. Německou obcovací řeč z rakouských státních příslušníků v tomto okrese uvedlo 65 694 obyvatel. Českou obcovací řeč uvedlo mnohem méně obyvatel, konkrétně to bylo 18 968 [Zemská statistická kancelář království Českého 1913].

7. 2 Svoboda nad Úpou z pohledu sčítání lidu 1910

Jak vypadalo pohraniční město Svoboda nad Úpou čtyři roky před vypuknutím první světové války, osm let před zánikem Rakousko-Uherské monarchie a vznikem Československé republiky z hlediska sčítání lidu zde popíšu dle jednotlivých charakteristik.

7. 2. 1 Počet obyvatel

Nejprve bych začala s počtem obyvatel městě. Obyvatelé byli rozlišováni do několika kategorií podle jejich přítomnosti, či nepřítomnosti ve městě v daný okamžik sčítání. Lidé mohli být trvale přítomní, kteří tedy ve Svobodě nad Úpou žili, jak už název napovídá trvale, dále dočasně přítomní, ti pobývali ve městě jen na nějakou dobu, to znamená mohlo jít o osoby v příbuzenském vztahu k majiteli bytu nebo o jiné hosty. Mnohdy totiž v rodinách pobývaly děti nebo spíše mladiství, kteří zde byli v učení nějakému řemeslu. Častokrát byli v bytech u rodin i osoby sloužící nebo jinak v domácnosti či hospodářství pomáhající anebo šlo pouze o cizí hosty ubytované v rodině. Dále pak mohli být zaznamenané osoby dočasně nepřítomné, které se například v den sčítání mohly vyskytovat na jiném místě anebo pak trvale nepřítomné osoby, co ve Svobodě nežily už vůbec. Jak jsem se ale již zmínila, při sčítání v roce 1910 se do sčítacích archů uváděli i lidé, kteří byli buď trvale nebo dočasně nepřítomní. Vzhledem k tomu, že v roce 1921 se zaznamenávaly osoby pouze přítomné, tak pro možnost porovnání výsledků budu používat data o obyvatelstvu přítomném, a to jak trvale, tak dočasně. Osoby dočasně i trvale nepřítomné nebudu zahrnovat, jejich počty zde ale také samozřejmě uvedu.

Na počátku druhého desetiletí 20. století bylo ve Svobodě nad Úpou zapsáno celkem 1664 lidí, v kterých jsou tedy započítáni i lidé v dobu sčítání nepřítomní. Počet lidí, kteří byli v ten čas přítomní bylo celkem 1576, avšak z toho u jedné osoby (muž) ale nebyla přítomnost či nepřítomnost uvedena, to znamená, že pokud by se tato osoba nezapočítávala do přítomných, jejich počet by činil 1575. Skupina lidí nepřítomných v obou případech činila 88 osob. Když bych se zaměřila na jednotlivé kategorie dle přítomnosti či nepřítomnosti, tak pokud jde o lidi pouze ve městě žijící trvale, tak jejich množství činilo 1529 osob. Trvale nepřítomných, ale přitom zapsaných obyvatel bylo celkově 65, ti, samozřejmě po osobách s trvalým pobytem, tvořili nejpočetnější skupinu. Další skupinu tvořili dočasně přítomní, a to s celkovým počtem 46 lidí. Poslední skupinou, která byla tou nejmenší, pak byli dočasně nepřítomní, kterých bylo 23 [AT – sčítání 1910: vol 132]. Pro shrnutí a přehlednost připojuji tabulku.

Tab. 4 Počet obyvatel ve Svobodě nad Úpou v roce 1910

	Počet obyvatel
Celkem zapsaných lidí	1664
Přítomní	1575
Trvale žijící	1529
Trvale nepřítomní	65
Dočasně přítomní	46
Dočasně nepřítomní	23

Zdroj dat: vlastní empirické šetření: AT – sčítání 1910: vol 132.

Ještě bych zde připojila několik vět o bydlení lidí ve Svobodě nad Úpou. V bytech nebo domech žili rodiče s dětmi, a to i s dětmi starších 20 let. Často spolu s nimi žili i prarodiče nebo jeden z prarodičů, většinou se tak jednalo o vícegenerační bydlení. Mnohdy s rodinou bydlel i jiný z členů rodiny, například sestra manželky majitele bytu s dětmi apod. anebo úplně cizí nájemník či v několika málo případech dítě adoptované nebo pár dívek v pěstounské péči, tzv. schovanky. Objevovaly se i rodiny, kde byl jen jeden z rodičů s dětmi, především pak šlo o ženy. Zde mohlo jít o ovdovění. Byty poskytovalo kromě soukromníků i například město, škola či spolky (Německý gymnastický spolek Svoboda-Maršov, Vojenský veteránský klub či Pivovarská společnost Vrchlabí). Několik bytů pronajímal i provozovatel papírny Prosper Piette, a to zřejmě svým zaměstnancům.

7. 2. 2 Pohlaví

Z hlediska poměru pohlaví to ve Svobodě nad Úpou v roce 1910 vypadalo následovně. Nejprve zmíním počet veškerých mužů a žen, kteří byli do sčítacích archů zaznamenáni. Ze všech zapsaných lidí bylo o necelé dvě desítky více žen, kterých bylo 840, mužů bylo celkem uvedených 824. Pokud se zaměřím pouze na ženy a muže přítomné, tak žen bylo přibližně o jednu desítku více než mužů. Počet přítomných žen činil 798, což představovalo asi 51 % tehdejší populace města,

počet mužů pak byl 777, a to představovalo přibližně 49 % obyvatel Svobody. Rozdíl v poměru pohlaví nebyl nijak výrazný a byl v té době víceméně vyrovnaný. To ostatně odpovídá a potvrzuje i situaci v celých českých zemích popsanou v předešlé podkapitole, ze které vychází, že byl poměr za Čechy, Moravu a Slezsko procentuálně zcela shodný jako ve Svobodě nad Úpou, tedy 51 % ku 49 % [AT – sčítání 1910: vol 132].

Z pohledu přítomnosti nebo nepřítomnosti obyvatel ženského pohlaví byla samozřejmě největší skupinou žen, která představovala trvale přítomné – těch bylo celkově 781. Druhou nejpočetnější skupinou, stejně jako u obyvatelstva města celkově, byly trvale nepřítomné ženy, kterých bylo 31. I další kategorie kopírují při rozdělení podle pohlaví celkový stav Svobody dle těchto skupin. Dočasně přítomné ženy představovaly 17 osob z této kategorie a 11 z dočasně nepřítomných [AT – sčítání 1910: vol 132].

Poměr v těchto skupinách mezi muži a ženami byl také celkem vyrovnaný, muži ale vždy představovali o něco větší počet, většinou to bylo jen o jednoho člověka, kromě kategorie dočasně přítomných, kde bylo mužů o 12 více než žen, mužů tedy bylo celkově 29 dočasně nepřítomných. O něco vyšší počet mužů mohl být zapříčiněn například tím, že mnoho dospívajících chlapců kolem 14-16 let zde bylo v učení nějakému řemeslu. Zde mohu jmenovat řemesla jako třeba krejčí, pekař, cukrář nebo pracovník ve strojírně zpracovávající kov. Není překvapením, že opět tou nejpočetnější skupinou byli muži ve městě trvale žijící, těch bylo 748, druhá kategorie s největším počtem osob mužského pohlaví byli trvale nepřítomní s počtem 34 mužů. Dočasně nepřítomných pak bylo 12. Když se ale vrátím k obyvatelům, kteří uvedli, že zde žili trvale, tak rozdíl mezi muži a ženami už byl mnohem větší, totiž ve městě trvale žijících žen bylo, jak jsem výše uvedla 781 a mužů bylo více jak tři desítky méně. Zde může být právě také ten důvod, že bylo více mužů dočasně přítomných [AT – sčítání 1910: vol 132]. I zde připojuji tabulku pro zřehlednění.

Tab. 5 Počet obyvatel podle pohlaví

Počet	Pohlaví	
	muži	ženy
Celkem zapsaných	824	840
Přítomní	777	798
Trvale žijící	748	781
Trvale nepřítomní	34	31
Dočasně přítomní	29	17
Dočasně nepřítomní	12	11

Zdroj dat: vlastní empirické šetření: AT – sčítání 1910: vol 132.

7. 2. 3 Věková struktura

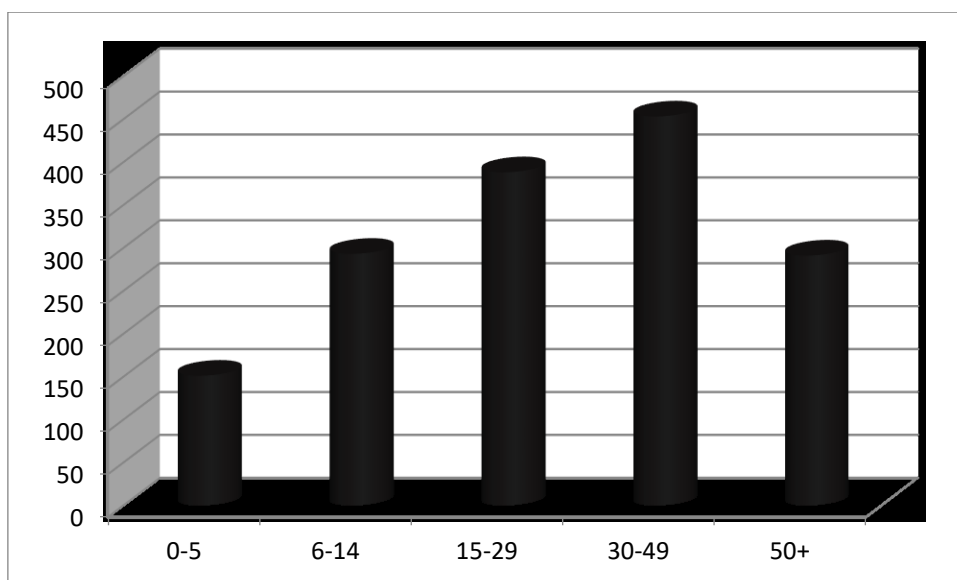
V oblasti věku obyvatel Svobody nad Úpou jsem se zaměřila na věkové kategorie, do kterých jsem přítomné osoby rozdělila a na průměrný věk, a to jak celkově, tak i na průměrný věk u žen a mužů.

Nejprve bych začala průměrným věkem přítomných obyvatel. Ten byl v roce 1910 přibližně 29,7 let. Věkový průměr obyvatel malého krkonošského městečka lehce snižovali muži, kteří měli průměrný věk 28,5 let. Ženy měly o něco vyšší věkový průměr než muži, ten činil 30,7 let. Průměrný věk mužů totiž mohlo snižovat to, že právě například děti ve věku 0-5 let, ale i starší byly spíše mužského pohlaví a pak také to, že množství chlapců v dospívajícím věku zde bylo v učení [AT – sčítání 1910: vol 132].

Věk obyvatel jsem rozdělila také do pěti kategorií, podle kterých jsem zjišťovala přibližné rozložení obyvatelstva Svobody nad Úpou dle tohoto ukazatele. Jak znázorňuje níže přiložený graf, věkové kategorie jsem si stanovila na 0-5 let, 6-14 let, 15-30 let, 30-49 a 50 a více. I když rozdíl mezi věkovými kategoriemi nejsou ve výsledku nijak razantní, největší zastoupení měla kategorie 30-49 let, která tvořila téměř 29 %. Druhou nejpočetnější skupinou pak bylo obyvatelstvo ve věku 15-29 let, to představovalo takřka 25 %. Nejméně bylo dětí ve věku 0-5 let, tato kategorie představovala necelých 10 % tehdejší populace města [AT – sčítání 1910: vol 132].

Lidé před více než sto lety se zcela určitě dožívali mnohem nižšího věku, než jak je tomu dnes. Zdravotní péče ještě nebyla na takové úrovni a stejně tak i stravování, na mnoho nemocí nebyl lék atd. Ve Svobodě nad Úpou se našlo i několik obyvatel starších 80 let. Dožití takového věku určitě nebylo tak zcela běžné jako v dnešní době. Ve Svobodě bylo osob nad 80 let asi sedm, z toho bylo pět žen. Ženy tehdy byly většinou v domácnosti a nepracovali, muži naopak vykonávali náročná zaměstnání, což může být také důvodem dožití vyššího věku spíše u žen. Ovšem i přesto byl nejstarším občanem Svobody muž, kterému bylo 84 let.

Graf 1. Rozložení obyvatelstva podle věkových kategorií v roce 1910



Zdroj dat: vlastní empirické šetření: AT – sčítání 1910: vol 132.

7. 2. 4 Obcovací řeč

V trutnovském politickém okrese zcela nepochybně dominovalo německé obyvatelstvo, tomu napovídají i číselné údaje uvedené v předchozí podkapitole o výsledcích sčítání lidu na území českých zemí a jejich menších územních jednotek, pod které město Svoboda nad Úpou tehdy spadalo. V celém politickém okrese bylo téměř tři a půl krát více Němců než českého obyvatelstva. Nejinak tomu bylo i ve Svobodě, která dle údajů o obcovací řeči, která nahrávala v téměř stoprocentní prospěch německého jazyka a nepospěch jazyka českého, byla jednoznačně

německá. Zde se potvrzuje to, že otázka obcovací řeči nebyla zcela vhodným prostředkem pro zjišťování národnostní skladby obyvatelstva v zemi, kdy se tím pádem nepřímo podle ní určovala národnosti lidí v tehdejší Rakousku. Ve Svobodě nad Úpou se v roce 1910 kromě německých příjmení objevovala i jména ryze česká, ze kterých mohu několik jmenovat. Ze všech zapsaných osob se zde vyskytovali například lidé s příjmením Tesař, Kramář, Koudelka, Kovář, Vodička, Slezák, Cihlár, Žlab nebo Žabka, ale přesto ani u jednoho z nich česká obcovací řeč nebyla uvedena. Příčina je samozřejmě jasná, jelikož obcovací řeč, představovala jazyk, kterým lidé běžně v každodenním styku hovoří, tak se ve Svobodě jakožto pohraničním městě s jasnou převahou německých obyvatel a provozem továren především německých podnikatelů (zdejší významný továrník Piette byl totiž původem z Lucemburska) mluvilo německy, a tak i čeští obyvatelé museli používat němčinu, a to například v zaměstnání. Čechů by asi nebýt tohoto určování i tak nebylo příliš velké množství, ale nepochybně by jich nějaké množství zde bylo. Z celkového počtu přítomných obyvatel se ale přeci jenom jedna česká obcovací řeč našla. Co je na tom ovšem zároveň úsměvné, je to, že touto osobou bylo dítě, jehož rodiče nejen, že oba uvedli německou obcovací řeč, ale jejich syn byl narozen tentýž rok, co probíhalo sčítání lidu, jednalo se tak o nemluvně [AT – sčítání 1910: vol 132]. Článek o české menšině ve Svobodě nad Úpou uvádí, že i při předcházejícím sčítání lidu v roce 1900 byla zjištěna také pouze jedna osoba s českou obcovací řečí, avšak proběhlo i sčítání soukromé, které ale ukázalo, že na přelomu století zde bylo 79 českých obyvatel, z tohoto počtu pak bylo 24 dětí, které byly školou povinné. V té době bylo totiž velmi časté, že děti jezdily na takzvaný handl, díky kterému se měly lépe naučit německý jazyk [Vašata 2011].

7. 2. 5 Náboženské vyznání

I náboženské vyznání odpovídalo celkové situaci v českých zemích. Každý občan ve Svobodě nad Úpou byl nějakého náboženského vyznání, ani v jednom případě se neobjevilo, že by byl někdo bez víry. Největší zastoupení zde měla římsko-katolická církev, což, jak jsem již naznačovala, odpovídá i výsledkům za

Čechy, Moravu a Slezsko. Tato církev byla podporována Rakousko-Uherskou monarchií a římsko-katolické vyznání uvedlo 95 % obyvatel v českých zemích [Srb 2004:160].

Svoboda nad Úpou měla zastoupení tří náboženských vyznání. Dominantní římsko-katolické, dále evangelické a izraelitské. Poslední dvě jmenované ale představovaly jen opravdu malé množství. Z přítomných obyvatel ve Svobodě a zároveň i zde trvale žijících bylo u asi 11 osob uvedeno vyznání evangelické, tedy protestantské. Ve dvou případech šlo o celé rodiny tohoto náboženského vyznání, jedna čtyřčlenná a jedna dvoučlenná rodina, jinak šlo víceméně o samostatné osoby. Z evangelického, které se dělí do několika větví, se ve městě vyskytovalo evangelické augsburské a jednou helvétské reformní. V jiném případě bylo uvedeno pouze evangelické bez nějakého upřesnění. Z daných 11 osob pak bylo osm mužů a tři ženy. Nejmenší počet z výše uvedených představovalo izraelitské neboli židovské vyznání, kdy ve městě žili dva židé, jeden muž a jedna žena, avšak žili zde nezávisle na sobě, což znamená, že se tak nejednalo o nějaký příbuzenský vztah [AT – sčítání 1910: vol 132]. Mnohem větší zastoupení pak měli židé v nedalekém Trutnově, kdy právě v roce 1910 obyvatelstvo židovského vyznání dosáhlo svého největšího počtu, konkrétně jich tam žilo 478 [Wlaschek 1991: 5]. Trutnovští židé měli vlastní synagogu, hřbitov, školu i například spolek Lóže Menorah [Reil 2006 117-122].

Když se vrátím k římsko-katolické církvi, tak tu ve městě vyznávalo z přítomných obyvatel 1562 lidí, což představuje asi 99 % obyvatel. Pokud by to bylo z hlediska pohlaví, tak přítomných žen představujících římsko-katolické vyznání bylo 794 a 768 přítomných mužů, takže v kategorii žen něco přes 99 % a u mužů také téměř 99 % [AT – sčítání 1910: vol 132].

7. 2. 6 Gramotnost

Při sčítání lidu se taktéž zjišťovala gramotnost obyvatelstva, tedy zda sčítané osoby uměly číst a psát. A buďto mohly zaškrtnout obojí nebo pouze, že umí číst. V českých zemích se podle výsledků popsaných v předchozí podkapitole sledovala gramotnost u lidí starších 10 let a ukazovaly na vcelku vysokou

gramotnost obyvatelstva. Já jsem se v případě Svobody zaměřila na osoby starší pěti let, jelikož jsem zde vyzorovala, že většina dětí od šesti let věku včetně už čtení a psaní ovládala. Děti v kategorii 0-5 let bylo z obyvatel přítomných asi 151, ty byly samozřejmě vyloučeny v otázce gramotnosti, a přítomných obyvatel od šesti let, kteří potencionálně byli gramotní, bylo 1424. Z této skupiny pak bylo u celkem 38 lidí zaznamenáno, že neumí ani číst ani psát. Z hlediska pohlaví bylo negramotných o 14 žen více než mužů. Negramotných žen bylo ve Svobodě 26 a negramotných mužů 12. Možné bylo také uvést, že daná osoba umí jen číst, a to se ve Svobodě vyskytlo v celkem pěti případech, kdy opět šlo o jednoho muže a o čtyři ženy. Z toho vyplývá, že umělo číst a psát 1381 přítomných osob, což představovalo 97 % lidí starších pěti let. Gramotnost zde byla celkem vysoká, což dokazuje i to, že asi téměř všechny děti od šesti let navštěvovaly školu. Jen asi v případě osmi šestiletých dětí šlo o negramotnost, tam ale může být například důvodem pozdější nástup do školy. Ve dvou případech šlo také o děti ve věku 10 a 12 let, kdy to desetileté ale školu navštěvovalo, nebo zde mohlo jít i o špatné zaznamenání odpovědi. V dalších dvou případech šlo zase o tělesná postižení žen, konkrétně o jednu slepou ženu a jednu hluchoněmou. To jsou také jediné dvě zjištěné osoby s takovýmto postižením. Ostatní negramotní lidé byli většinou starší 50 let, převážně ale pak kolem 60-70 let [AT – sčítání 1910: vol 132]. To zase může být zapříčiněno tím, že v době, kdy se tito lidé narodili a byli ve školním věku, ještě taková gramotnost nebyla, především pak asi ve venkovských oblastech. Obvyklé bylo, že ne všechny děti docházely do školy, ale například pomáhaly v domácnosti, v hospodářství a obzvláště na venkově. Ve Svobodě existovala obecní škola od 17. století a rok před koncem 19. století se dočkala nové budovy. Kromě obecní fungovala i od konce 70. let 19. století soukromá škola pro děti dělníků z papírny.

7. 2. 7 Domovská příslušnost

Jeden z dalších znaků, který se v Rakousko-Uhersku při sčítání zjišťoval, byla domovská příslušnost, která představovala příslušnost dané osoby k určité obci. Jak je popsáno v první kapitole, příslušnost mohl člověk získat hned několika

způsoby, mezi které se řadilo například narození či sňatek anebo dlouhodobějším pobytem v obci, který byl stanoven na deset let. I já jsem během výzkumu sledovala domovskou příslušnost zapsaných lidí ve Svobodě nad Úpou. Ve sčítacím archu byla otázka na příslušnost o obecnímu úřadu, kde se měl vyplnit název obce, politický okres a země. Domovskou příslušnost ke Svobodě nad Úpou uvedla necelá polovina přítomných lidí – asi něco kolem 720 lidí, což vlastně, když se to tak vezme není až tak úplně mnoho, ale na druhou stranu, myslím si, že hodně lidí se do Svobody stěhovalo za prací v továrnách, takže pocházeli odjinud, kde měli i domovskou příslušnost nebo zde nebyli ještě dostatečný počet let, aby si o ni mohli zažádat. Častokrát šlo i o přiřazení nebo přivdání se do města, takže následně děti těchto lidí se už vlastně narodily přímo ve Svobodě, kde i získaly domovskou příslušnost. Totiž osoby s jinou domovskou příslušností než ke Svobodě, byli povětšinou lidé z nedalekého okolí, to znamená, že spousta lidí měla například příslušnost k úřadu v Maršově. Dolní Maršov byl tehdy ještě samostatná obec, dnes už je součástí Svobody nad Úpou. Anebo často to byl také Trutnov nebo Mladé Buky, takže opravdu blízké okolí města [AT – sčítání 1910: vol 132].

Zde bych ještě navázala právě místem narození zapsaných osob, těch bylo také kolem 700, jelikož je to přibližný počet za všechny zapsané lidi, a pokud by se odečetly ještě osoby, jakkoliv nepřítomné, počet narozených ve Svobodě by byl ještě menší. Konkrétně by byl jejich počet menší asi o čtyři desítky lidí, kteří byli v době sčítání nepřítomní, ale narodili se tam. Z pohledu pohlaví se pak přímo ve Svobodě narodilo spíše více mužů než žen. Rozdíl však nebyl nijak markantní. Pokud se lidé narodili jinde, tak opět to byla hlavně místa a obce kolem Svobody a v Krkonoších, která nebyla zase až tak vzdálená. Jmenovitě například Velká Úpa, Mladé Buky, Albeřice, Maršov, Vrchlabí, Jilemnice, Janské Lázně nebo Špindlerův Mlýn anebo už vzdálenější Liberec. Z těch mnohem více vzdálených se u několika lidí jako místo narození objevila Praha, Karlovy Vary, Most nebo města či obce na Moravě nebo ve Slezsku, ale to bylo opravdu jen v několika málo případech [AT – sčítání 1910: vol 132].

U lidí, v případě jejich nepřítomnosti se uvádělo místo, kde se jinak nachází. V naprosté většině se jednalo o místa přímo v Čechách, avšak vyskytly se i takové

případy, kdy byly sčítané osoby mimo hranice českých zemí. Pokud tak bylo u několika málo lidí, tak šlo buď o Rakousko, především pak o Vídeň, kde šlo o dočasnou nepřítomnost anebo Německo, konkrétně například o Sasko nebo Berlín – zde se zase jednalo o nepřítomnost trvalou [AT – sčítání 1910: vol 132].

7. 2. 8 Ekonomická činnost, povolání

Na začátek je nutné uvést, že v převážné většině případů v rodinách pracovali pouze muži a ženy byly v domácnosti. Ženy pracovaly v případech, kdy například žily samy s dětmi nebo byly úplně samy anebo pokud šlo například o služebné nebo pomocné síly v rodinách nebo rodinných podnicích. Pokud ženy zaměstnání navštěvovaly, tak šlo také velmi často o tovární dělnickou práci, dále pak také například švadleny, krejčové, několik učitelek, uklízeček nebo pracovník v pohostinství. Byla zde také zdravotnice a několik kloboučnic, které vyráběly tehdy častý módní doplněk jak mužů, tak žen [AT – sčítání 1910: vol 132].

Lidé, především pak muži, byli okolo 15 roku věku většinou učni u různých řemeslníků, šlo například o pekaře, tesaře, krejčí či ševce atd. Poté okolo 18 roku už povětšinou byli v pracovním procesu, až na několik výjimek v podobě studentů. Také častým jevem bylo to, že pokud byl muž nějaký řemeslník, jeho synové pak v daném řemeslu pokračovali. Pro příklad mohu uvést, že se zde v rodinách dědilo kovářské, řeznické, holičské nebo tesařské povolání [AT – sčítání 1910: vol 132].

Z hlediska ekonomické činnosti a povolání obyvatel zde převažovaly továrny na výrobu papírenského zboží, které byly vlastně i dominantou Svobody nad Úpou. Své zastoupení zde ale měly také další dvě ve městě fungující firmy, kterými byla svíčkárna a strojírna. Svobodská svíčkárna, fungovala v době sčítání již přes 30 let a zcela jistě poskytovala zdejším lidem zdroj obživy formou dělnické práce. Strojírna, v roce 1910 byla v chodu již 17 let. I v kolonkách povolání se u svobodských obyvatel ve sčítacích arších často objevovala práce ve strojírně a kovářské řemeslo. Většinou ale bylo uvedeno pouze práce ve strojírně. Často také lidé u povolání uváděli pouze práce v továrně a konkrétně v jaké už upřesněno nebylo. Vzhledem k tomu, že přímo ve městě fungovalo několik průmyslových podniků, ale nejen ve městě, ale i v blízkém okolí, například textilní závody

v Mladých Bukách a Trutnově, tak se dá odvozovat, které továrny zde mohly lidem poskytovat zaměstnání. V maršovském okrese si ale myslím, že to byly především právě papírny, kde muži pracovali jako dělníci, topiči, obsluhovači strojů, mechanici, běličci. Povolání v průmyslovém odvětví zde tehdy jednoznačně převládalo, v českých zemích obecně ale v roce 1910 převládalo spíše zemědělství, a to hlavně u českých obyvatel. U obyvatelstva německého se jednalo především o povolání v průmyslovém odvětví, což potvrzuje i Svoboda nad Úpou [AT – sčítání 1910: vol 132].

Vzhledem k tomu, že horské podnebí pro zemědělství není úplně vhodné, tak se v této oblasti objevilo víceméně jen v několik případech. Co se ale také celkem často opakovalo bylo tesařské a truhlářské řemeslo, jelikož dřevo-hospodářský průmysl a zpracovávání dřeva zde díky zdejším lesům měl také velké uplatnění. Z dalších povolání se vyskytovaly například dělnické práce na stavbě, zednické práce atd., které se objevovaly u dočasně přítomných obyvatel, kteří ve městě pobývali kvůli práci, z dalších pak také malíři a natěrači. Nechyběly ani úřednické práce, obchodníci, klempíři, sedláři nebo železniční pracovníci a dělníci a také kočí, kteří pracovali také pro železnici, kdy odváželi cestující z nádraží koňským povozem dál. Žil zde také fotograf, provazník, knihtiskař, lesník, lékař, účetní, hodinář, ředitel školy, několik učitelů, kdy někteří z nich zde ale pobývali jen dočasně nebo majitel loterijní agentury [AT – sčítání 1910: vol 132].

8. Sčítání lidu z roku 1921 a Svoboda nad Úpou

Stejně jako v předchozí kapitole nejprve z důvodu kontextu popíšu několik základních charakteristik pro území Čech, Moravy a Slezska, následně pro župu Hradec Králové, politický okres Trutnov a soudní okres Maršov, kam město v té době spadalo. Poté se budu věnovat sčítání lidu z roku 1921 již pro Svobodu nad Úpou.

8. 1 České země v číslech z pohledu sčítání lidu 1921

Při sčítání lidu v roce 1921 měla Československá republika 13 613 172 přítomných obyvatel, a to domácích i cizích. Na území Čech, Moravy a Slezska bylo zjištěno 10 005 734 přítomného obyvatelstva. Na Slovensku to pak byly 3 000 870 a v Podkarpatské Rusi 606 568. Československou národnost z veškerého přítomného obyvatelstva uvedlo v rámci celé republiky 8 819 663 obyvatel. Německou národnost pak uvedlo 3 218 005 lidí, z toho 2 230 213 ji uvedlo v Čechách. Mužů bylo v rámci českých zemí celkem 4 801 623. Žen bylo opět o něco více, a to 5 204 111. Co se týká přímo československých státních příslušníků, tak těch bylo na území Čech, Moravy a Slezska 9 815 999. Na Slovensku 2 958 557. Národnost uváděli českoslovenští státní příslušníci následovně. Za Čechy, Moravu a Slezsko uvedlo československou národnost 6 727 408 lidí. Německá národnost měla v rámci zmíněného území zastoupení v počtu 2 973 208. Na Slovensku československou národnost uvedlo 2 013 792 československých státních příslušníků. Německá národnost na Slovensku neměla příliš velké zastoupení, konkrétně ji uvedlo 139 900 domácích obyvatel. Pro zajímavost zde ještě zmíním zastoupení Židů v Československé republice, kteří mohli v roce 1921 vůbec poprvé při sčítání uvést židovskou národnost. Nejvíce židovského obyvatelstva podle výsledků sčítání žilo na území Podkarpatské Rusi v počtu 81 529 a na Slovensku v počtu 73 628. Dokonce i na Moravě jich žilo o několik tisíc víc než v Čechách. Konkrétně na Moravě to bylo 18 440 a v Čechách 12 578 [Státní úřad statistický 1925].

V otázce náboženského vyznání ze sčítání vyšla opět naprostá převaha římskokatolického vyznání. Celkově uvedlo římskokatolické vyznání za české země

8 201 464 přítomných obyvatel. Kromě toho ale také dominovalo v roce 1920 vzniklé československé náboženské vyznání, které na českém území vyznávalo přes 500 000 obyvatel, čímž předčilo i evangelické vyznání [Český statistický úřad 1995: 9-12]. V otázce gramotnosti uvedlo přibližně 9 677 184 (97 %) obyvatel českých zemí starších pěti let, že umí číst a psát - 4 674 193 mužů a 5 003 080 žen. Průměrně ale byly o jedno procento gramotnější muži. To představuje asi 97 % mužů a 96 % žen. Jak v Čechách, tak i na Moravě a ve Slezsku ze všech národností měli nejvyšší úroveň gramotnosti lidé židovské národnosti [Státní úřad statistický 1927]. Z hlediska ekonomické činnosti domácího obyvatelstva příslušného k povolání a jeho národnosti to již vyznělo lépe pro kategorii zaměstnání v oblasti průmyslu a živností. A to především v Čechách a ve Slezsku. Na Moravě pak u československé národnosti dále převažovalo zemědělství. U německé národnosti byl počet mezi průmyslem a zemědělstvím celkem vyrovnaný. Druhou nejčastější kategorií bylo zemědělství, lesnictví, rybářství a následně obchod, peněžnictví a doprava. V průmyslu celkově za české země podle sčítání pracovalo 2 551 228 obyvatel s československou národností. S německou národností pak 1 312 407 obyvatel. Zemědělská činnost měla u obyvatel československé národnosti zastoupení v počtu 2 315 098. U obyvatel německé národnosti to bylo ale výrazně méně, a to 799 521 [Státní úřad statistický 1925].

Tab. 6 Počet domácích obyvatel podle území a národnosti v roce 1921

Území	Počet československých státních příslušníků (domácích obyvatel)	Národnost	
		československá	německá
Čechy	6 576 825	4 382 788	2 173 239
Morava	2 616 436	2 048 426	547 604
Slezsko	622 738	296 194	252 365

Celkem	9 815 999	6 727 408	2 973 208
---------------	-----------	-----------	-----------

Zdroj dat: Statistická příručka republiky Československé II.: Státní úřad statistický 1925.

Tab. 7 Přítomné obyvatelstvo podle pohlaví v roce 1921

Území	Celkem přítomného obyvatelstva	Z toho	
		mužů	žen
Čechy	6 670 582	3 207 636	3 462 946
Morava	2 662 884	1 270 676	1 392 208
Slezsko	672 268	323 311	348 957
Celkem	10 005 734	4 801 623	5 204 111

Zdroj dat: Statistická příručka republiky Československé II.: Státní úřad statistický 1925.

Tab. 8 Domácí obyvatelstvo dle národnosti příslušné k povolání v českých zemích

Skupina povolání	Počet domácího obyvatelstva podle národnosti příslušného k povolání v českých zemích	
	československá	německá
Průmysl	2 551 228	1 312 407
Zemědělství	2 315 098	799 521

Zdroj dat: Statistická příručka republiky Československé II.: Státní úřad statistický 1925.

Královehradecká župa měla v roce 1921 celkem 506 756 přítomného obyvatelstva, z toho bylo 241 085 mužů a 265 671 žen. Z československých státních příslušníků uvedlo 360 024 československou národnost a 141 805 německou národnost. Politický okres Trutnov měl celkem 75 943

československých státní příslušníků, z toho bylo 20 071 československé národnosti a 55 735 německé národnosti. Soudní okres Maršov pak měl celkově 8 968 domácích obyvatel, z čehož bylo 8 802 německé národnosti a pouze 165 české národnosti. Z ostatních soudních okresů politického okresu Trutnov měla pouze Úpice převahu československé národnosti s 14 874 obyvateli nad německou s 329 obyvateli [Státní úřad statistický 1924, 1925].

8. 2 Svoboda nad Úpou z pohledu sčítání lidu 1921

Tato podkapitola bude věnována tomu, jak město Svoboda nad Úpou vypadalo 11 let od posledního sčítání lidu a zároveň posledního v rámci Rakouska-Uherska. V průběhu 11 let se odehrály dvě zlomové historické události, které mohly mít vliv i na Svobodu nad Úpou.

8. 2. 1 Počet obyvatelstva

V počtu obyvatel ve Svobodě došlo mezi sčítáními lidu ke změně. Počet obyvatel zde totiž klesl. V roce 1921 zde bylo bez mála 1300 zapsaných lidí, přesněji 1291. Při prvním československém cenzu už v arších nebyly zaznamenávány osoby jakýmkoliv způsobem nepřítomné, to znamená, že se stav přítomnosti či nepřítomnosti (čili trvale přítomný(á), dočasně přítomný(á), trvale a dočasně nepřítomný(á)) při tomto sčítání již nezjišťoval, což také musím říci značně usnadnilo a zpřehlednilo práci s daty, a tak osoby, které byly v každém ze sčítacích operátů zapsané, byly osoby v daný moment provádění sčítání lidu ve městě přítomné.

Snížení počtu obyvatel lze přikládat samozřejmě jednak přirozené obměně obyvatelstva, která mohla být důsledkem migrace, stěhování lidí či úmrtností, ale také právě zmiňovaným dvěma důležitým událostem, které se během té doby odehrály. Tak například i svobodští muži bojovali ve Velké válce, a ne všichni se z ní zpátky domů vrátili. Asi 333 mladých mužů ze Svobody do války narukovalo, což není vůbec malý počet, a z těchto mužů jich pak 63 buďto ve válce nebo později na následky válečných zranění zemřelo [Tichý 2014]. Z toho tedy vyplývá, že první světová válka měla také určitý vliv na snížení počtu obyvatelstva ve

Svobodě nad Úpou, a to nejen populace ve městě celkově, ale logicky zejména na tu mužskou. I vznik Československé republiky zde mohl hrát roli, protože určitě ne všichni němečtí obyvatelé, již Československa, s danou situací souhlasili a smířili se s tím, a tak odcházeli z republiky, asi především do Rakouska či Německa, k čemuž si myslím mohlo také u některých obyvatel Svobody dojít. Jeden z dalších důvodů ale mohl být také v tom, že v roce 1921 bylo ve městě mnohem méně dětí ve věkové kategorii 0-5 let, což znamená i nově narozených dětí. V tomto roce byla totiž ve Svobodě přibližně třetina dětí v tomto věku než v roce 1910, konkrétně necelých 50, což je opravdu celkem značný úbytek dětí [AT – sčítání 1921: vol 205, vol 205a]. Ten mohl být zase způsoben dozníváním důsledků války, mladí muži byli do války odvedeni, několik desítek jich nepřežilo a nerodilo se tolik dětí.

V uspořádání bydlení rodin to zůstalo stejné jako tomu bylo v roce 1910, což znamená, že rodiče bydleli s dětmi, a to i s dospělými dětmi, mnohdy opět šlo o vícegenerační bydlení s prarodiči nebo s jiným příbuzným či zcela cizím nájemníkem nebo s lidmi, kteří v rodině fungovali jako služebnictvo nebo pomocná síla v hospodářství. V jiném případě pak šlo také znovu, jako při předchozím sčítání, o především mužské učedníky různých řemesel. Kromě toho se zde také opět objevovalo několik dětí v pěstounské péči.

8. 2. 2 Pohlaví

V oblasti poměru mezi pohlavími došlo také ke změně. Výrazně se totiž prohloubil rozdíl mezi počtem obyvatel mužského a ženského pohlaví. Žen totiž bylo již o stovku více než mužů, což je oproti roku 1910 velký rozdíl. Konkrétní počet obyvatel mužského pohlaví byl ve Svobodě nad Úpou pár let po skončení první světové války a na počátku fungování československého státu 595, počet žen byl vyšší, ty představovaly celkem 696 obyvatel tehdejší Svobody [AT – sčítání 1921: vol 205, vol 205a].

Zatímco čtyři roky před zánikem Rakousko-Uherské monarchie byl poměr žen a mužů ve městě téměř shodný, v roce 1921 už byl více odlišný, žen bylo totiž už o osm procent více než mužů. Ženské pohlaví tak představovalo 54 % obyvatel

Svobody a mužské pak 46 % [AT – sčítání 1921: vol 205, vol 205a]. Když by se tyto výsledky pro Svobodu nad Úpou porovnály se situací v celých Čechách, tak se dá říci, že to úplně výsledkům pro české země, které jsem již dříve popsala, neodpovídalo, jako v případě roku 1910. Žen bylo celkem za Čechy, Moravu a Slezsko 52 % a mužů 48 %, zde byl rozdíl o 4 %, což je také rozdíl oproti předchozímu sčítání, ale stále o něco menší než v samotné Svobodě nad Úpou.

V celorepublikovém měřítku stálo za zvýšením rozdílu v poměru mezi ženským a mužským obyvatelstvem Československa určitě opět čtyřleté válečné období, a k tomu došlo i ve Svobodě. Jak jsem také říkala, poměrně hodně mužů bylo v roce 1910 ve městě jen dočasně přítomných, a dá se usuzovat, že kvůli práci či vyučení, takže to počet mužů také snížilo, pokud z města během 11 let odešli.

Poměr počtu žen a mužů bych ještě propojila s věkovou strukturou. Pro ukázkou bych zde zmínila několik údajů o úmrtnosti a naději dožití, které také ovlivňovaly strukturu společnosti. Muži všeobecně mají nižší věk dožití než ženy a v roce 1921 tomu bylo také tak, takže zde také mohla hrát roli i vyšší úmrtnost mužů. Celkově byla vyšší úmrtnost, zejména pak díky ještě ne tak vyspělému zdravotnictví, a především pak kvůli vysoké dětské úmrtnosti. Míra úmrtnosti ukazuje, že v roce 1921 zemřelo přibližně 214 nově narozených chlapců z 1000, v roce 2015 už pouze tři. U žen byla míra menší, a to u obou let, v roce 1921 to bylo asi 173 zemřelých z 1000 narozených žen a v roce 2015 to byly už jen dvě. Kromě toho věk dožití při narození byl u obou pohlaví mnohem menší, než je tomu dnes. Tak například v roce 1921 měli muži při narození naději se dožít věku přesně 49,7 let. Pokud se jedinec ale dožil jednoho roku, pátého roku věku atd., tak už se doba dožití zvyšovala. Z pohledu dnešní doby byl věk kolem 50 let opravdu velmi nízký na úmrtí, když se to porovná se současností, tak například v roce 2015 měli novorozenci mužského pohlaví naději na dožití 75, 8 let. Ženy měly v roce 1921 o několik let delší naději dožití než muži, přesněji to bylo 52,4 let, v roce 2015 pak měly novorozené ženy šanci dožít se věku 81,4 let [Český statistický úřad 2016b].

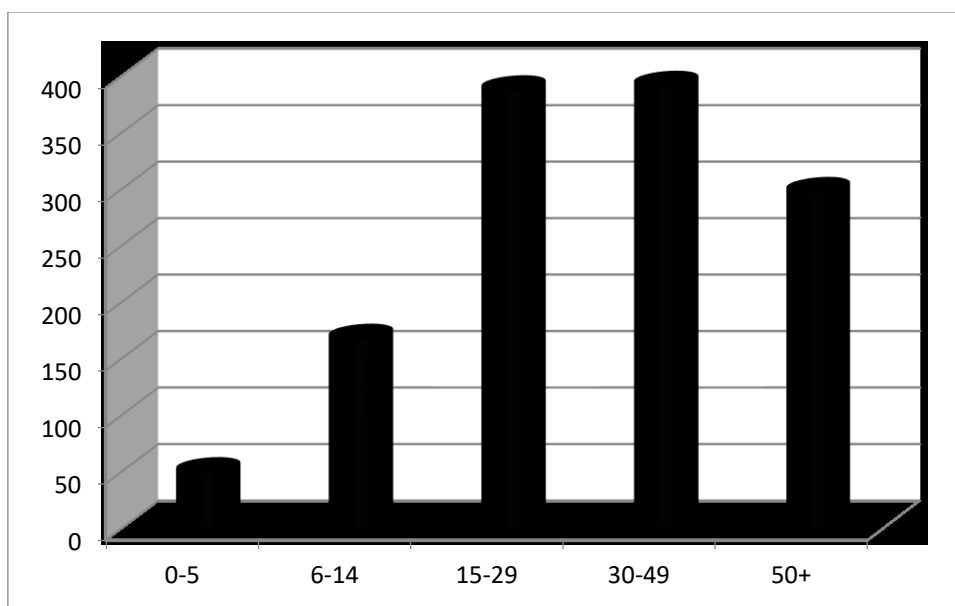
8. 2. 3 Věková struktura

Něco k věkové struktuře jsem již předestřela v několika řádcích již v předchozí části týkající se pohlaví obyvatelstva, a to v oblasti naděje dožití. Nyní se zaměřím na věkovou strukturu města Svoboda nad Úpou v roce 1921. Nejprve bych začala průměrným věkem obyvatel, ten obecně vzrostl. Obyvatelstvo města během 11 let mezi cenzy o něco zestárlo. Průměrný věk svobodských obyvatel byl na počátku První republiky 33,6 let, ten se tak zvýšil o 4 roky. Především pak u mužů průměrný věk výrazněji vzrostl a víceméně se přiblížil průměrnému věku žen, který byl ale stále o něco vyšší. Konkrétně populace žen ve Svobodě zestárla v průměru o 3,3 roky. U mužů, jak jsem už naznačovala, došlo k výraznějšímu posunu a zvýšení věkového průměru, ten vzrostl o 4,7 roků, takže téměř o pět let [AT – sčítání 1921: vol 205, vol 205a].

Věk obyvatel jsem si stejně jako u sčítání lidu z roku 1910 rozdělila do několika věkových kategorií. Jde opět o věkové skupiny 0-5 let, 6-14 let, 15-29 let, 30-49 let a 50 a více. Rozložení obyvatelstva dle věkových kategorií znázorňuje přiložený graf. Znovu, stejně jako v roce 1910, byla nejpočetnější skupinou kategorie obyvatel ve věku 30-49 let, která tvořila něco málo přes 30 % populace Svobody nad Úpou, tomu odpovídá i průměrný věk obyvatel. Avšak přesně 30 % měla i kategorie lidí ve věku 15-29 let, která, co do počtu vzrostla, měla jen o čtyři jedince méně než skupina 30-49 let, a tak v tomto ohledu došlo k dorovnání mezi těmito dvěma kategoriemi. Za nimi pak byla další nejpočetnější skupinou věková kategorie 50 a více let s 23 %. Nejmenší skupinu tvořily děti ve věku 0-5 let, kdy došlo k jejich značnému poklesu a děti v tomto věku tvořily jen necelá 4 % obyvatelstva města [AT – sčítání 1921: vol 205, vol 205a].

Proč došlo k tomu, že se průměrný věk zvýšil, může mít hned několik příčin. Například za tím může opět stát i to, že značné množství mladých mužů ze Svobody nad Úpou zemřelo za války, s tím souvisí i to, že se v tomto období nerodilo tolik dětí. To znamená zvýšení věkového průměru v důsledku války, ale také vysokou dětskou úmrtností. Tím vším by se samozřejmě věkový průměr snižoval.

Graf 2. Rozložení obyvatelstva podle věkových kategorií v roce 1921



Zdroj dat: vlastní empirické šetření: AT – sčítání 1921: vol 205, 205a.

8. 2. 4 Národnost

K výrazné změně u sčítání lidu v roce 1921 došlo především v oblasti principu zjišťování národnosti obyvatelstva. V rámci Československé republiky došlo k posunu a národnostní struktura státu se začala určovat podle mateřského jazyka sčítaných osob. Na rozdíl od metody obcovací řeči za rakouských cenzů, díky níž se zprostředkovaně, a ne napřímo stanovovala národnostní skladba, která v oblastech většinově německých znevýhodňovala české obyvatelstvo.

Kolonka na zjištění tohoto údaje byla označena pojmem národnost, závorka ještě upřesňovala, že se jedná o národnost dle mateřského jazyka. Ve Svobodě nad Úpou se v tomto roce tedy vyskytovaly dvě národnosti – německá a česká, z čehož německá národnost opět jednoznačně dominovala. Vzhledem k příjmením rodin, jsem předpokládala, že českou národnost uvede mnohem více lidí. Českou národnost z celkového počtu 1291 lidí uvedlo pouze 18 osob. Z pohledu pohlaví se pak jednalo o asi o deset žen a osm mužů. Z toho vyplývá, že zbytek obyvatelstva, přesněji 1273 přítomných osob už bylo národnosti německé. Z tohoto malého zastoupení českých obyvatel se jednalo o jednu celou, trojčlennou rodinu a jinak se vesměs jednalo o samostatné jedince pobývajících v německých

rodinách nebo o muže či ženu z manželského páru. Zajímavostí ale byla rodina Cihlářova se třemi členy, v níž oba z rodičů uvedli českou národnost, tedy český mateřský jazyk, ale u jejich 23leté dcery byl německý mateřský jazyk. Vzhledem k tomu, že se dcera již narodila ve Svobodě nad Úpou, je možné, že díky německému území, mluvila od malička nejen s rodiči pouze německy, a kdy se tak němčina stala jejím mateřským jazykem [AT – sčítání 1921: vol 205, vol 205a]. Češi tak nové metody zjišťování národnosti příliš nevyužili.

Jak jsem se již zmínila, českých jmen se ale ve městě vyskytovalo mnohem více než jen u těch, co skutečně českou národnost do sčítacího archu uvedli. Stejně jako tomu bylo v roce 1910. Pro představu šlo o jména (i v nepřechýleném stavu) jako Beránek, Souček, Hladina, Krejza, Král, Kolář, Tomek, Brázda, Sklenka, Jirka, Svoboda, Soudil, Malý, Jirsák, Košťál, Žlab nebo Rudolf. Vyskytovaly se zde i jména poněmčená jako Petterka, Nowotný, Pettera, Kubesch, Hruschka, Nowák, nebo Worel [AT – sčítání 1921: vol 205, vol 205a]. Z toho vyplývá, že podle příjmení by zde bylo mnohem více českého obyvatelstva, ale asi právě vlivem německého prostředí, německou mluvou a možná zvyku nebo i tím, že se mnozí považovali spíše za Němce, obzvláště pokud se zde již narodili, tak zde příliš Čechů dle mateřského jazyka nebylo. A dokonce jen ve čtyřech případech se stalo, že Češi arch vyplňovali česky. Většinou totiž i tak psali německy.

8. 2. 5 Náboženské vyznání

V českých zemích mělo převahu římsko-katolické vyznání s 82 %, poté následovalo československé s 5 % a evangelické se 4 % [Srb 2004: 162].

Co se týká náboženského vyznání obyvatelstva Svobody nad Úpou v roce 1921, tak už bylo o něco pestřejší než v roce 1910. I když samozřejmě opět s jasnou převahou vévodilo římsko-katolické vyznání, které uvedlo přes 1260 osob. Z celkového počtu 1291 přítomných obyvatel jinou víru než římsko-katolickou nebo bez víry uvedlo 25 lidí – 14 mužů a 11 žen. Katolická víra má několik větví, z nichž ve městě tehdy žil jeden muž, který byl starokatolického vyznání a jedna žena, která vyznávala arménsko-katolickou víru. Katolíků bylo nejvíce, po nich následovali evangelíci, kterých bylo devět, z toho bylo pět žen evangelického

vyznání a čtyři muži. Z evangelického vyznání zde byla zastoupeno opět augsburské, ale také luteránské. Žili zde také dva lidé, muž a žena, kteří byli vyznáním adventisté [AT – sčítání 1921: vol 205, vol 205a].

I v roce 1921 žili ve městě židovští obyvatelé a jejich počet byl vyšší, než tomu bylo roku 1910. Pobývala zde jedna židovská rodina, kterou tvořilo šest členů, dva muži a čtyři ženy. Možnosti, kterou měli Židé za První republiky jakožto národnostní menšina, tedy uvést židovskou národnost ale tito lidé židovské víry nevyužili, což znamená, že uvedli nebo si ponechali podle mateřského jazyka národnost německou, a to i když znalost jazyka jidiš nemuseli dokládat [AT – sčítání 1921: vol 205, vol 205a]. V tomto ohledu toho ale využili židovští obyvatelé z blízkého Trutnova. Tam bylo v roce 1921 zjištěno 397 obyvatel s židovskou vírou a z tohoto počtu jich pak 53 také uvedlo, že jsou národností Židé [Wlaschek 1991: 5].

Ve Svobodě nad Úpou bylo nejvíce římských katolíků, na druhém místě pak byli evangelíci. V rámci výsledků za české země ale evangelické vyznání předčila československá víra, která byla založena teprve rok před sčítáním lidu. I ta měla ve Svobodě své malé zastoupení. Uvedli ji dva mladí čeští muži ve věku 14 a 20 let. U čtyř mužů pak bylo zaznamenáno, že jsou bez víry. Jednalo se o dva Čechy a dva Němce [AT – sčítání 1921: vol 205, vol 205a]. Ateismus celkově totiž začal stoupat, oproti roku 1910 vzrostla nepřislušnost k žádné církvi přibližně o 7 % [Srb 2004: 162].

8. 2. 6 Gramotnost

Gramotnost v českých zemích zůstala víceméně stejná, pohybovala se stále okolo 97 %.

Dětí ve věku 0-5 let bylo v roce 1921 asi 49, ty ještě nebyly schopny číst a psát. Oproti roku 1910 ale šestileté děti ještě neuměly číst a psát, o 11 let dříve bych řekla, že většina takto starých dětí již čtení a psaní ovládala, konkrétně to bylo na dvě desítky dětí. V roce 1921 bylo dětí ve věku šest let přibližně 13 a byly ještě negramotné. Z osob starších pak neumělo ani číst ani psát devět lidí – sedm žen a dva muži, což je výrazné snížení počtu negramotných lidí. Navíc se v tomto

případě jednalo z větší části o sedmileté děti, kterých bylo negramotných pět. Znalost pouze čtení uvedli dva lidé, a to jeden muž a jedna žena, což znamená, že počet těchto lidí také o několik jedinců klesl [AT – sčítání 1921: vol 205, vol 205a].

Počet lidí ve městě starších pěti let, kteří mohli být potencionálně gramotní, byl 1242. Z tohoto počtu jich celkem asi 24 uvedlo, že psát a číst neumí nebo ovládají pouze čtení. Zcela gramotných bylo ve Svobodě nad Úpou 1218 obyvatel, což reprezentuje 98 % populace obyvatel města starších pěti let. Úplnou negramotnost uvedlo, jak jsem psala výše, 24 lidí a částečnou gramotnost dvě osoby, což představuje 2 % z lidí starších pěti let, z kterých ale většinou šlo o děti ve věku šesti a sedmi let [AT – sčítání 1921: vol 205, vol 205a].

Důvodem proč děti v šesti a některé i v sedmi letech neuměly číst ani psát může být opět pozdějším věk nástupu do školy než v šesti letech. To že počet negramotných ve Svobodě klesl, mohl být ovlivněno také právě tím, že klesl počet obyvatel vůbec. To znamená, že například starší lidé, kteří v roce 1910 neovládali čtení ani psaní nebo pouze psaní, už mohli zemřít, ostatní z negramotných byly pak spíše zase děti, tudíž ty se to během let doučily anebo se další negramotní lidé z města odstěhovali.

8. 2. 7 Domovská příslušnost

Domovskou příslušnost k obci v roce 1921 uvedla ve Svobodě nad Úpou více jak polovina přítomných obyvatel, což je tedy více než v roce 1910. Tehdy to byla méně jak polovina z přítomných lidí, v tomto případě ale bylo celkem osob přítomných více než v roce 1921, a to více jak o dvě stovky lidí. Příslušnost k úřadu ve Svobodě uvedlo přibližně 687 lidí. Z hlediska pohlaví pak domovskou příslušnost k městu zaznamenalo o několik desítek více žen, bylo jich lehce přes 370. Z obyvatel mužského pohlaví uvedlo domovskou příslušnost ke Svobodě bez mála 320 jedinců [AT – sčítání 1921: vol 205, vol 205a].

Osob narozených přímo ve Svobodě bylo opět méně než polovina ze všech přítomných obyvatel. Narozených ve městě bylo téměř 530. Ženy i v tomto převládaly, a tak obyvatelek narozených ve Svobodě nad Úpou bylo asi 277, zatímco mužů 252. U ostatních obyvatel, kteří se ve Svobodě nenarodili opět,

stejně jako v roce 1910, převládala místa narození většinou v okolních a nedalekých obcích a městech. Především pak Maršov, Mladé Buky, Trutnov nebo Velká Úpa nebo města z jiných částí Čech. Přesto zde bylo ale také pár lidí narozených ve Slezsku, na Moravě, v Praze anebo v Rakousku či Německu, Polsku nebo dokonce Maďarsku, kde měli například někteří z nich i domovskou příslušnost. U těchto lidí mohlo jít i o hosty, kteří zde pobývali jen dočasně. Lidé ale kromě domovské příslušnosti a místa narození měli povinnost v rámci sčítání lidu také uvést, od kdy v obci žijí, což se ale ostatně zjišťovalo i v cenzech za Rakouska-Uherska. Z tohoto pohledu ale bylo zajímavé sledovat kolik nových obyvatel přibýlo do Svobody nad Úpou po roce 1910. Během válečného období a po vzniku Československé republiky přišlo do města, nebo zde pobývalo něco málo přes 300 nových obyvatel, z nichž bylo 11 Čechů. Často také lidé přicházeli po politickém převratu v roce 1918. Mnoho z těchto lidí zde ale také mohlo být pouze dočasně, jelikož se ale už dočasná přítomnost nezjišťovala, jako tomu bylo v předchozím sčítání, tak to nelze přesně určit. Tyto osoby ani nebyly v obci dostatečný počet let, aby tam mohly získat domovskou příslušnost [AT – sčítání 1921: vol 205, vol 205a].

8. 2. 8 Ekonomická činnost a povolání

Co se týká ekonomické činnosti a povolání v roce 1921, tak k žádným velkým změnám ve Svobodě nad Úpou nedošlo a obyvatelé pracovali průměrně od 18-19 let. Veškeré obecné informace o zdejší ekonomické činnosti obyvatel souhlasí s rokem 1910. I v počátcích První republiky v této oblasti dominovaly opět papírny a další dvě svobodské továrny – svíčkárna a strojírna. A vlastně celkově opět jednoznačně převládala oblast průmyslu, po němž následovala oblast obchodu. Zemědělství se jako zdroj obživy vyskytovalo u obyvatel Svobody ojediněle. Vzhledem k tomu, že se při tomto sčítání metodologie v otázce povolání lišila od roku 1910 a zaznamenávalo se i bližší označení závodu, kde sčítané osoby pracovaly, dalo se mnohem lépe určovat, ve kterém z jmenovaných podniků byly zaměstnány, pokud uvedly jako povolání práci v továrně. Jako u předešlého cenzu byla práce jak v papírnách, tak v ostatních podnicích především formou

dělnického zaměstnání, jednalo se tak o topiče, obsluhu strojů, dělníky, kteří mleli celulózu, ale i například řidiče atd. Z několika papíren fungujících v oblasti města byla asi nejvíce uváděna továrna Prospera Piette a dále pak firma Röeder. Zaměstnání ale poskytovala svobodským lidem i papírna Weissshuhn v sousedící obci Mladé Buky. Ve svíčkárně šlo také o dělnické práce, zde byli především voskaři či baliči již hotových výrobků. Strojírna zaměstnávala například kováře, brusiče či zámečníky. Chod továrny vyžadoval ale také jiné práce než jen dělnické, které měly za úkol zhotovovat výrobky, tudíž šlo i o administrativní pracovníky nebo účetní [AT – sčítání 1921: vol 205, vol 205a].

Kromě povolání, které poskytovaly tyto tři pro Svobodu nad Úpou významné podniky, se hojně u mužů znovu vyskytovala práce se dřevem – tesaři, truhláři nebo dřevo-soustružníci. Z dalších povolání zde měli své zastoupení například pekaři, cukráři krejčí, řezníci, ševci apod. U takovýchto řemesel šlo většinou také o dědičné povolání, kterým synové navazovali na své otce. Mnohdy u mistrů řemesla v rodině pobývali mladí muži, kteří se danému řemeslu učili. Žilo zde také například několik učitelů, kočích, klempířů, malířů, sedlářů, obuvníků, bednářů, obchodníků, fotografů, pracovníků ve spořitelně či v bankovníctví, a to buď ve Svobodě nebo i Trutnově anebo také pracovníků na železnici či poště. Z dalších povolání tu byl kominík, muzikant, majitel zahradnictví nebo trafikant, architekt či majitel lékárny. Ženy byly často v domácnosti, ty kolem dvacátého roku věku ale většinou už pracovaly, a to zase především jako dělnice v papírnách, bylo zde ale také několik učitelek, vychovatelka nebo porodní asistentka. Ženy také pracovaly i v pohostinství, jako švadleny nebo kloboučnice. Jedna žena dokonce pracovala jako zvoník, a ta zde žila již v roce 1910. Malý počet lidí ze Svobody byl zaměstnán ještě v textilních továrnách, které byly pro trutnovskou oblast také typické. Nezaměstnaní obyvatelé se vyskytovali pouze výjimečně a tuto skupinu tvořilo pouze zanedbatelné množství obyvatel [AT – sčítání 1921: vol 205, vol 205a].

9. Shrnutí výsledků sčítání lidu pro Svobodu nad Úpou z let 1910 a 1921 dle výzkumných otázek

9. 1 Výzkumná otázka č. 1: Jak se město Svoboda nad Úpou proměnilo v letech 1910 a 1921?

Svoboda nad Úpou mezi lety 1910 a 1921 prošla několika proměnami, i když na první pohled nešlo o změny nijak výrazné. Například v počtu obyvatelstva došlo ke změně, a to ke změně negativní, jelikož ve městě počet přítomného obyvatelstva klesl z 1575 lidí na 1291. Za snížením počtu obyvatel stála jednak přirozená změna a obměna obyvatel, tedy úmrtnost a migrace lidí, ale svůj podíl na tom měla i první světová válka, která Svobodě nad Úpou vzala několik desítek mužů a díky níž se rodilo méně dětí, které by nahrazovaly již osoby zemřelé.

I co se týká pohlaví a podílu obyvatelstva došlo v tomto směru ve Svobodě ke změně. Ta byla celkem znatelná, jelikož počet mužů a žen v roce 1910 byl víceméně vyrovnaný, kdežto v roce 1921 se rozdíl prohloubil a žen bylo již o stovku více než mužů. Zatímco v roce 1910 ženy představovaly 51 % obyvatelstva a muži 49 %, tak v roce 1921 už byl poměr žen a mužů 54 % ku 46 %. Za hlavní příčinu poklesu počtu mužů pokládám především zásah Velké války.

V oblasti věkové struktury došlo také k určité proměně. Populace Svobody nad Úpou o něco zestárla, a tak zatímco průměrný věk přítomných obyvatel v roce 1910 byl 29,6 let, tak v roce 1921 stoupl na 33,6 let. V obou letech měli obecněji vyšší průměrný věk ženy, avšak několik let po válce se průměrný věk mužů téměř blížil k průměrnému věku žen. Věková kategorie 15-29 let se během 11 let dostala na stejnou úroveň jako skupina 30-49 let. Nejvýraznější změnou, která ovlivnila průměrný věk obyvatel města, byl úbytek dětí ve věku 0-5 let. Tato kategorie v roce 1910 čítala asi 151 jedinců, v roce 1921 pak jejich počet rapidně klesl na téměř 50 takto starých dětí. Příčinou byla nižší porodnost ve válečném období, ale i těsně po něm.

I co se týká víry obyvatelstva prošlo město lehnou proměnou. Především pak v roce 1921 se objevilo více typů víry a větví jednotlivých náboženství. V roce 1910 zde měla zastoupení tři náboženská vyznání – katolické, evangelické a

izraelitské. V roce 1921 se ve Svobodě vyskytovali lidé opět katolického, především římsko-katolického, ale v jednom případě i starokatolického nebo arménsko-katolického vyznání, dále pak znovu evangelíci (9), jejichž počet ale klesl, židé (6), u nichž počet zase naopak stoupl, adventisté (2) či lidé s novým československým vyznáním (2). Trend vzrůstajícího ateismu po válce se projevil i zde, při prvním československém sčítání byli čtyři lidé bez náboženského vyznání.

Úroveň znalosti čtení a psaní u obyvatel města byla vcelku vysoká, a ještě se o něco zvýšila. Projevoval se tak trend obecně zvyšující se gramotnosti. V roce 1910 bylo gramotných 97 % obyvatel starších pěti let, v roce 1921 gramotnost o něco stoupla a činila 98 %, negramotné při tomto cenzu z větší části ale představovaly děti staré 6-7 let. V tom je rozdíl proti roku 1910, kde již většina dětí ve věku 6 let už čtení a psaní ovládala a negramotné tvořili především dospělí lidé ve starším věku.

Dalším sledovaným znakem byla domovská příslušnost obyvatel k městu, kde také došlo k posunu. V roce 1910 byla k obci příslušná méně jak polovina obyvatel, kolem 720 lidí, naopak v roce 1921 to byla více jak polovina. Těchto lidí bylo téměř 690. Roli zde hrál ale počet obyvatel, který klesl nebo uplynutí potřebné doby k získání domovské příslušnosti.

9. 2 Výzkumná otázka č. 2: Jak na město dolehla první světová válka a vznik ČSR?

Na Svobodu nad Úpou dolehla z těchto dvou událostí zvláště první světová válka. 63 mladých mužů totiž buď během války nebo následně po ní v důsledku vážných zranění zemřelo, a pro tak malé město jako Svoboda nad Úpou to byla neopomenutelná ztráta. Tímto tak první světová válka zasáhla do počtu obyvatelstva, a i díky ní došlo k jeho poklesu. Ztráta několika desítek mužů v mladém věku měla samozřejmě také vliv na poměr ženského a mužského pohlaví v populaci města, kdy převaha žen po válce výrazně stoupla. To pak také úzce souvisí i s věkovou strukturou v těchto letech. Celkově průměrný věk ve městě

vzrostl, a především pak u mužů. Kromě toho se vliv války projevil i na poklesu porodnosti.

Vznik Československé republiky měl při sčítání lidu každopádně vliv na národnost obyvatel města, kdy možnosti uvedení národnosti dle mateřského jazyka využilo 18 Čechů. Dalším projevem bylo, že několik let po vzniku Československa také vznikla československá církev, která měla malé zastoupení i ve Svobodě nad Úpou. S náboženským vyznáním souvisí i to, že po válce, a právě po zániku monarchie římsko-katolická církev, která byla dvorem podporovaná, začala ztrácet a kromě toho po válce začal růst ateismus. I ve Svobodě se tento jev projevil, oproti roku 1910, kdy žádný z přítomných obyvatel neuvedl, že je bez vyznání, v roce 1921 zde byli čtyři obyvatelé, kteří byli již bez víry.

9. 3 Výzkumná otázka č. 3: Jak se ve městě vyvíjela národnostní situace?

Národnost obyvatel Svobody nad Úpou neprošla v daném období výraznou změnou, i nadále to bylo území převážně německé. I přes to ale k jistému posunu došlo. V roce 1910 bylo podle obcovací řeči prakticky 100 % obyvatel německy hovořících. Výjimku tvořila jedna jediná osoba s českou obcovací řečí, kterou bylo nemluvně narozené přímo v roce 1910, tudíž bylo nemožné, aby český jazyk běžně užívalo. Přesto zde ale množství Čechů v řádech desítek bylo. To dokazují česká příjmení, která se ve městě vyskytovala. Tím se potvrzuje, že obcovací řeč v těchto oblastech hrála ve prospěch německého jazyka a nebyla tak dobrým a příznivým prostředkem pro zjišťování národnosti.

V roce 1921 českou národnost ve Svobodě uvedlo 18 lidí. Zbytek tvořilo obyvatelstvo německé národnosti. Velký počet to sice není, ale určitá změna to oproti roku 1910 to byla. Opět ale, jen podle příjmení, která byla typicky česká, by českých obyvatel mohlo být více.

Pravý důvod těžko určit, ale domnívám se, že příčinou mohlo být to, že se v místě nebo okolí narodili a byli zvyklí mluvit německy už od malička, žili a pracovali v německém prostředí, a tak uvedli i němčinu jako jazyk mateřský. Dalším důvodem, v případě obou let, mohl být i možný nátlak ze strany německých zaměstnavatelů.

Závěr

Ač se to v dnešní době moc nezdá, tak Svoboda nad Úpou byla od zhruba poloviny 19. století rozkvétajícím a prosperujícím městem, což se pak změnilo až po druhé světové válce. Papírenská výroba nabyla i světového ohlasu, a to především díky produkci cigaretového papíru. Nejrůznějších druhů papíru ale zdejší továrny nabízely mnohem více. Pro Svobodu nad Úpou je v oblasti papírenského průmyslu důležitý rod Piette původem z Lucemburska, zejména pak syn zakladatele jedné ze svobodských papíren Prosper Piette ml., jehož jméno doplňoval i šlechtický přídomek de Rivage, který získal za své zásluhy od císaře. Tuto minulost města nám dodnes připomínají budovy papíren, významnou osobnost města pak Pietteho náměstí v Dolním Maršově, který je dnes součástí Svobody nad Úpou či pamětní deska, taktéž v Maršově, vila papírenského podnikatele v bezprostřední blízkosti továrny anebo *Via Piette* – naučná stezka, která taktéž nese jméno muže, který se v mnoha oblastech zasloužil o rozvoj tohoto území. Papírenskou výrobu s těch významnějších ve městě doplňovala ještě strojírenská výroba a produkce voskového zboží a mýdel. Právě majitel svíčkárny a další významná osobnost města Franz Stephan se ve městě jako starosta postaral o množství velkých a důležitých změn. Důležitou součástí bylo i zavedení železnice, která na svém významu začala nabývat i se zvyšováním turistického ruchu, jak díky objevování horských hřebenů Krkonoš, tak i díky lázeňským hostům v blízkých Janských Lázních. V tomto duchu fungovala Svoboda nad Úpou i na začátku 20. století.

Odpovědí na první výzkumnou otázku, jak se v období mezi sčítacími roky město Svoboda nad Úpou proměnilo, je to, že město určitou změnou během let prošlo. Nešlo sice o změny razantní, přesto ale k nějakým došlo. Město se proměnilo v několika ohledech. Začala bych úbytkem přítomného obyvatelstva, jehož počet klesl. Změnou, kterou si město také prošlo, bylo zvýšení rozdílu v počtu mužů a žen. Zatímco v roce 1910 bylo jejich počet takřka vyrovnaný, v roce 1921 byl rozdíl výraznější, žen bylo o stovku více než mužů. K určitým změnám došlo i v rámci věkové struktury obyvatelstva Svobody. Průměrný věk vzrostl z 29,6 let na 33,6 let. Průměrný věk žen vzrostl o 3,3 roky a mužů o bezmála

5 let. Věkové kategorie 30-49 let a 15-29 let se, co do počtu obyvatel, vyrovnaly na stejnou úroveň. K většímu rozdílu mezi těmito lety ale došlo u kategorie nejmenších dětí ve věku 0-5 let, kdy došlo ke značnému úbytku takto starých dětí. Co se týká náboženského vyznání obyvatel, tak k menší změně také došlo. Rozdíl byl v tom, že v roce 1921 zde mělo zastoupení více náboženských vyznání, a především se zde vyskytla i nově vzniklá československá víra, ale i ateisté. Gramotnost obyvatel starších pěti let, která byla vysoká, ještě o jedno procento stoupla z 97 % v roce 1910 na 98 % v roce 1921. Domovskou příslušnost k městu za Rakouska-Uherska uvedla méně jak polovina obyvatel, na počátku existence československého státu to již byla více jak polovina.

Ve Velké válce bojovalo přes tři stovky svobodských mužů, z nichž jich něco přes 60 zemřelo, což se na sčítání ukázalo. Tím pádem, odpovědí na druhou výzkumnou otázku je, že válka měla zcela určitě vliv na snížení počtu obyvatel, a to se pak projevilo i v jiných ohledech. Například právě v rozdílu počtu obyvatel ženského a mužského pohlaví, ale vliv byl patrný i na věkové struktuře, jelikož zemřeli mladí muži. Obecně se také rodilo méně dětí, které by právě průměrný věk snižovaly a které by nahradily zemřelé. Vznik republiky s sebou nesl i vznik československé církve, která měla i ve Svobodě své zastoupení. Začal také stoupat ateismus, který se projevil i ve Svobodě nad Úpou, a kde mohly mít vliv i, v takovém rozsahu nepoznané a nezažité, válečné události.

Národnostní situace prošla také určitým vývojem a v porovnání s rokem 1910 došlo určitě k posunu. V roce 1910 byla zjišťována podle obcovací řeči, která konkrétně na tomto území nahrávala německému obyvatelstvu, a tak se v roce 1910 ve Svobodě nad Úpou vyskytla pouze jedna osoba s českou obcovací řečí, kterou bylo ještě navíc nemluvně. V roce 1921 se již národnost udávala dle mateřského jazyka, čehož Češi příliš nevyužili. Počet Čechů nebyl nijak vysoký, bylo jich zde 18, i když podle českých příjmení by jich mohlo být více. V tomto smyslu by bylo zajímavé zjistit, jak se město z hlediska národnostního proměňovalo dále, například podle sčítání v roce 1930 anebo v prvním sčítání po druhé světové válce v roce 1950.

Svoboda nad Úpou prošla v tomto období přirozenou změnou, která byla ale také ovlivněna první světovou válkou i vznikem československého státu a která tak také tvoří historii města. V tomto případě tak nejde o změnu razantní a velkou, která přišla o několik let později s poválečným odsunem Němců a která změnila charakter města. Nepochybuji, že se v této oblasti našlo množství německých nacionalistů. Je ale nutné říci, že díky německému obyvatelstvu město vzniklo, rozkvétalo, a navíc fungovala zde řada továren, které poskytovaly množství lidí zaměstnání a které vyráběly vážené produkty známé i ve světě. A tak nám tyto stavby, i když některé chátrající, danou dobu alespoň připomínají.

Seznam literatury

Prameny

[1] Státní okresní archiv Trutnov, Okresní úřad Trutnov (1850-1938) – součástí fondu jsou sčítací operáty roku 1910 a 1921 pro Svobodu nad Úpou.

Dostupné také online z: <<https://familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QS7-897P-8PSB?owc=Q67ZH9K%3A227002901%2C231994601%3Fcc%3D1930345&wc=Q67ZH31%3A227002901%2C231994601%2C226977103%2C232008601&cc=1930345>>. Svoboda nad Úpou, roky 1910 a 1921. Vol 132 a 205, 205a.

[2] Bašta, Antonín, Albín Bráf. 1910. *Pokyny pro sčítání lidu po stránce národnostní*. Praha: Bursík&Kohout.

[3] Boháč, Antonín. 1926. *Národnostní mapa Republiky Československé*. Praha: Národopisná společnost českoslovanská.

[4] Boháč, Antonín. 1928. *Studie o populaci v Československé republice I*. Praha: Státní úřad statistický.

[5] Státní úřad statistický. 1920. *Statistická příručka republiky Československé I*. Praha: Státní úřad statistický.

[6] Státní úřad statistický. 1924. *Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921 I*. Praha: Státní úřad statistický.

[7] Státní úřad statistický. 1925. *Statistická příručka republiky Československé II*. Praha: Státní úřad statistický.

[8] Státní úřad statistický. 1927. *Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921 III*. Praha: Státní úřad statistický.

[9] Zemská statistická kancelář království Českého. 1913. *Statistická příručka království Českého*. Praha: Zemská statistická kancelář království Českého.

Monografie

[10] Čapková, Kateřina. 2013. *Češi, Němci, Židé?* 2. vydání. Praha-Litomyšl: Paseka.

[11] Český statistický úřad. 2006. *Statistika: od historie po současnost*. Praha: Český statistický úřad.

- [12] Český statistický úřad. 1995. *Náboženské vyznání obyvatelstva podle výsledků sčítání lidu v letech 1921–1991*. Praha: Český statistický úřad.
- [13] Efmertová, Marcela, Nikolaj Savický. 1998. *České země v letech 1848-1918*. Praha: Libri.
- [14] Fialová, Ludmila, Pavla Horská, Milan Kučera, Eduard Maur, Jiří Musil, Milan Stloukal. 1996. *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha: Mladá fronta.
- [15] Giddens, Anthony. 1999. *Sociologie*. Praha: Argo.
- [16] Horská, Pavla, Eduard Maur, Jiří Musil. 2002. *Zrod velkoměsta: Urbanizace českých zemí a Evropa*. Praha: Paseka.
- [17] Hroch, Miroslav. 1985. *Úvod do studia dějepisu*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- [18] Jandourek, Jan. 2007. *Sociologický slovník*. 2. vydání. Praha: Portál.
- [19] Kalibová, Květa, Zdeněk Pavlík, Alena Vodáková. 2009. *Demografie (nejen) pro demografy*. 3. přepracované vydání. Praha: Sociologické nakladatelství.
- [20] Kárník, Zdeněk. 2000. *České země v éře První republiky (1918-1938) I*. Praha: Libri.
- [21] Kárníková, Ludmila. 1965. *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754-1914*. Praha: Československá akademie věd.
- [22] Klimeš, Lumír. 1994. *Slovník cizích slov*. 5. vydání. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- [23] Majewski, Piotr M. 2014. *Sudetští Němci 1848-1948: Dějiny jednoho nacionalismu*. Brno: Conditio humana ve spolupráci s Muzeem druhé světové války v Gdaňsku.
- [24] Masaryk, Tomáš G. a kol. 1931. *Masarykův slovník naučný: lidová encyklopedie všeobecných vědomostí*. 5. díl. Praha: Československý kompas.
- [25] Masaryk, Tomáš G. a kol. 1932. *Masarykův slovník naučný: lidová encyklopedie všeobecných vědomostí*. 6. díl. Praha: Československý kompas.
- [26] Michlová, Marie. 2013. *Byli jsme a budem aneb česká každodennost 1914-1918*. Brno: Čas.
- [27] Musil, Jiří. 1967. *Sociologie soudobého města*. Praha: Svoboda.
- [28] Olivová, Věra. 2000. *Dějiny první republiky*. Praha: Karolinum.

- [29] Petrusek, Miloslav a kol. 1996. *Velký sociologický slovník*. 1. svazek. Praha: Karolinum.
- [30] Petrusek, Miloslav a kol. 1996. *Velký sociologický slovník*. 2. svazek. Praha: Karolinum.
- [31] Petrusek, Miloslav a kol. 2011. *Dějiny sociologie*. Praha: Grada.
- [32] Srb, Vladimír. 2004. *1000 let obyvatelstva českých zemí*. Praha: Karolinum.
- [33] Šedivý, Ivan. 2014. *Češi, české země a Velká válka 1914-1918*. 2. vydání. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- [34] Tásler, Radko, Luděk Jirásek, Antonín Tichý. 2003. *Těžba zlata v okolí Svobody nad Úpou*. Albeřice: Česká speleologická společnost za podpory Městského úřadu ve Svobodě nad Úpou.
- [35] Tichý, Antonín. 2005. *Janské Lázně a okolí na dobových pohlednicích*. Jilemnice: Gentiana.
- [36] Wlaschek, Rudolf M. 1991. *Jüdischen Leben in Trautenau/Nordostböhmen*. Dortmund: Forschungsstelle Ostmitteleuropa.

Články

- [37] Berrová-Brabcová, Petra. 2006. „Z historie sčítání lidu (1754-1910).“ *Demografie*. 2006, 48 (4): 274-277.
- [38] Berrová, Petra. 2009. „Sčítání lidu: Domovská příslušnost a další údaje zjišťované při censech v minulosti.“ [online]. [cit. 12. 3. 2017]. Dostupné z: <<http://www.mvcr.cz/clanek/scitani-lidu-domovska-prislusnost-a-dalsi-udaje-zjistovane-pri-censech-v-minulosti.aspx>>.
- [39] Kulichová, Hana. 1999. „Komu říkali „Otec Krkonoš“?“ Pp. 68-72 in Hana Kulichová (ed.). *Čítanka z východních Krkonoš*. Horní Maršov: Středisko ekologické výchovy a etiky Rýchory.
- [40] Mladá fronta Dnes – Královehradecký kraj. 2009. „Bývalá papírna ve Svobodě čeká na využití.“ *Mladá fronta Dnes*. 2009, 20 (152): C/ [1].
- [41] KRPA. 2005. „Historie – současnost – nové poselství skupiny KRPA.“ *Papír a celulózka*. 2005, 60 (5): 156-158.

- [42] Reil, Roman. 1996. „Prosper Piette – Rivage: podnikatelské rody.“ *Krkonoše-Vrchlabí*. 1996, 29 (8): 18:19.
- [43] Reil, Roman. 2006. „Židovská lóže Menorah v Trutnově.“ Pp. 117-122 in *Sborník příspěvků k 85. narozeninám Antonína Justa*. Trutnov: Muzeum Podkrkonoší v Trutnově a Státní okresní archiv v Trutnově.
- [44] Růžková, Jiřina. 2014. „145 let od konání prvního moderního sčítání lidu na území České republiky (1869).“ *Demografie*. 2014, 56 (3): 260-267.
- [45] Tichý, Antonín. 1996. „Tam kde končí koleje, začíná Svoboda.“ *Krkonoše*. 1996, 29 (3): 20-21.
- [46] Tichý, Antonín. 1999. „Nic není jak bývalo! Někdy je to dokonce lepší.“ *Krkonoše-Vrchlabí*. 1999, 32 (9): 14-15.
- [47] Tichý, Antonín. 2009a. „Bylo jich jedenáct.“ *Krkonoše-Jizerské hory*. 2009, 42 (9): 44-46.
- [48] Tichý, Antonín. 2009b. „Svoboda nad Úpou.“ [online]. [cit. 25. 6. 2017]. Dostupné z: <<http://www.freiheit.cz/2-freiheit---je-hezky-cesky-Svoboda-nad-Upou/38-svoboda-nad-upou.html>>.
- [49] Tichý, Antonín. 2010. „Svíčkárna.“ *Svoboda fórum*. 2010, 21 (732): 9-10.
- [50] Tichý, Antonín. 2011. „Historie Svobody v datech.“ [online]. [cit. 2. 4. 2017]. Dostupné z: <<http://www.musvoboda.cz/historie/94-historievdatech>>.
- [51] Tichý, Antonín. 2014. „Velká válka.“ *Svoboda fórum*. 2014, 25 (775): 14-15.
- [52] Tichý, Antonín. 2015. „Příkrášená skutečnost.“ *Svoboda fórum*. 2015, 26 (789): 17.
- [53] Tichý, Antonín. 2016. „Střípky z dějin: Apríl.“ *Svoboda fórum*. 2016, 27 (794): 16-17.
- [54] Tichý, Antonín. 2016/2017. „Do Vrajtu po kolejích. A dál?“ *Svoboda fórum*. 2016/2017, 27 (802): 20-21.
- [55] Suk, Aleš. 2013. „Počátky lyžování ve Svobodě nad Úpou a v Maršově.“ *Krkonoše – Jizerské hory*. 2013, 46 (2): 20-21.
- [56] Vašata, Ondřej. 2011. „Česká menšina ve Svobodě nad Úpou před 100 lety.“ *Svoboda fórum*. 2011, 22 (734): 13-14.

Internetové zdroje

- [57] Český statistický úřad. 2003. „*SLDB 2001 – kraj Vysočina – 2001.*“ [online]. Praha: Český statistický úřad [cit. 8. 3. 2017]. Dostupné z: <<https://www.czso.cz/csu/czso/13-6116-03--predmluva>>.
- [58] Český statistický úřad. 2010a. „*Sčítání lidu v Rakousku-Uhersku (1868-1910).*“ [online]. Praha: Český statistický úřad [cit. 11. 3. 2017]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/slodb/scitani_lidu_v_rakousko_uhersku_-1868_1910->.
- [59] Český statistický úřad. 2010b. „*První Československé sčítání lidu 1921.*“ [online]. Praha: Český statistický úřad [cit. 24. 3. 2017]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/slodb/prvni_ceskoslovenske_scitani_lidu_1921>.
- [60] Český statistický úřad. 2010c. „*Obsah sčítání lidu – 1921.*“ [online]. Praha: Český statistický úřad [cit. 26. 3. 2017]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/slodb/obsah_scitani_lidu_1921>.
- [61] Český statistický úřad. 2012a. „*Historie sčítání lidu na území České republiky I.*“ [online]. Praha: Český statistický úřad [cit. 8. 3. 2017]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/historie_scitani_lidu_na_uzemi_ceske_republiky_i_>.
- [62] Český statistický úřad. 2012b. „*Národnosti v ČR od r. 1921.*“ [online]. Praha: Český statistický úřad [cit. 8. 4. 2017]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/narodnosti_v_cr_od_r_1921>.
- [63] Český statistický úřad. 2015. „*Historie sčítání.*“ [online]. Praha: Český statistický úřad [cit. 11. 3. 2017]. Dostupné z: <https://vykazy.cz/csu/slodb/historie_scitani>.
- [64] Český statistický úřad. 2016a. „*95 let od prvního československého sčítání lidu.*“ [online]. Praha: Český statistický úřad [cit. 1. 4. 2017]. Dostupné z: <<https://www.czso.cz/csu/czso/95-let-od-prvniho-ceskoslovenskeho-scitani-lidu>>.
- [65] Český statistický úřad. 2016b. „*Demografická příručka – 2015 (část 8-2 a 8-6).*“ [online]. Praha: Český statistický úřad [cit. 12. 6. 2017]. Dostupné z: <<https://www.czso.cz/csu/czso/demograficka-prirucka-2015>>.

[66] Svoboda nad Úpou. 2011a. „*Historie Svobody nad Úpou.*“ [online]. [cit. 2. 4. 2017]. Dostupné z: <<http://www.musvoboda.cz/historie/86-historiesvobody>>.

[67] Svoboda nad Úpou. 2011b. „Historie svobodských papíren.“ [online]. [cit. 14. 4. 2017]. Dostupné z: <<http://www.musvoboda.cz/historie/92-historiepapiren>>.

Přednášky

[68] Bernard, Josef. 2013. „Sociologičtí klasikové a město.“ Přednáška v rámci vysokoškolské výuky předmětu *Sociologie sídel*. Hradec Králové, 8. 10. 2013.

Prezentace z přednášky

[69] Kaisersat, Jakub. 2015. „Historická sčítání lidu v jihočeských archivech a jejich digitalizace.“ Příspěvek přednesený na 16. konferenci *Archivy, knihovny, muzea v digitálním světě 2015*. Praha, 2. - 3. 12. 2015. Dostupné z: <<http://bulletin.skipcr.cz/prezentace/archivy-2015/Kaisersat.pdf>>.

Bakalářské práce

[70] Kněžáčková, Radka. 2010. *Sčítání lidu, domů a bytů v historii a současnosti*. Pardubice: Fakulta ekonomicko-správní Univerzity Pardubice. Bakalářská práce.

[71] Šimon, Martin. 2006. *Teoretické přístupy ke studiu urbanizace*. Praha: Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy. Bakalářská práce.